

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АБДУПАТТООЕВ МУҲАММАДТОҲИР ТОЖИМАМАТОВИЧ

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ПОЭТИК СИНТАКСИСИ

10.00.01 – Ўзбек тили

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фарғона – 2021

Докторлик (DSc) диссертацияси автореферати мундарижаси
Contents of the abstract of doctoral dissertation (DSc)
Оглавление автореферата докторской (DSc) диссертации

Абдупаттоев Муҳаммадтоҳир Тожимамаатович Ўзбек тилининг поэтик синтаксиси.....	3
Abdupattoev Mukhammadtokhir Tojimatovich Poetik syntax of the Uzbek language.....	41
Абдупаттоев Муҳаммадтоҳир Тожимамаатович Поэтический синтаксис узбекского языка.....	73
Эълон қилинган ишлар рўйхати List of published works Список опубликованных работ.....	78

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

АБДУПАТТОВЕВ МУҲАММАДТОҲИР ТОЖИМАМатович

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ПОЭТИК СИНТАКСИСИ

10.00.01 – Ўзбек тили

ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ДОКТОРИ (DSc)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ

Фарғона – 2021

Филология фанлари доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси хузуридаги Олий аттестация комиссиясида №В2021.1.DSc/Fil277 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Фарғона давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) илмий кенгаш веб-саҳифанинг www.fdu.uz ҳамда «ZiyoNet» ахборот-таълим портали www.ziyounet.uz манзилига жойлаштирилган.

Илмий маслаҳатчи:

Мамажонов Алижон Бобоевич
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Усмонова Хуринисо Шараповна
филология фанлари доктори, профессор

Раупова Лайло Раҳимовна
филология фанлари доктори, профессор

Йўлдошев Маъруфжон Мухаммаджонович
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Термиз давлат университети

Диссертация ҳимояси Фарғона давлат университети хузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг 21 декабрь 2021 йил соат 14.00 даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19. Тел: манзил бўйича: (99873) 244-44-29; факс: (99873) 244-44-91; e-mail: fardu_info@umail.uz.)

Диссертация билан Фарғона давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (139 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 100151, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19. Тел: манзил бўйича: (99873) 244-44-94.

Диссертация автореферати 2021 йил « 6 » декабрь куни тарқатилди.
(2021 йил « 6 » декабрь даги 48 рақамли реестр баённомаси)

 Ш.М.Искандарова
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш раиси, филол.ф.д., профессор

 М.Т.Зокиров
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш илмий котиби, филол.ф.н. доцент

 Н.М.Улуков
Илмий даражалар берувчи Илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси, филол.ф.д., профессор

КИРИШ (докторлик (DSc) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Дунё тилшунослигида кейинги йилларда тилни нафақат алоқа-аралашув воситаси, балки таъсир этиш воситаси сифатида ҳам ўрганиш оммалашиб бормоқда. Бу воситалар доирасида поэтик нутқ эмоционал-экспрессивлиги, образли фикр ифода этиш хусусияти билан юқори даражада шаклланган нутқ кўриниши сифатида алоҳида ўрин тутди. Поэтик синтактик бирликларни ўрганиш нутқнинг шаклланиш жараёнини, фикр ифодалашнинг тасвирий воситаларини баҳолаш, лексик ва фразеологик бирликларнинг услубий вазифаларини, нутқ бирликларининг синтактик-стилистик хусусиятларини аниқлаш имкониятини беради. Шу маънода миллий маданиятимиз ва санъатимизнинг ажралмас қисми бўлган поэтик асарларнинг синтактик хусусиятларини баҳолаш имконияти туғилади. Бугунги кунда дунё тилшунослигида олиб борилаётган лингвопоэтик тадқиқотлар, жумладан, поэтик синтаксис доирасида амалга оширилаётган изланишлар соҳа ривожига алоҳида амалий аҳамиятга эга.

Жаҳон тилшунослигида поэтик нутқ масалаларига оид тадқиқотлар лингвопоэтик методлар асосида амалга оширилмоқда. Ҳозирги кунда поэтик нутқни тилшунослик ва адабиётшунослик фанларининг кесишувида ўрганиш анъанага айланиб бормоқда. Бунинг натижасида тилшуносликда “поэтик фонетика”, “поэтик лексика”, “поэтик морфология”, “поэтик синтаксис” атамалари пайдо бўлди, бу атамалар бадиий нутқ тизимини у ёки бу жиҳатдан ўрганувчи соҳаларнинг номлари сифатида эътироф этилмоқда. Поэтик синтаксис масалалари ва поэтик нутқ муаммоларини, лингвокультурологик ва лингвопоэтик тадқиқотлар доирасида ўрганиш орқали муаммонинг назарий жиҳатларини тўлиқ асослаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ҳозирги Янги Ўзбекистон шароитида ҳам илмий-тадқиқот ишларини янада ривожлантириш, “ўзбек тилига оид барча илмий, назарий ва амалий маълумотларни ўзида жамлаган электрон кўринишдаги ўзбек тили миллий корпусини яратиш чораларини кўриш”¹ масаласи долзарб бўлиб турибди. Бу эса ўз навбатида тилшунослар зиммасига ўзбек тили бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар доирасини янада кенгайтириш, жаҳон илмий-тадқиқот стандартлари асосида ўзбек тилининг кенг ифода имкониятларини кўрсатиб бериш вазифасини юклайди. Тилимизнинг миллий грамматик қурилишининг тўғри талқини миллий мафкура ва ғояларимизнинг равнақи учун энг муҳим омиллардан биридир. Шунинг учун ҳам, поэтик синтаксис доирасида ҳиссий-таъсирий функцияси жиҳатидан юқори поғонада турувчи поэтик нутқнинг синтактик хусусиятларини тадқиқ этиш бугунги куннинг асосий масалаларидан бири ҳисобланади. Поэтик асар тили – маданиятимизнинг узвий бир қисми, ғоявий ва ҳиссий таъсир қилишнинг

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-6084-сонли Фармони. (“Халқ сўзи” газетаси, 2020 йил 21 октябрь, 221-сон)

асосий воситасидир. Поэтик нутққа хос кенг кўламлилиқ, бадий ифода воситаларининг салмоқлилиги, халқ тили ва миллат руҳига яқинлиқ, уларни ўрганиш заруратини келтириб чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сон «Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида», 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида», 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сон «Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»²ги фармонлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертацияда билдирилган фикр-мулоҳазалар манба бўлиб хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг I.«Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий ва маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи². Поэтик синтаксис, поэтик нутқнинг синтактик тадқиқи муаммолари бўйича дунёдаги йирик илмий марказлар, олий таълим муассасаларида, жумладан, Москва давлат университети, Санкт-Петербург давлат университети, Белгород Федерал илмий-тадқиқот университети, Удмурд Федерал университети, Петрозаводск давлат университети, (РФ), Oxford University (Англия), Institut Francais d'Etudes sur l'Fsie centrele, IFEAC (Франция), Прага университети (Чехия) Киев Миллий университети, Харьков давлат университети (Украина), Қозоқ миллий университети (Қозоғистон), шунингдек, ЎзР ФА Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Самарқанд давлат университети, Фарғона давлат университети) (Ўзбекистон)да илмий-амалий тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Жаҳон тилшунослигида поэтик синтаксис ва поэтик нутқ масалалари бўйича қуйидаги илмий натижалар олинган: поэтик синтаксиснинг ўзига хос тадқиқ усуллари ёритилган (Москва давлат университети); шоирлар ижодининг синтактик ўзига хослиги ўрганилган (Санкт-Петербург давлат университети); поэтик нутқни ўрганишнинг структурал методлари ишлаб чиқилган (Белгород Федерал илмий-тадқиқот университети); рус поэзиясидаги мураккаблашган синтактик қурилмалар таҳлил этилган

---

² Диссертация мавзуси бўйича хорижий илмий тадқиқотлар шарҳи <http://dic/akademik/ru/dic.nsf/>; <http://diction.chat/ru/>; <http://top/mail.ru/jimp>; <http://dic/akademik/ru/dic.nsf/>; <http://diction.chat/ru/>; <http://top/mail.ru/jimp>; <http://top/mail.ru/jimp>; <http://www.refurun> ва бошқа манбалар асосида амалга оширилди.

(Петрозаводск давлат университети); поэтик нутқ таржимасига оид стилистик хусусиятлар тадқиқ этилган (Oxford University); таржима назарияси ва поэтик таржима муаммолари ўрганилган (Institut Francais d'Etudes sur l'Fsie centrele, IFEAC); актуал бўлиниш таснифи берилган (Praga University); синтактик-стилистик воситалар тадқиқ этилган (Киев Миллий университети, Харьков давлат университети, Қозоқ миллий университети,); бадий нутқ интерпретацияси, поэтик лексика, бадий матннинг лингвопоэтик таҳлили, матннинг антропоцентрик таҳлили, поэтик индивидуаллик масалалари ёритилган (Тошкент давлат Ўзбек тили ва адабиёти университети, Ўзбекистон Миллий университети, Ўзбек тили, адабиёти ва фольклори институти, Самарқанд давлат университети).

Дунё тилшунослигида поэтик синтаксис ва поэтик нутқ тадқиқи бўйича устувор йўналишлар белгиланиб, қуйидаги йўналишларда илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмоқда: поэтик нутқ таҳлилида гапларнинг бўлакчилишига мазмуний ёндашувлар; поэтик нутқ таржимашунослиги; поэтик идиолектда синтактик қурилмалар тадқиқи; поэтик нутқда экспрессивлик ва уни юзага чиқарувчи воситаларни ўрганиш; поэтик нутқда шакл ва мазмун мутаносиблигини когнитив тадқиқотлар доирасида ёритиш; поэтик ономастиканинг лексик-семантик ва стилистик тадқиқи; таржимага лингвокультурологик ёндашув ва поэтик асарлар таржималари муаммолари;

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Поэтик синтаксис масалалари ва поэтик нутқ жаҳон тилшунослигида узок йиллар давомида В.В.Виноградов, И.Р.Гальперин, Б.А.Ларин, Г.В.Степанов, В.М.Жирмунский, Д.Н.Шмелев, Н.П.Небросина, Ю.М.Лотман, Г.Я.Солганик, Ю.М.Трофимова, Л.А.Хорешко, Н.С.Болотнова, Ю.В. Казарин, Е.И. Королева, А.А.Лебедев, В.Н.Патроева, В.В.Бабайцева, И.И. Ковтуноваларнинг илмий-тадқиқот ишларида ёритиб келинган³.

Кейинги йилларда ўзбек тилшунослигида айнан поэтик синтаксис атамаси остида бўлмаса ҳам, поэтик нутқ масалаларига бағишланган ишлар

³ Виноградов В.В. Язык и стиль русских писателей. – Москва: Наука, 1990. – С.386; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва: Наука, 1981. – С.138; Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя. – Ленинград: Художественная литература, 1973. – С. Степанов Г.В. Язык. Литература. Поэтика. – Москва: Наука, 1988. – С.382; Жирмунский В.М. Рифма, ее история и теория // Теория стиха. – Ленинград: Наука, 1975. – С.316; Шмелев Д.Н. Слово и образ. – Москва: Наука, 1964. – С.119; Небросина Н.П. Синтаксис стихотворной речи как предмет лингвопоэтического исследования: На материале англ. и амер. поэзии XVI-XX вв. АДД. Пермь - 1997. С 42; Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1998. –С.280; Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Ленинград. “Просвещение” (Ленинградское отделение). 1972. С 272; Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. Москва. “Высшая школа» 1973. С 103; Трофимова Ю.М. Лингвистика поэтического синтаксиса. Саранск – 2015, 178 стр; Хорешко Л. А. Лингвокультурологический анализ поэтического текста и его передача на английский язык. Белгород – 2018, стр. 66. Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного средства. М., 2004. С.137; Казарин Ю.В. Поэтический текст как система. Издательство Уральского университета, 1999. С 260; Королева Е.И. Экспрессивные грамматические средства языка в аспекте функционально-семантического поля (на материале современной британской баллерики). Автореф... дисс...канд...фил...наук. Екатеринбург. 2016, С 32; Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А.Вяземского. Автореф... дисс...канд...фил...наук. Петрозаводск, 2016, С 34; Патроева В.Н. Типы и функции осложняющих конструкций в языке русской поэзии XVIII-XIX вв. Автореф... дисс...док...фил...наук. СП, С 53; Бабайцева В.В. Читая стихи... (синтаксис и семантика) 2-изд. Москва. «Флинта» 2016, С 176; Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. Москва. «Наука 1986, С 208.

сифатида И.Мирзаев, М.Йўлдошев, М.Ёқуббекова, С.Каримовларнинг докторлик⁴, Г.Муҳаммаджонова, М.Йўлдошев, Э.Ибрагимова, О.Мамазияев, Д.Жамолиддинова, Д.Шодиева, С.Умирова, О.Турсуноваларнинг номзодлик диссертация⁵ларини кўрсатиб ўтиш мақсадга мувофиқдир. Мазкур ишларда моҳият эътибори билан поэтик нутқнинг синтактик белгиларига алоҳида тўхтилиб ўтилмаган. Уларда, асосан, поэтик нутқнинг фонетик, лексик ва айрим морфологик хусусиятлари, шунингдек, бадий тасвир воситалари сифатида троплар ва стилистик фигураларнинг ўзига хос белгиларига урғу берилган. Жумладан, шеърий матнларнинг лингвистик интерпретацияси (И.Мирзаев), бадий матннинг лингвопоэтик хусусиятлари (М.Йўлдошев), ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик белги-хусусиятлари (М.Ёқуббекова), бадий услубнинг лингвистик белгилари (С.Каримов) ёритилган. Шунингдек, бадий нутқдаги парантез бирликлар (Д.Жамолиддинова), поэтик индивидуаллик (С.Умирова), поэтик фонетика масалалари (О.Турсунова), ўзбек шеъриятининг даврий лингвопоэтик талқини (Г.Муҳаммаджонова), ироник мазмун ифодаловчи усул-воситалари талқини (Э.Ибрагимова) ёки маълум бир ижодкорлар асарлари мисолида М.Юсуф лингвопоэтикаси (Д.Шодиева), Усмон Азим ижодининг лингвопоэтик хусусиятлари (С.Умирова) тадқиқ этилди.

Тадқиқотнинг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Фарғона давлат университети илмий-тадқиқот режасининг “Лингвокультурология ва лингвопоэтика” йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тилшунослигида поэтик синтаксис мақомини белгилаш билан бирга, поэтик нутқнинг синтактик хусусиятларини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

поэтик синтаксиснинг алоҳида соҳа сифатидаги ўрганиш объекти ва асосий бирликларини аниқлаш ва мақсад, вазифаларини белгилаш;

---

⁴ Мирзаев И. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста: Автореф. дис... д-ра филол. наук. –Ташкент, 1992. – 43 с.; Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри. дисс. –Тошкент, 2008. –313 б; Ёқуббекова М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. д-ри. дисс. автореф. –Тошкент, 2005. –27 б.; Каримов С. Ўзбек тилининг бадий услуби: Филол. фан. д-ри дисс. –Тошкент, 1994. –292 б.

⁵ Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири 90-йиллар бошлари ўзбек шеъриятининг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2004. –25 б.; Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2000. –26 б.; Ибрагимова Э. Ўзбек тилида ирония ва ироник мазмун ифодалашнинг усул ҳамда воситалари. Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2001. –25 б.; Мамазияев О. Ўзбек поэтик нутқида хиазм ва градация. Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Фарғона, 2004. –26 б.; Жамолиддинова Д. Бадий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2009. – 26 б.; Шадиева Д. Муҳаммад Юсуф шеърияти лингвопоэтикаси: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2007. –26 б.; Умирова С. Ўзбек шеъриятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърияти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б.; Турсунова О. Ўзбек тили фонетик бирликларининг поэтик имкониятлари: Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. – Фарғона. 2019, 132 б.

поэтик нутқнинг ўзига хос синтактик қурилиши ва функционал хусусиятларини ёритиш;

поэтик нутқнинг ўзига хос композицион-синтактик қурилишини лисоний далиллар асосида исботлаш;

поэтик нутқнинг композицион-синтактик бутунлик сифатида шаклланишида муҳим вазифа бажарувчи воситаларни тизим сифатида ўрганиш, кенг ва атрофлича таҳлил қилиш;

идиостил ва идиолект тушунчаларининг моҳиятини очиб бериш ва муаллиф идиостилини аниқловчи асосий лингвистик омилларни белгилаш;

синтактик фигуралар таснифини бериш, уларни гуруҳлаш, поэтик нутқни шакллантирувчи ва фаол қўлланувчи воситаларнинг функционал вазифаларини очиб бериш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида ўзбек поэтик асарлари (XX аср охири ва ҳозирги замонавий ўзбек шеърояти матнлари) белгиланган.

Тадқиқотнинг предметини поэтик синтаксис масалалари ва ўзбек поэтик нутқининг ўзига хос синтактик ва функционал-семантик таҳлили ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Поэтик нутқнинг назарий муаммоларини аниқлашда ва унинг ўзига хос белгиларини кўрсатиб беришда синхрон-тасвирий, тавсифий, компонент таҳлил, оппозитив, қиёсий ва ўрни билан статистик таҳлил усулларидадан фойдаланилган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

поэтик нутқ фақат фикр баён қилиш воситасигина эмас, балки бадий-эстетик таъсирга эга нутқ тури эканлиги, унинг асосий бирликлари саналган бинар синтактик конструкция, суперсинтактик бутунлик, уларни ташкил этувчи қисм-бўлақларнинг шаклий, мазмуний ва функционал хосланиши асосланган;

поэтик нутқнинг поэтик тафаккур маҳсули ва синтактик ифода шакли сифатида шаклланиш жараёни, гаплар, мураккаб синтактик бутунликларнинг асосий коммуникатив бирлик сифатидаги семантик ва структур лисоний белгилари далилланган;

поэтик нутқнинг структурал-семантик жиҳатдан бир бутун синтактик тизим эканлиги, ахборотни узатишдаги композицион-синтактик структурани ташкил этувчи бошланма, фикр ривож, тугалланманинг матндаги ўрни, бадий-поэтик актуаллашуви, коммуникация жараёнидаги тема-рематик муносабати аниқланган;

идиостил ва идиолект тушунчаларининг моҳияти, услубий, вазифавий белгилари, нутқ муаллифининг тилнинг юқори сатҳидаги лисоний имкониятлари очиб берилган, поэтик нутққа хос муаллиф индивидуал услубининг синтактик табиати – доминант ҳисобланувчи қолиплаган мураккаб синтактик бутунликлар изоҳланган;

поэтик нутқда қўлланувчи, бадий-эстетик ва ҳиссий-таъсирийликни кучайтирувчи структурал, семантик ва позицион синтактик фигуралар алоҳида тизим сифатидаги позицион синтактик фигуралар поэтикаси,

мазмуний синтактик фигуралар тасвирий ифодаси, бадий тасвир воситаларининг эмоционал-эстетик хусусияти асосланган.

Тадқиқотнинг амалий натижаси қуйидагилардан иборат:

поэтик синтаксиснинг объекти, мақсад ва вазибалари белгиланган;

поэтик нутқнинг синтактик тавсифи берилган;

синтактик алоқа ва синтактик восита турлари поэтик нутқ таркибида ҳам юзага чиқиши лисоний далиллар ёрдамида кўрсатилиб, таҳлил намуналари ишлаб чиқилган;

поэтик нутқнинг композицион-синтактик қурилишга эга эканлиги исботланган ва таркибий қисмларининг функционал, семантик-синтактик тавсифи берилган;

муаллиф идиостилини белгиловчи воситалар тизими аниқланган;

синтактик фигураларнинг янгича ёндашув асосидаги таснифи берилган;

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги олиб чиқилаётган масалаларнинг аниқлиги, ғояларнинг анъанавий синтактик қонуниятларга мослиги, тўғри қўлланилганлиги, муаммони тадқиқ этишда илмий-назарий манбаларга таянилганлиги, тадқиқот жараёнида олиб борилган таҳлилларнинг назарий асосга эга эканлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти ўзбек лингвопоэтикасини янги маълумотлар билан бойитилганлиги, поэтик синтаксис тушунчасининг тўлиқ ва аниқ таърифи, поэтик нутқнинг синтактик ва услубий хусусиятлари ҳақида кенг қамровли маълумотлар берилганлиги билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти диссертация материаллари ва хулосаларидан лингвопоэтика, жумладан, поэтик синтаксис бўйича олиб бориладиган тадқиқотларда, шунингдек, олий ўқув юртлири филология факультетларида 5A220100 – лингвистика (ўзбек тили) магистратура йўналишида талабалар танлови фанларини ўқишда ҳамда 5141100 – ўзбек тили ва адабиёти бакалавриат йўналиши бўйича таълим олувчиларга «Ҳозирги ўзбек адабий тили», «Тилшунослик назарияси», “Услубшунослик”, “Матн лингвистикаси” фанларини ўқитишда мазкур фанлардан дарсликлар, поэтик нутқ масалаларига бағишланган монографиялар ва ўқув-услубий қўлланмалар яратишда кўрилади. Шунингдек, 5120100 – филология ва тилларни ўқитиш (ўзбек тили) бакалавр таълим йўналишида “Ўзбек тилининг поэтик синтаксиси” танлов фани сифатида ўқитилиши мумкинлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек тилининг поэтик синтаксиси доирасида поэтик нутқнинг синтактик хусусиятларига бағишланган диссертацион ишда эришилган илмий натижалар асосида:

поэтик нутқ фақат фикр баён қилиш воситасигина эмас, балки бадий-эстетик таъсирга эга нутқ тури эканлиги, унинг асосий бирликлари саналган бинар синтактик конструкция, суперсинтактик бутунлик, уларни ташкил этувчи қисм-бўлақларнинг шаклий, мазмуний ва функционал хосланиши

бўйича берилган илмий хулоса ва тавсияларидан “Матн тилшунослиги” дарслигида кенг фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 31 майдаги 237-сон буйруғига асосан 237-317-рақамли рухсатнома). Натижада дарсликнинг асосий қисми илмий-назарий жиҳатдан мукаммаллашган;

поэтик нутқнинг поэтик тафаккур маҳсули ва синтактик ифода шакли сифатида шаклланиш жараёни, гаплар, мураккаб синтактик бутунликларнинг асосий коммуникатив бирлик сифатидаги семантик ва структур лисоний белгилари бўйича берилган илмий хулоса ва тавсияларидан “Матн тилшунослиги” дарслигида кенг фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 31 майдаги 237-сон буйруғига асосан 237-317-рақамли рухсатнома). Натижада поэтик нутқнинг синтактик хусусиятлари бўйича берилган илмий маълумотлар дарсликнинг илмий-назарий жиҳатдан мукаммаллашиши учун манба бўлиб хизмат қилган;

поэтик нутқнинг структурал-семантик жиҳатдан бир бутун синтактик тизим эканлиги, ахборотни узатишдаги композицион-синтактик структурани ташкил этувчи бошланма, фикр ривож, тугалланманинг матндаги ўрни, бадиий-поэтик актуаллашуви, коммуникация жараёнидаги тема-рематик муносабати аниқлаш бўйича берилган хулоса ва тавсиялардан “Прагмалингвистика асослари” дарслигини тайёрлашда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 14 августдаги 418-сон буйруғига асосан 418-045 рақамли рухсатнома). Натижада дарслик назарий ва амалий маълумотлар билан бойитилган;

идиостил ва идиолект тушунчаларининг моҳияти, услубий, вазифавий белгилари, нутқ муаллифининг тилнинг юқори сатҳидаги лисоний имкониятлари очиб берилган, поэтик нутққа хос муаллиф индивидуал услубининг синтактик табиати – доминант ҳисобланувчи қолиплашган мураккаб синтактик бутунликларни изоҳлаш бўйича берилган хулоса ва тавсиялардан “Прагмалингвистика асослари” дарслигини тайёрлашда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 14 августдаги 418-сон буйруғига асосан 418-045 рақамли рухсатнома). Натижада дарсликнинг нутқ қурилишида тил шахсининг ўрни ва адресат-адресант муносабатлари ёритилган ўринлари илмий ва назарий жиҳатдан мукаммаллашган;

поэтик нутқда қўлланувчи, бадиий-эстетик ва ҳиссий-таъсирийликни кучайтирувчи структурал, семантик ва позицион синтактик фигуралар алоҳида тизим сифатидаги позицион синтактик фигуралар поэтикаси, мазмуний синтактик фигуралар тасвирий ифодаси, бадиий тасвир воситаларининг эмоционал-эстетик хусусиятига оид илмий қарашлар ва хулосалардан Фан ва технологияларни мувофиқлаштириш кўмитаси Фарғона вилояти ҳудудий иновациялар ва технологиялар трансфери марказида бажарилган И-2013 57-рақамли “Ижтимоий экология муаммолари” фундаменталь лойиҳаси доирасида фойдаланилган. Нутқ муаммолари ва поэтик нутқ тадқиқи юзасидан берилган таклифлар лойиҳа ишини

бажаришда муҳим омил бўлиб хизмат қилган (Фарғона вилояти ҳокимлигининг 2021 йил 6 июлдаги 06-06/5053-сон маълумотномаси);

поэтик нутқда қўлланувчи синтактик фигуралар таснифи шеърий нутқ таҳлили, поэтик нутқнинг ўзига хос хусусиятлари, поэтик нутқда таъсирийлик, тасвирийлик, эмоционал-экспрессивликнинг ифодаланиши, шеъриятнинг таъсир қилиш хусусиятларига оид илмий қарашлари ва хулосалари Фарғона вилояти телерадиокомпаниясининг 2020, 2021 йилларда эфирга узатилган “Адабий муҳит”, “Кўнгил мулки” телекўрсатувларида ва “Маънавият – қалб кўзгуси” радиоэшиттиришларини тайёрлашда фойдаланилган (Фарғона вилояти телерадиокомпаниясининг 2021 йил 7 июлдаги 1201/90-сон маълумотномаси). Натижада мазкур телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар учун тайёрланган материалларнинг мазмуни мукамаллашган ва илмийлиги ортган;

шеърий нутқ таҳлили, поэтик нутқнинг композицион-синтактик қурилиши, поэтик нутқда муаллифнинг ўзига хос услуби (идиостили), синтактик фигуралар таснифи ва шеъриятнинг таъсир қилиш хусусиятларига оид илмий қарашлари ва хулосаларидан 2020-2021 йилларда Ўзбекистон Миллий телерадиокомпанияси “O`zbekiston” телерадиоканалининг “Бедорлик”, “Ижод завқи”, “Таълим ва тараққиёт”, “Миллат ва маънавият” эшиттиришларининг сценирийларини ёзишда фойдаланилган (Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси “O`zbekiston” телерадиоканали давлат унитар корхонасининг 2021 йил 15 июлдаги 04-25-1181-сон маълумотномаси). Натижада Радиодастурларда берилган мазкур илмий натижалар радиотингловчиларнинг шеъриятни тушуниш ва чуқур англаш бўйича билимларининг шаклланишига хизмат қилган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 7 та халқаро ва 4 та республика илмий-амалий анжуманларида қилинган маърузаларда жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилди.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 23 та илмий иш чоп этилган, жумладан, 1 та монография, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 11 та мақола, улардан 4 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, тўрт асосий боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан ташкил топган. Диссертациянинг умумий ҳажми 224 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг **Кириш** қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, диссертациянинг мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, унинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, тадқиқотнинг илмий янгилиги ва амалий аҳамияти очиб берилган, тадқиқот натижаларини амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг биринчи боби **“Поэтик синтаксиснинг назарий муаммолари”** деб номланади. Бобнинг “Поэтик синтаксис лингвопоэтика соҳаси сифатида” номли биринчи фаслида жаҳон тилшунослигида поэтик синтаксис соҳасининг вужудга келиши, унинг шаклланиши ва ривожланишига туртки бўлган асосий омиллар, лингвопоэтика, жумладан, поэтик синтаксис соҳасида кейинги даврларда яратилган диссертациялар мавзу кўлами, бу йўналишда ҳал этилган муаммолар, назарий қарашлар тавсифланган.

Умумий тилшуносликда синтактик бутунликлар ва уларнинг функцияллашуви масаласи ҳам лингвопоэтик тадқиқотлар доирасида махсус ўрганилди⁶. Бугунги кунда сўз усталари – шоирларнинг асарлари, поэтик нутқнинг бирликлари ҳисобланган синтактик қурилмаларнинг ифода имкониятларини ўрганиш долзарблигича қолмоқда. Мана шу зарурият асосида жаҳон тилшунослигида синтактик бутунликларнинг поэтик имкониятларини тадқиқ этувчи янги йўналиш – поэтик синтаксис йўналиши вужудга келди ва ривожланиб бормоқда⁷. Рус тилшунослигида поэтик синтаксис атамаси дастлаб А.А.Виноградов, кейинчалик А.А.Лебедев, В.Н.Патроева, В.В.Бабайцеваларнинг тадқиқотларида қўлланила бошланди. Натижада И.И.Ковтунованинг мазкур атама маъноси чуқур изоҳланган, поэтик синтаксис объектлари аниқ белгиланган, тадқиқот йўналишлари кўрсатиб ўтилган, поэтик нутқнинг синтактик тадқиқига бағишланган монографияси нашр этилди⁸.

Ўзбек тилшунослигида, айнан поэтик синтаксис атамаси остида амалга оширилмаган бўлса-да, поэтик нутқ, унинг ёзма шакли матн тадқиқи доирасида бажарилган М.Йўлдошев, Д.Жамолиддинова, С.Умироваларнинг

---

⁶ Трофимова Ю.М. Лингвистика поэтического синтаксиса. Саранск – 2015, 178 стр; Хорешко Л. А. Лингвокультурологический анализ поэтического текста и его передача на английский язык. Белгород – 2018, стр. 66. Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного средства. М., 2004. С.137 Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А.Вяземского. Автореф... дисс...канд...фил...наук. Петрозаводск, 2016, С 34; Патроева В.Н. Типы и функции осложняющих конструкций в языке русской поэзии XVIII-XIX в.в. Автореф... дисс...док...фил...наук. СПб, С 53; Бабайцева В.В. Читая стихи... (синтаксис и семантика) 2-изд. Москва. «Флинта» 2016, С 176;

⁷ Казарин Ю.В. Поэтический текст как система. Издательство Уралского университета, 1999. С 260; Королева Е.И. Экспрессивные грамматические средства языка в аспекте функционально-семантического поля (на материале современной британской баллерики). Автореф... дисс...канд...фил...наук. Екатеринбург. 2016, С 32.

⁸Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. Москва. «Наука 1986, С 208.

илмий изланишларини кўрсатиб ўтиш мумкин⁹.

Прозаик асарларнинг синтактик хусусиятларидан фарқли тарзда поэтик нутқда синтактик қурилмаларнинг турли шакллари ва риторик ифода воситаларининг хилма-хил кўринишларини учратиш мумкин, бундан ташқари, поэтик нутқ фақат ахборот етказиш учунгина яратилмайди. Поэтик нутқ эстетик вазифа бажариш учун яратилади¹⁰. Ахборот етказиш унда иккинчи даражали қийматга эга бўлади. Унинг прозаик нутқдан асосий фарқи ана шу белгисида кўринади. Шунинг учун ҳам поэтик нутқ поэтик синтаксиснинг асосий ва марказий объекти сифатида белгиланади.

Н.П.Небросина поэтик синтаксисни поэзия ва синтаксиснинг кесишувида юзага келган соҳа сифатида эътироф этади ва “поэтик синтаксис” атамаси остида оламнинг поэтик тасвири, поэтик нутқда воқеликни бадиий ифода этиш мақсадида қўлланилган алоҳида ва ўзига хос ифода имкониятларини ўрганиш учун хосланган синтаксис тушунилиши лозимлигини таъкидлайди¹¹.

Б.В.Томашевский поэтик нутқни тадқиқ этувчи соҳа сифатида қуйидагиларни поэтик синтаксиснинг асосий вазифалари этиб кўрсатади: а) сўз ва гапларнинг ўзаро боғланиш жараёнини таҳлил этиш; б) поэтик нутқда сўз тартибининг ўзига хослигини ўрганиш; в) синтактик қурилмаларнинг узул маъноларини аниқлаш; г) гапларнинг шаклланиш жараёни ва унинг интонация билан боғлиқ жиҳатлари; д) қурилмаларнинг психологик томонларини таҳлил қилиш¹². Лекин кўрсатиб ўтилган вазифалар фақат поэтик синтаксисга тегишли эканлиги биров шубҳа туғдиради. Биринчидан, муаллиф психологик таъсир қилиш деганда нималар назарда тутилганини аниқ изоҳламайди. Иккинчидан, санаб кўрсатилган хусусиятлар прозаик нутқ мисолида ҳам ўрганлиши мумкин. Учинчидан, синтаксис нутқнинг бошқа турлари таҳлилида ҳам мазкур вазифаларга тўхталиб ўтади. Тилшуносликда синтаксис бу вазифаларни тўлиқ бажариб келмоқда. Бундай пайтда поэтик синтаксиснинг ўзига хослиги нималарда кўринади, деган савол туғилиши табиий ҳол.

Бизнингча, поэтик синтаксиснинг вазифаси бирмунча кенгроқ бўлиб, унинг асосий вазифалари сифатида, дастлаб поэтик нутқнинг алоҳида ажралиб турувчи синтактик белгиларини аниқлаш, бўлақларнинг функционал имкониятларини кўрсатиш, поэтик нутқнинг синтактик-композицион тузилишига эътибор қаратиш, поэтик нутқ муаллифининг “поэтик индивидуаллиги”¹³ни кўрсатувчи воситаларни белгилаш ва тизим

⁹ Йўлдошев М. Бадиий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри. дисс. –Тошкент, 2008. –313 б; Жамолитдинова Д. Бадиий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2009. – 26 б; Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PhD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б;

¹⁰ Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. Москва, «Пресс». 1999. С 334.

¹¹ Небросина Н.П. Синтаксис стихотворной речи как предмет лингвопоэтического исследования: На материале англ. и амер. поэзии XVI-XX вв. АДД. Пермь - 1997. С 42;

¹² Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А.Вяземского. АКД. Петрозаводск, 2016. С 28.

¹³ Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PhD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. – 48 б;

сифатида ўрганиш, поэтик нутқни шакллантирувчи, асосий тасвирий воситалари ҳисобланган синтактик фигураларни тасниф қилиш ва уларнинг синтактик-стилистик функцияларини баҳолашдан иборат бўлиши керак, деб ўйлаймиз. И.И. Ковтунова жуда тўғри таъкидлаб ўтганидек, “поэтик синтаксис атамасининг моҳияти поэтик нутқнинг синтактик ўзига хослигига функционал жиҳатдан ёндашилгандагина, тўла юзага чиқади¹⁴”. Чунки эстетик-экспрессив функция фақат фонетик, лексик ёки морфологик бирликлардагина эмас, синтактик қурилмаларда ҳам мавжуд. Функционал ёндашув дейилганда, синтактик қурилмаларнинг ана шу жиҳатлари тушунилади. Бундан ташқари, синтактик қурилмалар ўзига хос ритмга эга бўлади, яъни улар шеърини ўлчамлар асосида шаклланади. Уларнинг бу хусусияти ҳам поэтик синтаксисда тадқиқ этилади. Бундан ташқари, А.А.Лебедевнинг фикрича, нутқ муаллифи учун типик бўлган, унинг ижодида кўп қўлланиладиган синтактик қолипларни таҳлил қилиш, маълум бир шоир ижодида доминант бўлган синтактик қурилмалар тадқиқи асосида шоир ижодининг синтактик эволюциясини кузатиб бориш ҳам поэтик синтаксисга бағишланган тадқиқотларнинг асосини ташкил этади¹⁵.

Поэтик синтаксис фақат синтактик қурилмаларнинг поэтик нутқдаги хусусиятлари ва ўзига хослигини ўрганиш билангина чегараланиб қолмайди. Поэтик синтаксис доирасида фикрни образли ҳолда ифодалашнинг синтактик усул-воситалари, тасвир воситаларининг, синтактик қурилмалардаги экспрессив-функционал имкониятлари ва стилистик ўзига хослигига ҳам диққат қаратилади¹⁶. Поэтик синтаксисни ўрганиш орқали усул ва воситаларнинг, поэтик маънога эга бўлган, услубий хосланган айрим сўз ва ибораларнинг, маълум бир синтактик қурилмаларнинг поэтик нутқ учун хосланган функцияларини таҳлил қилиш ва баҳолаш мумкин. Бундай ҳолатда поэтик синтаксисга оид тадқиқотлар нутқдаги грамматик алоқалар ва синтактик бирликлар таҳлилини ўз ичига олади. Муаллиф томонидан онгли равишда қўлланилган синтактик фигуралар тадқиқи ҳам поэтик синтаксисга оид тадқиқотлар доирасида амалга оширилади.

Поэтик синтаксис ўзида кўплаб синтактик қурилмаларнинг хилма-хиллиги, грамматик синонимларнинг бой имкониятлари, гапнинг хилма-хил ва мураккаб турларини бадиий ифода воситалари ресурси сифатида сақлайди. Шунинг учун ҳам поэтик нутқнинг ўзига хос тил хусусиятларига алоҳида эътибор қаратиш лозим бўлади, чунки поэтик нутқдагина тил ва нутқ бирликлари ўзининг функционал имкониятларини тўла намоён қила олади. Поэтик синтаксисда грамматика ва поэтиканинг ўзаро муносабати реаллашади. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, поэтик нутқ грамматиканинг синтактик-стилистик қонуниятлар доирасида тадқиқ этилишини талаб қилади. Бунда синтактик қурилмаларнинг синтактик-семантик хусусиятлари – қисмларнинг тартибланиши, қурилмаларнинг узун-қисқалиги, предикатив-

¹⁴ Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. М: “Флинта” 1986. 208-стр.

¹⁵ Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А.Вяземского. АКД. Петрозаводск, 2016. С 28.

¹⁶ Патроева В.Н. Типы и функции осложняющих конструкций в языке русской поэзии XVIII-XIX в.в. Автореф... дисс...док...фил...наук. СПб, 32-стр.

модал бўлақларнинг фикрни ривожлантиришдаги иштирокига диққат қаратилади. Поэтик нутқда актуал бўлиниш масаласи ҳам синтактик тадқиқотлар доирасига киради. Тема ва рема муносабатининг юзага чиқиш тартиби ҳам поэтик нутқда маълум стилистик функция бажаради. Грамматик бирликларнинг поэтик шакллантирилиши ва экспрессив имкониятлари, жанрий-стилистик коннотацияси поэтик нутқда алоҳида аҳамиятга эга бўлади.

Поэтик синтаксис таҳлиллари шуниси билан фаркланадики, поэтик нутқни ташкил этган синтактик қурилмалар таркибидаги сўзлар гуруҳи (бўлақлар тизими) фақат маънолари ва бўлақ сифатидаги белгиларига эмас, поэтик нутқда бажарган вазифаси, поэтик нутқ учун хосланишига эътибор қаратилади.¹⁷ Бадиий нутқнинг лексик таҳлилида марказий текширув объекти сўз ҳисобланса, поэтик нутқнинг синтактик тадқиқида жумла, гап ва суперсинтактик бутунликлар¹⁸ ва уларнинг таркибий қисмлари таҳлилга тортилади. Лексик тадқиқотларда сўз қўллашдаги адабий меъёрлардан чекиниш ҳолатлари, сўзларнинг ўз ёки кўчма маъноларда ишлатилиши (троплар масаласи) ўрганилар экан, уларни тўла изоҳлаш учун контекст (нутқ ёки матн) зарур бўлади. Поэтик синтаксисда поэтик нутқ контекст вазифасини бажаради. Поэтик синтаксисда синтактик қурилмаларнинг типологияси, гап таркибидаги сўзларнинг грамматик алоқаси билан бирга, синтактик қурилмалардаги мазмун ўзгаришлари, муаллиф томонидан уларга юкланган семантик-стилистик вазифалар ва қисмларнинг ўзаро семантик муносабатларига ҳам эътибор қаратилади. Одатда, синтактик қурилмалар таркибида фигуралар қўлланганда, фикр ифодасида семантик-стилистик ўзгаришлар кузатилади.

Поэтик нутқ – бу, экспрессив нутқдир. Шунинг учун ҳам поэтик нутқни ўрганишда унинг экспрессив жиҳатларига эътибор қаратиш, экспрессивликнинг юзага келишини таъминловчи восита ва фигураларни тадқиқ этиш поэтик нутқ моҳиятини кенг ва атрофлича ўрганиш учун имконият яратади.

Экспрессивлик поэтик синтаксис доирасида эмоционаллик, образлилик тасвирийлик, таъсирийлик каби тушунчалар билан кесишади. Шулар билан бирлашади, узвий боғланган бўлади. Шунинг учун ҳам лингвистик адабиётларда бу тушунчалар доимо ёнма-ён қўлланади.

Бугунги кунда экспрессивликнинг бадиий нутқдаги ўрни ва функцияси тадқиқи шу қадар чуқурлашиб кетдики, натижада тилшуносликда экспрессив фонетика, экспрессив лексика, экспрессив морфология, экспрессив синтаксис тушунчалари пайдо бўлди. Рус тилшуноси Н.П.Романова ўтган асрнинг 80-йилларидаёқ шундай ёзган эди: “Тилшуносликда тилнинг тасвирий воситалари ҳақидаги маълумотлар шу қадар кўпайиб кетдики, бу ҳолат

¹⁷ Патроева В.Н. Типы и функции осложняющих конструкций в языке русской поэзии XVIII-XIX в.в. Автореф... дисс...док...фил...наук. СП, С 53

¹⁸ Абдупаттоев М. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар. : Фил. фанл. номз... дисс... – Тошкент. 1998, 130 б.

лексикологияда янги йўналиш шаклланишига олиб келди. Бу йўналишни шартли равишда экспрессология деб аташ мумкин”¹⁹.

Поэтик синтаксисни тилшуносликнинг алоҳида соҳаси сифатида баҳолаб, унинг мақомини белгилаш, ўрганиш объектлари ва муаммоларини аниқлаштиришда юқоридаги каби масалаларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир.

Биринчи бобнинг “Поэтик синтаксиснинг умумий масалалари” деб номланган иккинчи фаслида ўзбек тилшунослигида поэтик синтаксисга оид тадқиқотларда қандай масалалар ёритилиши зарурлиги, поэтик синтаксиснинг асосий объекти ҳисобланган поэтик нутқ мақомини белгилаш бўйича назарий қарашлар, поэтик синтаксис муаммолари ёритилган.

Поэтик нутқнинг алоҳида белги-хусусиятлари ҳақидаги дастлабки маълумотларни қадимги давр файласуфи Аристотелнинг “Поэтика” асарида учратамиз. У ўз асарида “Биз умуман, поэтик санъат тўғрисида, шунингдек, унинг алоҳида кўринишлари ва улардан ҳар бирининг имкониятлари, поэтик асарнинг яхши чиқиши учун ривоят қандай тузилмоғи лозимлиги тўғрисида сўзлаймиз”²⁰ – деб, таъкидлайди ва “поэтика” атамасини илмий жиҳатдан биринчи бўлиб қўллайди. Ҳозиргача поэтик нутқ – шеър қурилиши тадқиқи бўйича тилшуносликда ҳам, адабиётшуносликда ҳам жуда кўп илмий асарлар яратилди. Натижада тилшуносликда поэтик нутқ масалалари билан шуғулланувчи лингвопоэтика соҳаси вужудга келди. Замоनावий тилшуносликда линвопоэтиканинг тадқиқот объекти сифатида ҳиссий-таъсирийлик юқори бўлган, образлилик ўзига хос лингвистик ва экстралингвистик воситалар ёрдамида ҳосил қилинадиган, алоҳида поэтик-интонацион воситалар тизимига эга бўлган нутқ тури белгиланиши мақсадга мувофиқдир. Бу нутқ, асосан, нотиклик санъати, халқ поэтик ижоди ҳамда шеърини тузилишга эга бўлган асарларда ўз аксини топади. Шунингдек, поэзия талабларига жавоб берувчи насрий шеър (назмий баён)лар ҳам поэтик нутқ сирасига киради.

Рус тадқиқотчиси Л.А.Хорешко поэтик синтаксисга қуйидагича таъриф беради: “Поэтик синтаксис синтаксис сатҳининг алоҳида соҳаси бўлиб, у ҳиссий-таъсирий бўёқдорликка эга бўлган поэтик нутқни тадқиқ этади. Унинг текширув объекти сифатида поэтик нутқ ва унда образлилик, ҳиссий-таъсирийлик, тасвирийлик каби стилистик бўёқдорликни кучайтирувчи синтактик фигураларни белгилаш мақсадга мувофиқдир”²¹. Кўринадики, поэтик синтаксис соҳасининг мақомини белгилаш, унинг текширув объектини аниқлаш масаласи тилшуносликда ўзининг аниқ хулосасига эга.

Поэтик нутқнинг синтактик таҳлилида асарда барча сатҳ бирликларининг функционал имкониятлари, муаллиф томонидан ҳар бир

¹⁹ Романова Н.П. О метаязыке раздела лексикологии, изучающего экспрессивную лексику //

Экспрессивность на разных уровнях языка : межвуз. Сб. науч. трудов. Новосибирск, 1984. С 6-19.

²⁰ Аристотель. Поэтика. Тошкет, Ф.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти 1980, 7-бет.

²¹ Хорешко Л. А. Лингвокультурологический анализ поэтического текста и его передача на английский язык. Белгород – 2018, С 66.

бирликка муаллиф томонидан қандай вазифа юкланганлиги ва бу вазифа қандай уддаланганлигига алоҳида эътибор қаратилади. Ҳар бир бирликнинг воқеа-ҳодиса баёнида, объект тасвирида, ҳис-туйғу ёки кечинмалар ифодасида ўз ифода имконияти, шу билан бирга, аниқ вазифаси мавжуд. Поэтик синтаксиснинг вазифаси ана шу имкониятларни ойдинлаштириш, изоҳлаш, тушунтиришдан иборатдир.

Поэтик синтаксиснинг муҳим масалаларидан яна бири – бу, поэтик нутқнинг синтактик қурилиши ва ички ритм масаласи, ҳар иккисининг ўзаро боғлиқлиги, бир-бирига мутаносиблиги масаласидир, чунки бадиий асар, у насрий ёки назмий шаклга эга бўлишидан қатъий назар, ўз тузилиш модели (қолипи)га ва ички ритмига эга бўлади. Нутқнинг таъсирчанлиги ва образлилигини таъминлашда уларнинг ўрни ва вазифаси салмоқли ҳисобланади.

Синтактик боғланишларнинг маълум бир мақсадда функциялашуви синтактик ва семантик алоқа қонуниятларидан ташқарига чиқиши, уларга бўйсунмаслиги натижасида гапларнинг ўзига хос тарзда шаклланиши ва гап бўлақларининг грамматик қоидаларга зид ҳолда жойлашуви поэтик нутқ таъсирчанлигини кучайтириш билан чамбарчас боғлиқ.

Поэтик синтаксис доирасида тадқиқ этилиши лозим бўлган муаммоли масалалардан яна бири муаллиф идиостили ва унинг синтактик-стилистик хусусиятларини ўрганишдир. Поэтик асарларнинг лингвопоэтик таҳлиliga қаратилган тадқиқотларда идиостил ижодкор бадиий оламини ёритиш учун хизмат қилувчи лисоний усул ва воситаларнинг мураккаб тизими сифатида таърифланади²². Шу ўринда таъкидлаш лозимки, тадқиқотчи С.Умирова мазкур ҳодисани *поэтик индивидуаллик* атамаси остида тадқиқ этган²³.

Умуман, поэтик нутқнинг синтактик тадқиқи унинг фақат фикр баён қилиш воситасигина эмас, балки ижод маҳсули, санъат тури сифатида тушунилиши учун замин яратади, турли синтактик қурилмалар ва улар таркибидаги қисмларнинг функционал имкониятлари ҳақида чуқурроқ маълумот олиш учун имконият беради. Поэтик синтаксис масалаларига эътибор қаратиш лексик-грамматик воситаларнинг бой стилистик имкониятлари, синтактик қурилмаларнинг ўзига хос ва кенг ифода усулларини ўрганишда муҳим аҳамият касб этади.

Биринчи бобнинг “Поэтик нутқнинг семантик-структур тадқиқи” деб номланган учинчи фаслида поэтик нутқнинг асосий семантик-структур белгилари, унинг шаклланиш қонуниятлари, поэтик нутқ бирликлари масаласи, шеърий бандларнинг синтактик таҳлили каби масалалар ёритилган.

Шаклий жиҳатдан поэтик нутқ мураккаб синтактик бутунликдир. Унинг бутунлик сифатидаги белгилари интонацион, синтактик, фикрий томонларида кўринади. У бутунлик сифатида нутқ қурилишининг грамматик

²² Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного средства. М., 2004. С.37

²³ Умирова С. Ўзбек шеъриясида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърияси мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PhD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б

конуниятлари асосида шаклланади, яъни унинг таркибида синтактик алоқа ва синтактик алоқа воситаларининг барчаси иштирок этади.

Семантик жиҳатдан поэтик нутқни ташкил этган лексик бирликларнинг бир умумий семантик майдон атрофига бирлашиб, нутқнинг умумий мазмунини юзага чиқариш учун хизмат қилиши натижасида бир бутунлик шаклланади. Лексемалар ўзаро синтактик алоқага, поэтик нутқ таркибида бошқа сўзлар билан семантик муносабатга кириши асосида маъно товланишлари ҳосил қилинади, улар поэтик нутқ учун функционал хосланади ва шу йўл билан нутқда доминантликка эга бўлган семантик марказ ҳосил бўлади. Поэтик нутқ семантикаси орқали нутқ муаллифи ва ўқувчи (тингловчи) онгида воқеликнинг поэтик тасвири ҳосил қилинади, яъни поэтик олам яратилади. Мазкур поэтик оламнинг яратилишида нафақат тил системаси бирликлари, нутқий системанинг юқори даражада шаклланган бутунликлари восита бўлиб хизмат қилади. Бундан ташқари, маданий, эстетик ва психологик майдон яратилади. Поэтик олам бадий ижод маҳсули бўлган, поэтик нутқ орқали ҳосил қилинадиган дунёнинг маданий, эстетик ва поэтик образидир²⁴. Поэтик нутқ семантикаси образлар системаси демакдир. Поэтик нутқ ташқи томондан қараганда, сўзлар кетма-кетлиги бўлиб, у ана шу сўзлар ифода этган семаларнинг мантиқий занжирли алоқаси натижасида ҳосил қилинади.

Поэтик нутқнинг синтактик бутунлик эканлиги уни ташкил этган қисмларнинг мавжудлигида, бўлақларга, бирикмаларга бўлинишида кузатилади. Унинг бўлақланиши ритмик ўлчов,, синтактик ва интонацион жиҳатдан шеърий қатор (сатр)ларнинг шаклланишига олиб келади. Поэтик нутқнинг синтактик бутунлик сифатида яқунланиши махсус интонацион тугаллик орқали ифода этилади.

Поэтик нутқ учун хосланган ва поэтик нутқ таркибидагина қўлланувчи синтактик бирликлар мавжуд. Уларнинг бу хусусиятидан келиб, чиқиб поэтик нутқ бирликлари, деб номлаш ҳам мумкин. Бундай бирликлар ўзига хос ички ритм асосида шаклланиши ва уюшган қисмларга эга бўлиши, таркибида ҳиссий-таъсирий воситаларнинг иштирок этиши билан ажралиб туради. Бундай хусусиятларга эга бўлган синтактик бирликларнинг икки турини кўрсатиш мумкин:

1. Периодлар.

2. Бинар синтактик қурилмалар.

1. Периодлар. Ўзбек тилшунослигида периодларни ўрганиш ХХ асрнинг 70-йилларига тўғри келади. Мазкур синтактик бирликни махсус ўрганган олим А.Мамажоновдир. У ўзининг “Периоды в современном узбекском литературном языке” номли номзодлик диссертациясида²⁵ ўзбек адабий тилида қўлланувчи периодларни поэтик нутқ услубининг асосий бирлиги эканлигини таъкидлайди ва халқ оғзаки поэтик ижодида ҳам кенг

²⁴ Казарин Н.В. Поэтический текст как система. Издательство Уралского университета, 1999. 67-стр.

²⁵ Мамажонов А . Периоды в современном узбекском литературном языке. Автореф. дисс...канд. филолог. наук. Ташкент. 1975. С 22

қўлланувчи халқ мақоллари ва қолиплаган иборалар периодлар воситасида ифода этилишини кўрсатиб ўтади. Муаллифнинг фикрича, периодларни ўрганиш Аристотель замонларидан бошланган бўлиб, нотиклик санъатининг ифодали нутқ кўриниши сифатида талқин этиб келинган.

Период атамаси остида “мазмунан ва интонацион тугалликка эга бўлган, бир нечта уюшган қисмлардан ташкил топган синтактик бутунликлар ёки уларнинг маълум бир гуруҳлари тушунилади”²⁶. Масалан:

*Ҳайрон бўлма, турна кишнаса,
Қаҳратонда олма гулласа,
Аммо сенинг севиб қолишинг,
Алдаб нима қиласан мени.* (М.Юсуф)

Юқоридаги поэтик нутқ кўринишида бешта предикатив бирлик ўзаро бирикиб бир бутун ҳолдаги синтактик бирлик – периодни шакллантирган. Кўришиб турганидек, период воситасида фикр образли ва таъсирчан ҳолда ифодаланган.

2.Бинар синтактик қурилмалар. Поэтик нутқ таркибида шаклланувчи иккита синтактик бирликнинг семантик ва грамматик жиҳатдан боғланиши натижасида ҳосил қилинадиган бутунликлар бинар синтактик қурилмалар ҳисобланади. Поэтик нутқда қўлланувчи ҳар қандай синтактик бирлик ўзаро уюшган ҳолда бирикиб бинар қурилмани ташкил этиши мумкин. Улар ўзаро бирикиб ўзидан катта синтактик бутунликнинг шаклланиши учун хизмат қилади. Шунга кўра бинар синтактик қурилмаларни қуйидаги тартибда ўрганиш мумкин:

а) бинар сўз бирикмалари. Улар нутқ таркибида кетма-кет қўлланиб, содда гапни ташкил этади ва гапда таъсирийлик ва тасвирийликни кучайтириш учун хизмат қилади. Бинар сўз бирикмаларининг қўлланиши халқ поэтикасида кенг қўлланиб, таъсирийлик жиҳатдан маҳсулдор восита ҳисобланади. Одатда халқ мақоллари шундай синтактик қурилмалардан иборат бўлади:

Ақлли иш – қанотли қуш. (Мақол)

Юқоридаги мисоллардан англашилиб турибдики, икки сўз бирикмасининг семантик ва синтактик жиҳатдан боғланиши асосида образлиликка эга бўлган содда гап шаклланган.

Содда гапларнинг бир хил қолипдаги бинар сўз бирикмалари асосида шаклланиши поэтик нутқ ритмидаги бир хил ўлчамни таъминловчи фаол восита ҳисобланади:

Бу дунёда хатоим – у дунёда зарарим. (Иқбол Мирзо)

Мазкур мисолда ҳам юқоридаги ҳолатни кузатиш мумкин, яъни бир хил тузилишга эга бўлган, жуфтлашган сўз бирикмалари содда гапларнинг шаклланишида ўзига хос параллеллик ҳосил қилиш орқали фикрнинг таъсирчан ва образли тарзда етказилишида муҳим рол ўйнайди.

²⁶ Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова.–М. :”Едиториал”, 2007. С.608.

Б) бинар содда гаплар. Бундай содда гап турлари бир хил синтактик колипларда шаклланади, ўзаро жуфтлашади, ўз навбатида, қўшма гапларни юзага келтиради:

Бу дунёга келганим – у дунёга сафарим,

Бу дунёни енгганим – у дунёда зафарим. (Иқбол Мирзо)

Мазкур мисол эса бинар қурилмаларнинг жуда ноёб тури ҳисобланиб, унинг таркибида бинар сўз бирикмалари ҳам, бинар содда гаплар ҳам иштирок этган. Яъни: биринчи содда гапда *Бу дунёга келганим* биринчи сўз бирикмаси, *у дунёга сафарим* иккинчи сўз бирикмаси; кейинги содда гапда *Бу дунёни енгганим* биринчи сўз бирикмаси, *у дунёда зафарим* иккинчи сўз бирикмаси. Уларнинг барчаси бирикиб, икки бинар содда гапдан ташкил топган боғловчисиз қўшма гап ҳисобланади.

В) бинар қўшма гаплар. Шаклий қурилиши жиҳатидан бир хил структурага эга бўлган иккита қўшма гапнинг жуфтлашиши ва синтактик алоқаси асосида воқеланадиган синтактик бутунликлар “бинар қўшма гаплар” дейилади²⁷. Поэтик нутқдаги шеърий бандлар, одатда, шу турдаги синтактик қурилмалардан иборат бўлади. Масалан:

Кунлар ботар, сендан дарак йўқ,

Тонглар отар, сендан дарак йўқ (М.Юсуф)

Бундай синтактик бутунликларда таъсирийлик ва экспрессивлик жуда юқори бўлгани учун ҳам, уларнинг поэтик нутқда қўлланиши заруратга айланади, чунки поэтик нутқ нутқий шакллар ичида энг таъсирли ва жозибали нутқ эканлиги бугунги кунда ўз исботини топган.

Поэтик нутқнинг бўлакчилиши (қисмларга ажралиши) натижасида шеърий бандлар ҳосил қилинади. Ю.М. Лотман фикрига кўра, мазкур шеърий бандлар параллел равишда прозаик нутқдаги абзацларга тенг келади²⁸. Демак, шеърий бандлар сатр (гап)ларнинг маълум бир семантик ва синтактик алоқдорлиги асосида гуруҳланиши натижасида шаклланади. Шунинг учун ҳам прозаик нутқда худди шу йўл билан ҳосил бўладиган гаплар гуруҳи Г.Я.Солганик томонидан “прозаическая строфа” (прозаик банд) атамаси остида ўрганилган²⁹. Унинг ўзбек прозаик матнларидаги кўринишлари биз томонимиздан “суперсинтактик бутунлик” атамаси остида тадқиқ этилган³⁰.

Шеърий бандлар семантик, синтактик ва интонацион бутунликлардир. У сатрларнинг ўзаро мазмунан алоқадорлиги асосида шаклланади. Шеърнинг бандларга бўлиниши тасодифий ҳол бўлмай, муаллиф томонидан пухта ўйланган бир бутунликда шакллантирилувчи поэтик нутқ бирлиги ҳисобланади. Унинг шаклланишида фонетик такрор (қофия) тизими муҳим

²⁷ Мамажонов А. Бинар қўшма гаплар ва уларнинг функционал-семантик хусусиятлари. “Ўзбек тили ва адабиёти” журн. 2020. 4-сон, 18-бет.

²⁸ Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Ленинград. Просвещение (Ленинградское отделение). 1972. 96-стр.

²⁹ Сопганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. Москва. “Высшая школа» 1973. С 103.

³⁰ Абдулаттоев М.Т. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар. Номз... дисс.. автореф. Тошкент. 1998. Б 23.

ўрин тутади. Фонетик такрор шеърий бандларни ташкил этган сатрларни бирлаштириб туради. Уларни бир бутунлик сифатида шакллантиради.

Поэтик нутқнинг юқорида биз кўриб ўтган аспектларига диққат каратиш, унга фақат структур-семантик ёндашишнинг бир жиҳати холос. Поэтик нутқ синтактик, семантик, стилистик жиҳатдан шундай мураккаб структураки, унинг лингвистик табиати жуда кўп тадқиқотлар олиб боришни талаб этади.

Диссертациянинг **“Поэтик нутқ – композицион-синтактик бутунлик”** деб номланган иккинчи боби мазмуни 4 фаслда баён қилинган.

Бобнинг “Поэтик нутқнинг композицион-синтактик қурилиши” деб номланган биринчи фаслда поэтик нутқ ўзига хос композицион-синтактик тузилишга эга нутқ тури эканлиги, уларда композицион-синтактик қисмлар мавжудлиги, бу қисмларнинг ўзига хос белги-хусусиятлари ҳақида фикр юритилади.

Шеърий нутқнинг композицион-синтактик тузилишини ўрганиш поэтик синтаксиснинг ўрганиш объекти доирасига киради. Поэтик нутқнинг композицион-синтактик тузилиши дейилганда, нутқ таркибига кирувчи қисмларининг тартибли жойлашуви, фикрнинг изчил ривожланиб бориши, мана шу изчилликни ифода этувчи тил ва нутқ бирликларининг муайян мантиқий кетма-кетликда жойлашуви ва бадий жиҳатдан ифодали этиш учун қўлланиши тушунилади. Поэтик нутқнинг композицион-синтактик таҳлили нутқни лингвистик категориялар бўйича баҳолашда муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, нутқнинг композицион-синтактик тузилиши маълум бир макон ва замон бирлигида уни ташкил этган компонент-қисмлар, синтактик-стилистик фигуралар, гаплар ва бошқа образ яратувчи воситаларнинг тартибли жойлашиши асосида шаклланади. Синтактик композиция муаллиф онгида “сочилиб ётган” фикр-ғояларни тартибга солади³¹ ва тил воситалари ёрдамида ифодаланиши билан мураккаб синтактик қурилма – нутқ яратилади. Композиция алоҳида қисмлардан бутунлик ҳосил қилади. Бунда нутқнинг мавзуси, сарлавҳаси, номланиши, эпиграфи, биринчи ва охириги гапи муҳим вазифа бажаради.

Рус тилшунос олимаси Г.А. Золотова нутқнинг композицион-синтактик тузилиши ҳақида шундай дейди: “Композицион-синтактик тузилиш тил воситаларининг мазмуний кетма-кетлик асосида, маълум бир тартибда нутқнинг фикрий-коммуникатив таркибини шакллантиришдир”³². Мана шу мазмуний ва структурал тартиб асосида композицион-синтактик тузилиш ҳосил бўлади. Тил воситалари ёрдамида фикрни изчил ривожлантириш учун онгли равишда нутқий-композицион шаклларнинг тартиблантирилиши натижасида композицион-синтактик яхлитлик (бутунлик) ҳосил қилинади ва шу йўл билан фикр бошланади, ривожланади, яқунланади.

³¹ Солодова Е.С. Лингвокогнитивные характеристики композиции текста английских сказок Дж.К. Роулинг. Авторф. дисс. канд. филолог. наук. Харьков. 2008, 24-стр.

³² Золотова Г. Л., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 1998. 74-стр.

Нутқнинг композицион-синтактик тузилишининг шаклланишида “қисмларни шундай (тартибда) жойлаштириш керакки, улар муаллиф фикр-ғоясининг аниқ изчилликда ифода этилиши учун хизмат қилсин”³³. Дарҳақиқат, муаллиф ғояси ва поэтик тафаккури маҳсули бўлган асосий фикр-туйғуларининг изчил ифода этилиши композицион-синтактик структуранинг қанчалар мукамал тузилгани билан чамбарчас боғлиқ. Демак, поэтик нутқ синтактик структураси яхлитлиги ва мазмуний изчиллигини таъминловчи асосий шартлардан бири, бу – унинг синтактик-композицион тузилишга эга эканлигидир. Композицион-синтактик тузилиш дейилганда, энг аввало, Е.А.Реферовская таъкидлаганидек, поэтик нутқ асосий қисм-элементларнинг тартибли жойлашуви тушунилади³⁴. Г.Я.Солганик эса бундай жойлашувнинг бошланма, фикр ривожини ва тугалланма каби асосий уч қисмдан иборат бўлишини алоҳида таъкидлаб ўтади³⁵. Нутқнинг композицион-синтактик қисмлари ҳақидаги фикрларни бошқа тадқиқотчиларнинг асарларида ҳам учратиш мумкин³⁶. Тадқиқотчи Н.А.Юшина бундай қисмларни фақат абзацга нисбатан қўллайди³⁷. Бизнингча, шеърини асарлар – тўртликлар, рубойлар ва бошқа кичик ҳажмли асарларнинг ўзи биргина синтактик бутунлик (шеърини банд)дан ташкил топган ҳолатларда ҳам, уларнинг композицион-синтактик тузилиши қисмлари (бошланма, фикр ривожини, тугалланма) рўй-рост кўзга ташланади. Зеро, бир шеърини банд битта суперсинтактик бутунлик демакдир.

Поэтик нутқнинг композицион синтактик тадқиқи лингвистик муносабатлар доирасида асар матнида фикрнинг ривожланиш динамикаси қонуниятларини белгилаш, композицион-синтактик тузилиш тушунчасини изоҳлаш ва унинг фикрни изчил ифода этиш шакли эканлигини кўрсатиш нуқтаи назардан долзарб ҳисобланади. Поэтик нутқда композицион-синтактик структура қандай воситалар ёрдамида шаклланиши ва воқеликни ифода этишда қандай лингвистик ва экстралингвистик омиллар иштирок этиши масаласи нутқнинг лингвистик табиатини ҳар томонлама ва атрофлича баҳолаш имкониятини беради.

Иккинчи бобнинг кейинги фасли “Поэтик нутқнинг композицион-синтактик қурилишида коммуникатив регистрлар мавқеи” деб номланади. Мазкур фаслда коммуникатив регистр тушунчаси ва унинг поэтик нутқнинг композицион-синтактик қурилишидаги аҳамияти ҳақида фикр юритилади.

Поэтик нутқнинг композицион-синтактик тузилиши турли мантиқий категорияларга асосланади. Ўзбек поэтик нутқида бундай категориялар хилма-хил бўлиб, алоҳида бир тизимни ташкил этади. Ана шундай мантиқий категориялардан бири нутқнинг коммуникатив регистрлари деб, юритилади.

³³ Гинзбург Л.Я. О лирике. – М., 1974. 47 стр.

³⁴ Реферовская Е.А. Лингвистические исследования структуры текста. Л., «Наука», 1983, стр.69.

³⁵ Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. М., 1979. стр. 102.

³⁶ Абдуллаев Н.М. Теоритические проблемы синтаксиса азербайджанского языка. АДД. Баку-1984, стр.45.

Одинцова С.С. Особенности синтаксического построения связного текста. Л., 1984, стр.18.

³⁷ Юшина Н.А. Абзац его структурно-семантические типы и функционирование их в произведениях В.И.Ленина. М. 1972, стр.16.

Ҳар қандай поэтик нутқ композицияси синтактик нуқтаи назаридан турли бирликлар ёрдамида шаклланган қурилма сифатида, фикрий-коммуникатив бутунлик сифатида белгиланади. Нутқнинг композицион-синтактик тузилишини бир хил композицион қисмлар – нутқий регистрларни реаллаштирувчи нутқ бирликлари ташкил этади. Нутқий регистрлар киши онгидаги фикрларни ифода этиш учун нутқни маълум бир мазмуний кетма-кетликда шакллантириш учун асос бўладиган ва нутқнинг яратилиши учун туртки берадиган хабарларнинг мазмуний тури ва оқимидир³⁸.

Рус тилшунос олимаси Г.А. Золотова поэтик нутқ структурасининг конкретликдан абстрактликка, алоҳидалиқдан умумийликка интилувчи бешта коммуникатив регистрлар ёрдамида шаклланишини алоҳида таъкидлайди ва уларнинг қуйидаги турларини кўрсатиб ўтади³⁹. Диссертацияда олиманинг бу таснифига қўшилган ҳолда, ўзбек поэтик нутқи қурилиши мисолида *репродуктив, информатив, генератив, волюнтив, реактив* регистрларнинг ўрни кўриб чиқилди ва изоҳланди.

Ҳар қандай нутқ, у қисқа ёки узун бўлишидан қатъий назар, адресатга маълум бир информацияни етказиш мақсадида шакллантирилади. Бунда нутқ муаллифи ишончлилик, тушунарлилик ва аниқлик тамойилларига амал қилиши лозим. Ушбу талаблар нутқни шакллантиришда мантиқий изчилликка, нутқ қолиплари ва мавжуд синтактик қонуниятларга амал қилишни тақозо этади. Бунга риоя қилиш нутқнинг композицион-синтактик қурилишининг тўғри амалга оширилишига олиб келади. Композицион-синтактик структуранинг тўғри шакллантирилиши ўз навбатида фикрнинг аниқ ва маълум бир мазмуний изчилликда, таъсирли ва образли тарзда етказилишини таъминлайди. Нутқнинг тушунарсиз ёки грамматик жиҳатдан ғализ бўлиши нутқ композицион-синтактик структурасининг нотўғри шакллантирилганидан далолат беради. Нутқ композицион-синтактик структурасининг тўғри шаклланишида юқорида биз кўриб ўтган коммуникатив регистрлар алоҳида аҳамият касб этади. Бу хусусиятлар поэтик нутқ учун ҳам хосдир.

Иккинчи бобнинг учинчи фасли “Поэтик нутқнинг композицион-синтактик қурилишида актуал бўлиниш бирликларининг ўрни” деб номланади. Мазкур фаслда гапнинг семантик ядроси ҳисобланган актуал бўлиниш бирликлари – тема ва реманинг поэтик нутқда юзага чиқиш ҳолатлари, уларнинг поэтик нутқнинг композицион-синтактик қурилишида семантик категория сифатида воқеланиши масалаларига тўхталиб ўтилган.

Маълумки, синтактик конструкцияда актуал бўлиниш бирликлари сифатида кўпчилик олимлар гапнинг ифода асоси – тема ва ифода ядроси – ремани белгилайдилар. Нутқ муаллифи ва эшитувчи ёки ўқувчи коммуникация механизми таркибига киради. Тема – мавзу уларнинг ҳар

³⁸ Рязина Е.В. Коммуникативные регистры в поэзии Владимира Высоцкого // Коммуникативные исследования (Сборник) // М. 2014. № 1. – С 165-176.

³⁹ Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 2004. 33-стр.

иккаласига ҳам, кўпинча, олдиндан маълум бўлса, рема адресант томонидан узатиладиган янги хабар, информация ҳисобланади⁴⁰. Кўринадики, у синтактик категория сифатида мазмуний аспектда ҳам ўрганилади ва поэтик нутқнинг композицион-синтактик жиҳатдан шаклланиши учун асос бўлиб хизмат қилади.

Катта поэтик асарларда мавзу (тема) асарнинг бутун ҳажми давомида ёритилиб борилади. Кичик ҳажмли (шеър, тўртлик)ларда эса тема ҳақидаги янги хабар (рема) ана шу кичик ҳажмнинг ўзида маълум қилинади.

Бозорга ўхшайди асли бу дунё,

Бозорга ўхшайди бунда ҳам маъни.

Иккиси ичра кўрмадим, асло,

Молим ёмон деган бирор кимсани. (А.Орипов)

Мазкур тўртликнинг композицион-синтактик қурилишида тема – дунё биринчи қаторда ойдинлашмоқда, қолган сатрлар эса рема функциясида келган, яъни дунё ҳақидаги муаллифнинг янги хабарлари – кечинмалари, туйғулари ифода этилган. Кўришиб турганидек, поэтик нутқ композицион-синтактик қурилишида тема-рема муносабати қисм (сатр)лар ўртасидаги семантик алоқадорликни кўрсатиш билан бирга, поэтик нутқ яхлитлигини таъминлаш, фикрнинг изчил ривожланиши ва хулосаланишида муҳим вазифа бажарган. Бундан ташқари, гаплар (сатрлар) ўртасидаги мустаҳкам семантик ва синтактик алоқани таъминлаш ва ҳиссий-таъсирийликни кучайтириш мақсадида синтактик фигура – такрор (*Бозорга ўхшайди* бирикмасининг такроран қўлланиши), уядош сўзлар (*бозор, мол*) қўлланилган.

Поэтик нутқ темасига тенг келувчи гапларни семантик жиҳатдан текширар эканмиз, унда мавжуд субъектнинг нутқнинг тема-рема муносабатида аҳамиятли эканлигини кўрамиз.

Маълумки, субъект атамаси остида турли тушунчалар бирлаштирилади, яъни предикат ифодалаган турли белгилар эгаси сифатида талқин этилади. Тилшунос олимларнинг таъкидлашларича, гап субъекти грамматик жиҳатдан эга ёки тўлдирувчи орқали ифода қилинади.

Поэтик нутқ темасига тенг келувчи гап субъекти ремага тенг келувчи қатор гаплар орқали изоҳлаб, кенгайтириб берилади. Бунда тема субъекти қандай тушунчани ифодаламасин, ремани ифодаловчи гаплар ана шу субъект билан боғлиқ фикрларни давом эттиради, яъни кенгайтиради.

Диссертацияда тўплаб, таҳлил этилган мисоллар моҳиятидан келиб чиқиб, субъект маъноларининг 14 тури кўрсатиб ўтилди.

Диссертациянинг учинчи боби **“Муаллиф идиостилининг функционал-синтактик белгилари”** деб номланади. Мазкур бобда муаллиф услубининг ўзига хослиги масаласи, муаллиф идиостилини белгиловчи воситалар тизими функционал-синтактик ёндашув асосида таҳлил этилган. Ушбу бобнинг биринчи фаслида “Идиостил – муаллифнинг окказионал ўзига хослиги” тарзида номланган бўлиб. Унда тилшуносликда идиостил тушунчасининг пайдо бўлиши, ўрганиш

⁴⁰ Ҳайитметов А. Ўзбек тилида гапнинг актуал бўлиниши ва позиция масалалари. Тошкент. «Фан», 1984.

зарурати, унинг тил шахси категорияси билан боғлиқлиги ҳақида фикр юритилади.

Идиостил тушунчасининг шаклланиши бир пайтнинг ўзида тил шахси (нутқ эгаси) тушунчасининг шаклланишига олиб келади. “Тил доирасидан ташқарига чиқмасдан, унинг ижодкорига эътибор қаратмай туриб, тилнинг асосий ташувчиси – инсон омили билан ҳисоблашмай тил ва унинг табиати ҳақида аниқ хулосаларга келиб бўлмайди”, – деб ёзади Ш.Балли⁴¹. У, шунингдек, стилистика – инсоннинг ўзидир, деб таъкидлайди. Шунинг учун ҳам тил шахси ва идиостил тушунчалари бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир.

Тил шахси концепцияси ўзида тилшунослик ва психология фанлари ҳақидаги билим ва тасаввурларни умумлаштиради. Тил шахси назарияси тил ташувчиси ва унинг тил характери ҳақидаги маълумотларни ўрғанади. Тил шахсини ўрганиш жараёнида унинг идиостили ва у яшаган ёки яшаётган давр тилининг имкониятлари ойдинлашиб боради, буюк ижодкорлар ўз даври тилини такрорланмас бирликлар билан бойитиб борадилар. Шунинг учун ҳам ижодкорнинг тил шахси сифатидаги идиостилини ўрганиш муҳимдир. Оддий фуқаро, сиёсий арбоб, раҳбар ёки ижодкор тилини ўрганиш уларнинг тилдан фойдалана олиш ва нутқий имкониятлари ҳақида, уларнинг шахсияти ҳақида маълумотлар беради. Шунинг учун ҳам замонавий лингвистик тадқиқотларда идиостил тушунчаси кенг қўлланилмоқда.

Шундай қилиб, идиостил ижодкор, публицист, олим ёки маълум бир тил ташувчиларнинг нутқий-услубий ўзига хослиги йиғиндиси бўлиб, у орқали тил шахсининг лингвистик характери реаллашади⁴². Идиостил тушунчаси тилшуносликда, бадиий асар услуби тадқиқ этилган ишларда, маълум бир ижодкор ёки маълум бир асар услуби масалаларини аниқлаштириш маъносида ҳам қўлланилади.

Идиостил атамасига ёндош қўлланувчи идиолект атамаси ҳам борки, мазкур атамаларнинг қўлланилиши ва улар ифода этган тушунчадан келиб чиқиб, мазкур атамалар остида қандай ҳодисалар тушунилиши лозимлиги борасида турли қарашлар мавжуд. Бир гуруҳ олимлар идиостил ва идиолект атамалари бир ҳодисани номловчи икки атама деб ҳисобласалар⁴³, иккинчи бир олимлар гуруҳи идиолектни идиостилга ва адабий тилга зид қўйган ҳолда, уни умумхалқ тили меъёрларини ифодаловчи бирлик сифатида қўллайдилар⁴⁴. Учинчи бир гуруҳ эса идиолектни идиостилга материал берувчи база (бизнингча, бу ўринда ҳам идиолект дейилганда умумхалқ тили

⁴¹ Балли Ш. Французская стилистика. 2-е изд., стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 27-28 стр.

⁴² Стилистический энциклопедический словарь русского языка. Под ред. Кожинной М. Н., 2-е изд., испр. и доп. - М., 2006. С.95-96.

⁴³Чернышева Т.А. Идиостиль: лингвистические контуры изучения // Вестник Череповецкого государственного университета, №1, 2010. С 30-34: Малышева Е. Г. Идиостиль Владислава Ходасевича(опыт когнитивно-языкового анализа). Автореф. дис. к. ф. н.: Омск, 1997. С 22 ; Леденёва В. В. Особенности идиолекта . М.: Изд-во Моск. пед. ун-та, 2000. С 185 .

⁴⁴Ашимова А. Ф. / Идиостиль как проявление языковой личности автора на примере романа«Доктор Живаго» / Вестник Минского университета, №3, 2013. – 6 с. Тихоненко О. Д. Категории«идиолект», «идиостиль», «языковая личность» и методики их лингвистического описания в контексте изучения языка художественной литературы/ Вестник КПКУ. Т. 13, №9, 2013. – С. 159-164.

база сифатида эътироф этилган) сифатида талкин қиладилар⁴⁵. Бизнингча, учинчи қарашни илгари сурган муаллифларнинг таърифлари уларнинг моҳиятига яқин келади, чунки идиостил юқорида айтиб ўтилганидек, идиолектга нисбатан кенг тушунча бўлиб, у маълум бир ижодкорнинг тил воситаларидан ўзига хос фойдаланиши, ўзига хос тизим сифатида нутқ муаллифининг бетакрор ва ноёб услуги маъносида ишлатилиб, бошқа муаллифлар услубидан кескин фарқ қилувчи сўз танлаш маҳорати ва фикрни ўқувчига етказиш услуги демакдир. Идиолект эса идиостилга нисбатан бирмунча тор тушунча ифода этади ва адабий тилда мавжуд бўлмаган, умумхалқ тилида ёки яқин бир муаллиф томонидан қўлланиладиган тил (лексик ёки фразеологик) ва нутқ (ўзига хос гап қурилиши) birlikларига нисбатан ишлатилади. Биз мазкур ишда бу икки атамани худди шу маънода ишлатишни лозим топдик.

Рус тилшуноси Е.В.Кловак идиостилнинг асосий белгиларини лисоний, экстралингвистик, стилистик сатҳлар доирасида тасниф қилиш ғоясини илгари сурди⁴⁶.

Кўринадики, идиостилни аниқлашда муаллифнинг тил сатҳлари birlikларининг қўлланишини асос қилиб олиш кенг ва атрофлича хулосаларга келишимиз учун хизмат қилади.

Учинчи бобнинг иккинчи фаслида “Муаллиф идиостилини юзага чиқарувчи лисоний birlikлар” масаласига тўхталиб ўтилган. Мазкур фаслда муаллиф нутқининг ўзига хослигини белгиловчи лисоний birlikлар сифатида топонимик ва окказионал birlikлар, оксюморон, номинатив, тўлиқсиз, сўз-гапларнинг қўлланиши кабилар кўрсатиб ўтилади.

Муаллиф идиостилини аниқлашда асос бўлувчи лисоний сатҳ birlikларини қуйидаги турларга бўлиб ўрганиш мақсалга мувофиқдир:

1. Лексик birlikлар. Фикрга мос сўз танлаш, ўзбек тилининг бой лексик имкониятларидан унумли фойдаланиш ҳар бир муаллифнинг мақсад-муддаосидир. Лекин ҳар бир муаллиф улардан ўз истеъдоди ва имконияти даражасида фойдаланади. Муаллиф идиостилини кўрсатувчи лексик birlikлардан бири топонимик birlik ҳисобланади. Топонимик birlikлар ўрин, жой, макон маъноларини ифода этувчи лексик birlikлардир. Муаллиф идиостилида макон ва замон тушунчалари ҳар бир ижодкор томонидан ўзига хос тарзда ифода этилади. Поэтик нутқ муаллифи бу масалага ўзининг поэтик олаmidан ва ифода имкониятларидан келиб чиқиб ўзига хос ёндашади. Диссертациянинг иккинчи бобидан маълум бўлдики, поэтик нутқнинг композицион-синтактик тузилиши маълум бир макон ва замон бирлигида нутқни

⁴⁵Золян, С.Т. Отописания идиолекта – к грамматике идиостиля. Вкн.: Язык русской поэзии XXв. Сб. научных трудов. -М., 1989. С.63-69;; Чернышева Т. А. Идиостиль: лингвистические контуры изучения. Вестник Череповецкого государственного университета, №1, 2010. С 30-34. Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. – 48 б

⁴⁶ Кловак Е.В. Типичные авторские модели как реализация универсального и индивидуального в идиостиле. АКД. Тверь, 2015, С 19.

ташқил этган компонент-қисмлар, синтактик-стилистик фигуралар, гаплар ва бошқа образ яратувчи воситаларнинг тартибли жойлашиши асосида шаклланади. Англашиладики, бу масалада макон ва замон бирлигининг тўғри ифодаланиши бир томондан поэтик нутқ структураси яхлитлигини таъминловчи омил ҳисобланса, иккинчи томондан поэтик нутқ муаллифи идиостилининг ўзига хослигини кўрсатувчи восита саналади.

Аввало, макон тушунчаси, уни ифода этувчи birlikлар ва уларнинг маълум бир шоир идиостилидаги ўрни, такрорланиши масаласини кўриб чиқамиз. Шу нуқтаи назардан поэтик асарларни таҳлил қилар эканмиз, макон маъносида қўлланилган топонимларнинг маълум бир шоирлар ижодида доминант эканлиги кузатилди. Бу кўпроқ Ватан, юрт тушунчалари билан боғлиқ ҳолда қўлланилган муаллифнинг туғилиб ўсган маконига нисбат берувчи топонимлар билан боғлиқ. Масалан, Ғ.Ғулум ижодида Тошкент, А.Орипов шеърлятида Қўнғиртов, Э.Воҳидовда Тошкент, М.Юсуфда Андижон, Марҳамат, Шавкат Раҳмонда Ўш, Иқбол Мирзода Фарғона, Бағдод топонимларининг такрорланиши мазкур шоирлар идиостилининг бир белгиси сифатида баҳоланиши мақсадга мувофиқдир. Масалан: *Айт, эй, хаста булбулим, Ўшга қачон етамиз?..// Бегим — Ўшим кўринди, Султон — Ўшим кўринди...// ЎШКЕНТ ЛАҲЗАСИ* (шеър номи) (Шавкат Раҳмон); *Онамни, Тошкентни соғинар эдим, Лекин билинтурмас эдим алашим.//Қолди Олтиариқ — Ота қишлоғим, Она шаҳрим Тошкент олди бағрига.* (Э. Воҳидов); *Юрагим оқади Фарғона томон// Юлдузни етаклаб Шошга кеч кирса, Фарғонажонимга оқади дилим. // Ҳануз масрурмисан, бахтиёрмисан, Бағдод боғларида қолган келинчак. // Бағдод курашининг гала-гаитини, Соғинган инсонман, хумор инсонман.* (Иқбол Мирзо); *Баҳор келганида яшнаб Қўнғиртов, Пода ўтлар эди етакларида.* (А.Орипов). Бундай мисолларни кўп келтириш мумкин.

Келтирилган мисоллардан кўринадики, ҳар бир ижодкор идиостилининг ўзига хос топонимик birlikлари мавжуд. Бу ҳам муаллиф идиостилининг бир белгиси бўлиб хизмат қилади.

Муаллифнинг сўз танлаш маҳорати ҳам ижодкор идиостилининг ўзига хослигини кўрсатади. Бундан ташқари, фақат якка бир муаллиф томонидан қўлланилган, унгина ва ундан кейин ҳам бошқа муаллифлар томонидан қўлланилмайдиган birlikлар борки, улар тилшуносликда окказионал birlikлар номи остида ўрганиб келинмоқда. Таниқли ўзбек тилшунослари Х.Абдурахмонов ва Н.Маҳмудовлар ўз монографияларида окказионализмларни индивидуал-стилистик неологизм атамаси остида тадқиқ этадилар ва уларнинг асосий вазифаси номинация эмас, балки эстетик функция эканлигини таъкидлайдилар. “Индивидуал-стилистик неологизмлар ёзувчининг тилда ҳали махсус ва аниқ ифодаси бўлмаган турли маъно нозикликлари ва ўзига хос экспрессивликни ифодалаш, адабий тилда йўқолиб кетган семантик ва стилистик характердаги нозикликларни

кайта тиклаш каби мақсадлари билан пайдо бўлади”⁴⁷, деган хулосага келадилар. Дарҳақиқат, окказионализмлар индивидуал лисоний бирлик бўлиб, уларнинг қўлланиши муаллиф идиостилининг юқори даражада шаклланганлиги ва поэтик маҳоратидан далолат беради. Айниқса, окказионал бирликларни қўллашда муаллифнинг ўзига хослиги яққол кўзга ташланади. *Қирқ йилнинг нақ ярми йўлларда ўтди, Ярми эса ўтди беморхонада.* (А.Орипов), *Болашамол энди мук тушиб, тепаликда ўқирди китоб.* (Ш.Раҳмон), *Лол қилмоқ бўлган ким одамзод ақлин, Бўйла номуборак дониши билан?* (Э.Воҳидов), *Кириб келар шу дам хонага, Пари каби эмбека қизлар.* (А.Суюн), *Оғрир оёғим дарди ишқ қоқ тиззада марказлашиб, Ёзмасам бўлмас қўйиб ошпазлим, шеърпазлашиб.* (А.Обиджон) тарзида қўлланилган окказионал бирликлар муаллиф идиостилини белгилашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

2. Синтактик бирликлар. Поэтик нутқда муаллиф идиостилини кўрсатиб турувчи энг асосий ва энг аҳамиятли синтактик бирлик ғайриоддий бирикма – оксюморондир. Оксюморонлар семантик жиҳатдан сўзларнинг ноодатий (маъноси жиҳатидан бир-бирини тақозо этмайдиган)) боғланиши асосида юзага чиқади (масалан: *ширин азоб, ақлли тентак* каби. Бундай боғланиш фақат контекст (матн) ичида воқеланади. Ноодатий боғланишли бирикмалар изоҳталаб бўлгани учун ҳам, уларнинг изоҳи фикрий-мазмуний жиҳатдан бир нечта кетма-кет қўлланиладиган гаплар орқали ўқувчига етказилади. Бир нечта гаплар оксюморон ифода этган мазмуний ядро атрофига бирлашади. Натижада хиссий-таъсирийлиги юқори бўлган поэтик нутқ шаклланади: *Яхшидир аччиқ ҳақиқат, лек ширин ёлгон ёмон, Шу ширин ёлгонга лекин алданиб қолган ёмон.* (Э.Воҳидов), *Тириклар мудроқда, Ўликлар уйғоқ,* (М.Юсуф), *Поёни йўқ куз оғушида, Қандай гўзал йиглайди узум.* (Р.Парфи), *Танизорим игна учинда, Кўзларимда порлар қора нур.* (Р.Парфи), Оксюморонли бирикмалар муаллифнинг ўзига хослиги – поэтик индивидуаллигини кўрсатувчи восита эканлигини С.Умирова ҳам алоҳида таъкидлайди ва “тил воситаларининг бирикмалар шаклидаги актуаллашувига асосланган оксюморон ҳақиқий маънода индивидуал поэтик восита эканлигини исботлади”⁴⁸, деган хулосага келади. Ноодатий боғланишлар ҳам муаллиф идиостилини белгиловчи бир восита бўлиб, поэтик нутқни шакллантиришда фаол иштирок этади, шу билан бирга, бадий нутқ образлиги ва таъсирчанлигини таъминловчи восита саналади.

Жаҳон тилшунослигида синтактик бутунликларда муаллиф идиостилини кўрсатиб турувчи омилларга номинатив, тўлиқсиз ва сўз-гапларнинг меъеридан кўп қўлланиши, гап қурилишининг атайлаб

⁴⁷ Абдурахмонов Х, Махмудов Н. Сўз эстетикаси – Т., Фан, 1981. 31-бет.

⁴⁸ Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б.

синтактик қоидалардан ташқарига чиқиши, тема-рема муносабатининг бузилиши кабилар киритилади⁴⁹.

Поэтик нутқда номинатив, тўлиқсиз ва атов гапларнинг ўзига хос тарзда қўлланиши орқали идиостилга нисбат бериш мумкин. Масалан, Усмон Носир, Рауф Парфи ва Хуршид Даврон ижодида атов, номинатив ва тўлиқсиз гаплар етакчи ўрин тутади: *Ой шамчироқ. Ҳаммаёқ оқ. Ойдин. Момикдай кеча...* (Усмон Носир), *Гўё қордаги излар – Ўткинчи. Гўё қум устида Товон кўлкаси.* (Рауф Парфи), *Кўклам. Дала. Тиниқ кўк. Шамол...* *Сўқмоқ йўлдан қайтмоқда аёл.* (Хуршид Даврон), Бу каби мисоллар мазкур шоирлар ижодида кўплаб учрайди ва уларнинг идиостилини аниқлашда муҳим омиллардан бири сифатида хизмат қилади.

“Муаллиф идиостилининг намоён бўлишида экстралингвистик омиллар” номли кейинги фаслда график воситалар ҳамда ритм асосий экстралингвистик омиллар сифатида талқин этилган.

1. График воситалар. Нутқий вазият матнда тасвирланганда, график воситалар орқали ифода этилади. Бундан ташқари, муаллиф “почерки”ни кўрсатиб турувчи катта ҳарфлар билан ёзиш, сўзнинг тагига чизиш, сўзни бўғинлаб ёзиш каби ҳолатлар ҳам муаллифнинг график идиостилини белгилайди. Масалан, Шавкат Раҳмон шеърлятида шеърлий сатрларнинг кичик ҳарфлар билан бошланиши ва доимо шундай ифода этилиши унинг ўзига хос идиостилини кўрсатувчи бир белги ҳисобланади. Шавкат Раҳмоннинг ўзига хос идиостили график ифода доирасида кўзга ташланади. Унинг исталган шеърлида шундай ҳолатни кузатиш мумкин.

Айрим ижодкорларнинг асарларида эса фикр баёнида сўроқ ёки риторик сўроқ усулидан фойдаланиш етакчилик қилади. Бу ҳолат ўз навбатида сўроқ белгиларининг кўп қўлланишига олиб келади. Бунга Иқбол Мирзо шеърлятидан кўплаб мисоллар келтириш мумкин: *Айт, нима ёмонлик қилувдим сенга? Бунчалар севдирдинг мени, бунчалар? // Бўйнингизга тилло занжир солган ким? // Юракка кўкрак тор келганими бу?* каби риторик сўроққа асосланган сатрлар жуда кўп учрайди ва сўроқ белгилари кўп қўлланади.

Хуршид Даврон идиостилида эса тире белгисининг жуда кўп қўлланилишини, бу ҳолат шеърлий сатрларни мазмунан тенглаштириш, баъзан зидлаш, баъзан эса қиёслаш ёки ўхшатиш мазмунини ифода этиш мақсадида ишлатилганининг гувоҳи бўламиз. Мазкур ҳолат ўз навбатида шоир идиостилида юқорида санаб ўтилган мазмуний категорияларнинг етакчи эканлигини кўрсатади. Шу билан бирга, муаллиф идиостилининг график белгиси сифатида қабул қилинади: *Қабристоннинг тошлари куйлар – Тошни чертар шамоллар эгган. // Кўраяпман – ёзнинг изидан, Товланмоқда хазонлар – излар // У айтмас: – Шайтон – деб, у айтар: –*

⁴⁹ Бойков А.И. Конструкции разговорного синтаксиса в поэтическом идиолекте А.Башлачева. // Ярославский педагогический вестник – 2013 – №3 – Том I (Гуманитарные науки). С 162-166.

Баёт. У айтмас: – Ўлим – деб , у айтар: – Ҳаёт. Демак, шоир Хуршид Давроннинг идиостилини унинг шеърлари матнидаги тире белгиси алоҳида кўрсатиб туради. Тиниш белгиси билан боғлиқ идиостил кўринишлари бошқа шоирлар ижодида ҳам кўзга ташланади. Масалан, Э.Воҳидов, А.Орипов, М. Юсуф шеърининг матнларида кўп нукта, Ғ.Ғулом, Ш.Раҳмон ва Рауф Парфи шеърларида икки нукта ёки нуктали вергул бошқа шоирларга нисбатан кўп ишлатилишига гувоҳ бўлишимиз мумкин. Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, муаллиф идиостилини белгилашда қўлланилган график воситалардан фойдаланиш даражасининг ҳам муҳим роли бор.

2. Ритм поэтик асарнинг энг муҳим белгиларидан бири саналади. Бундан ташқари, ритм поэтик нутқнинг таъсир воситаси ҳамдир. Ритм бир пайтнинг ўзида муаллиф идиостилини кўрсатиб турувчи омил бўлиб ҳам хизмат қилади. Ўз услубини ярата олган, ўз идиостилини шакллантира билган таниқли ижодкорлар шеърлари таҳлил қилинганда, улар ижодидаги ритм ўзига хос бўлиши кўзга ташланади. Масалан, Ғ.Ғулом идиостилида асосан икки хил ритм кузатилади. Биринчиси – ижодкорнинг “Сен етим эмассан”, “Турксиб йўлларида”, “Халқ орасида”, “Мен яҳудий” каби шеърларида қўлланилган ритм, Ғ.Ғуломга хос поэтик ритмнинг иккинчи тури эса “Кузатиш”, “Вақт”, Соғиниш”, “Тошкент тонготари” каби машҳур шеърларида кузатилади.. Шунинг учун ҳам мазкур шеърлар орқали Ғ.Ғуломнинг идиостили яққол сезилиб туради.

Ҳозирги ўзбек шеърининг ёрқин намоёндалари ҳисобланган Э.Воҳидов, А.Орипов, Рауф Парфи, Х.Худойбердиева, М.Юсуф, Шавкат Раҳмон, Хуршид Даврон, Иқбол Мирзо каби ўз идиостилига эга бўлган таниқли шоирлар шеърлари ҳам ўзига хос ритмга бўйсунганлиги аниқ намоён бўлиб туради.

Умуман, шеърининг ритм ҳам индивидуал услубга хос бўлиб, муаллиф идиостилини белгиловчи экстралингвистик омиллар қаторида баҳоланади.

Учинчи бобнинг тўртинчи фасли “Муаллиф идиостилини белгиловчи услубий воситалар” деб номланади. Ушбу фаслда қайта номловчи воситалар (троплар) ва синтактик-стилистик воситаларнинг муаллиф идиостилини белгилашдаги ўрни ўрганилган.

Муаллиф идиостили тил бирликларидан ва тилнинг ифода имкониятларидан фойдаланишнинг ўзига хос тарзда юзага чиқиши маъносида қўлланилганда, поэтик нутқда синтактик бирлик сифатида қўлланилган бирликларнинг маълум бир стилистик мақсадга йўналтирилганлиги эътиборга олинади. Идиостилга шу нуктаи назардан қаралганда, энг аввало, “тадқиқотчидан муаллифнинг поэтик нутқнинг энг асосий қуроли бўлган сўзга қандай маъно ва қандай стилистик юкломани

вазифа қилиб берганлиги”⁵⁰га эътибор қаратиш талаб этилади. Идиостил муаллиф томонидан кўзланган коммуникатив мақсадни юзага чиқариш учун танлаб олинган лексемалар иштирокида яратилган нутқий бирликларнинг индивидуал системаси⁵¹ экан, идиостилни белгилашда сўз қўллаш маҳорати асосий белги сифатида майдонга чиқаверади.

Бу ўринда индивидуал метонимиялар, метафоралар, синекдохалар муаллиф идиостилини белгиловчи воситалар сифатида тадқиқ этилди. Ўзбек поэтик нутқидан олинган мисоллар ёрдамида уларнинг муаллиф идиостилини кўрсатувчи лисоний хусусиятлари ёритиб берилди.

Индивидуал метонимиялар якка бир муаллифга тегишли бўлади ва унинг оригинал идиостили белгиси сифатида юзага чиқади. *Сизлар қанот ёзсангиз, Қувонар Сурхон.* (У.Азим).

Маълумки, метонимия алоқадорликнинг қайси жиҳатларга асосланишига кўра фарқланади. Қуйида келтирилган мисолда Навоий лексемаси орқали Навоий қаламига мансуб асарлар назарда тутилган:

Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса, Олтин бошининг калла бўлгани шудир. (Э.Воҳидов).

Метафораларда ҳам индивидуаллик кузатилади. “Индивидуал метафора, айниқса, поэзия жанри учун муҳим воситалардан бири бўлиб, поэтик фикрни олдин ҳеч ифодаланмаган янги формада ифодалаш усулидир. Шу жиҳатдан метафора поэтик фикрнинг таъсирчанлигини кучайтиради” (Умурқулов Б. Поэтик нутқ лексикаси. Тошкент: “Фан”, 1990. 63-бет). Ҳар бир ижодкорнинг фақат ўзигагина хос бўлган индивидуал метафоралар муаллиф идиостилини белгилаш учун асос бўлади. Метафораларда нафақат шаклий ўхшашлик, балки ҳаракат, ҳолат, белги ва бошқа ўхшашликлар асос қилиб олинади: *Кунлар пиша бошлайди яна, рангларини бошингда элар.* (Шавкат Раҳмон).

Келтирилган мисолда шоир Шавкат Раҳмон томонидан иш-ҳаракат ўхшашлигига асосланган индивидуал метафора қўлланилган бўлиб, у *Кунлар пиша бошлайди* тарзида баён қилинган. Аслида, пишиш мевага хос иш-ҳаракат бўлиб, бу ўринда шоир уни кун (сутка)га нисбатан қўллаган. Натижада шеърининг сатрлардаги образлилик кучайтирилган, ҳиссий-таъсирий бўёқдорлик ортирилган. Мазкур метафора индивидуал метафоранинг ёрқин кўриниши бўлиб, бошқа шоирлар ижодида учрамайди. Шоирнинг қуйидаги сатрлари эса тўлиқ индивидуал метафора асосида ёзилган: *Аламзада итларнинг сасин, адаштириб кетдим хотиржам. Хўкизларни ортда қолдирдим, ҳанграётган эшакларни ҳам.*

⁵⁰ Царева Я.А. Теоретическая репрезентация термина “идиостиль”. // Современные достижения и новые направления филологии. Сборник научных трудов по итогам Международной научной конференции. (Под общей редакцией Е.Г. Озеровой.) Белгород, 12-13 февраля 2018 г. С 178-183

⁵¹ Цилевич, Л.М. Принципы анализа литературного произведения как художественной системы / Л.М.Цилевич // Филологические науки. Научные доклады высшей школы. - М.: Высшая школа, 1988 - №1. С. 9-14.

Мазкур тўртликда шоир индивидуал метафоралар тизимини қўллаган. Мисолда қўлланилган *ит*, *ҳўкиз*, *эшак* лексемалари орқали салбий иллатларга эга одамлар назарда тутилган.

Поэтик нутқда фаол қўлланувчи, шу билан бирга, муаллиф идиостилини белгилашга асос бўлувчи тропларнинг яна бир тури синекдохадир. Бу ходиса метонимиянинг таркибий қисми бўлиб, бунда бир бутунликни англатувчи сўз орқали шу бутунликнинг бир қисми ёки шу қисм орқали мазкур қисмни ўз ичига олувчи бир бутунликни ифодалаш тушунилади. Адабий тилда ва халқ жонли тилида оммалашган синекдохалардан ташқари, айрим ижодкорлар томонидан қўлланиладиган индивидуал синекдохалар ҳам учрайди. Уларни қўллаш фақат шу ижодкор идиостилига хос бўлади: *Бу чиркин оғизлар... синган каллалар...изводан бўҳтондан осилган тиллар...ҳирслар лашкарлари босган паллада шоҳларин бўғизлаб тишлаган диллар.* (Ш.Раҳмон)

Келтирилган мисолда шоирнинг бир эмас, бир нечта синекдохалар “плеяда”сини кузатиш мумкин. Синекдоханинг бу тартибда юзага чиқарилиши поэтик нутқ муаллифининг ўзига хослигини кўрсатиш билан бирга, унинг идиостилини белгилайди. Э.Воҳидов қаламига мансуб яна бир мисолга диққатимизни қаратамиз: *Турар йўлда у якка, Олdda анча йўл. Ўтган ҳар гилдиракка Узатади қўл.* Мазкур мисолда *гилдирак* лексемаси автомобилнинг бир қисми маъносини ифода этиши билан, қисм-бутун муносабати орқали автоулов маъносида қўлланган. Келтирилган далиллардан кўринадики, синекдохаларнинг қўлланишида ҳам муаллифнинг ўзига хослиги кўзга ташланади. Улар орқали поэтик нутқ муаллифи идиостилини белгилаш имконияти жуда юқори.

Диссертациянинг тўртинчи боби “**Синтактик фигуралар таснифи**” деб номланади. Мазкур бобда поэтик нутқ таркибида фаол қўлланувчи синтактик фигуралар характеристикаси ва таснифи берилган.

Бобнинг “Синтактик фигуралар таснифи асослари”номли фаслида синтактик фигураларни маълум бир тизимда тасниф қилиш эҳтиёжидан келиб чиқиб, тасниф қилиш зарурати ҳақида фикр юритилади ва уларнинг таснифи берилади.

Поэтик нутқнинг лингвистик таҳлили тадқиқотчидан ундаги ҳар бир мазмуний нозиклик ва маъно товланишларини ҳис қилган ҳолда ёндашишни талаб этади. “Поэтикада ҳар қандай нутқий бирлик поэтик фигурага айланади”, – деб ёзади рус тилшуноси Ю.В. Казарин⁵². Тилшуносликда синтактик фигураларни турли номлар остида аташ ва уларнинг таснифи бўйича турлича назарий қарашлар мавжуд. Ўзбек тилшунослигида уларнинг айрим турлари алоҳида ўрганилган бўлса-да⁵³, мазкур ишларда улар

⁵² Казарин Ю.В. Поэтический текст как система. Издательство Уральского университета. Екатеринбург – 2011, 21-стр.

⁵³ Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. Тошкент, “Фан” 1990, 17-42 бетлар; Мамажонов М. Маҳмудов У. Услубий воситалар. Фарғона 1994, Б.48. Mamajonov A., Addupatoyev M. O`zbek matnining semantic, sintaktik va stilistik aspekti. ( monografiya), Farg`ona., “Classic”. 2021. 105-112 betlar; Ибрагимова Э. Ўзбек тилида ирония ва ироник мазмун ифодалашнинг усул ҳамда воситалари. Филол. фан. номз... дисс. автореф. –

“стилистик фигуралар, “услужбий воситалар”, “синтактик-стилистик фигуралар”, “услужбий фигуралар” каби турли атамалар остида ўрганилган. Кўринадики, уларни номлашда ҳам умумий бир фикрга келинмаган. Бизнингча, уларни синтактик фигуралар деб аташ мақсадга мувофиқ, чунки мазкур фигураларнинг барчаси синтактик бирлик сифатида шаклланади ва синтактик бутунликлар таркибида ўз стилистик имкониятларини юзага чиқаради. Синтактик фигуралар таснифи бўйича ҳам аниқ бир таснифни кўрсата олмаймиз.

Диссертацияда синтактик фигураларни қуйидаги уч турга бўлиб тасниф этиш мақсадга мувофиқ деб топилди:

1.Поэтик нутқ ҳажмига таъсир қилувчи фигуралар. Фикрни таъкидлаш, ривожлантириш, матндаги фикрий юкломани кучайтириш учун қўлланиладиган, шу билан бирга, фикрнинг мазмун-мундарижасини кенгайтирувчи, эмоционаллик ва таъсирийликни кучайтириш учун қўлланиладиган синтактик фигуралар.

2.Позицион синтактик фигуралар. Бу турдаги синтактик фигураларнинг вазифаси юқоридагилардан фарқ қилмайди. Улар поэтик нутқ таркибидаги ўринлашиш жиҳатидангина фарқланадилар.

3.Семантик (мазмун бидан алоқадор) фигуралар. Бу гуруҳга кирувчи синтактик фигуралар ҳам, асосан, юқоридаги каби вазифа бажаради, лекин улар поэтик нутқ ҳажм белгисига таъсир қилмайди. Улар нутқда ўз маъно белгиларига кўра функционаллашади.

Тўртинчи бобнинг иккинчи фасли “Поэтик нутқ ҳажмига таъсир қилувчи фигуралар” деб номланади. Поэтик нутқ ҳажмини кенгайтирувчи фигуралар поэтик нутқ ҳажмини кенгайтириши билан кўзга ташланади. Улар поэтик нутқ таркибига кўшимча бирлик сифатида киради. Шунинг учун ҳам мазкур гуруҳга синтактик фигуралар сифатида такрор ва унинг турлари кўрсатилди. Такрор ва унинг турлари, айниқса, поэтик нутқда шеърий бандлар поэтик композициясининг шаклланиши ва мусиқий оҳангнинг уйғунлашувида муҳим ўрин тутди⁵⁴. Диссертацияда такрор ва унинг кўринишлари мисоллар ёрдамида таҳлил этиб ўтилди.

Поэтик нутқ ҳажмини кенгайтирувчи синтактик фигураларга полисиндетон ҳам киритилди. Бунда полисиндетон поэтик нутқнинг парадигматик, синтагматик ва стилистик фигураси сифатида намоён бўлади. Т.И.Сильманнинг таъкидлашича, “боғловчилар такрорларнинг бир кўриниши бўлиб, уларнинг бир синтактик қурилма таркибида такрорий қўлланилиши етказилаётган ахборотни янги фикрлар билан бойитиш, фикрни изчил ривожлантириш, нутқнинг ўқувчига таъсир қилиш функциясини кучайтириш учун хизмат қилади⁵⁵. Боғловчиларнинг такрорий қўлланилиши поэтик нутққа ифодалилиқ, сиқиклик,

---

Тошкент, 2001. – 25 б.; Мамазияев О. Ўзбек поэтик нутқида хиазм ва градация. Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Фарғона, 2004. –26 б;

⁵⁴ Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика, Стилистика. – Л., 1977, 19-стр.

⁵⁵ Сильман Т.Н. Синтаксико-стилистические особенности повторов – Вопросы языкознания, 1967, № 2, стр. 68.

тасвирийлик бериш билан бирга, нутқ темпини кўтаради, кучайтиради. Бунда поэтик нутқ таркибидаги фаол сўзлар қанчалик чуқур маъно ифода этмасин, эмоционаллик ҳосил қилишда иккинчи даражали воситага айланиб қолади. Фаол қўлланган сўзларнинг услубий имкониятлари улар қайта ва қайта такроран қўллангандагина тўла юзага чиқади. Такрорий фаол сўзларнинг боғланишида эса боғловчиларнинг ҳам такрорий қўлланиши, яъни полисиндетон ҳодисаси муҳим роль ўйнайди. *Гоҳ муҳандис ул, мунажжим гоҳ, Гоҳ ўзини толиб деб атар. Гоҳ муаллим, гоҳ соҳиб дастгоҳ... Касби кўпми унинг шу қадар?* (Э.Воҳидов)

Поэтик нутқ ҳажмини қисқартирувчи синтактик фигураларга эса эллипсис ва асиндетон киритилди ва диссертацияда мисоллар ёрдамида уларнинг характеристикаси берилди.

Мазкур бобнинг кейинги фасли “Позицион синтактик фигуралар” деб номланди. Позицион синтактик фигураларга инверсия, парцелляция, хиазм, структурал параллелизм киритилди.

Инверсия поэтик нутқнинг асосий фигураси ҳисобланади. Агар бўлақларнинг ўрни одатий грамматик тартиб бўйича жойлаштирилса эмоционаллик нутқдан йўқолади. Туйғу ифодаси оддий информацияга айланади⁵⁶. Инверсия нутқ (гап)да икки хил функция бажаради: грамматик ва экспрессив-стилистик. Грамматик функция маълум бир бўлақнинг гапдаги ўз ўрнининг алмашишида кўринса, экспрессив-стилистик функция эса маълум бир бўлақ маъносининг таъкидланиши ва шу таъкидланиш асосида образлилик, экспрессивлик, ифодалилики оширишида юзага келади. Мана шу иккинчи белгиси поэтик нутқ учун характерли ҳисобланади: *Дехқоннинг уйини тўлдир бугдойга, Сабр бер мискинга, инсоф бер бойга.* (Иқбол Мирзо)

Парцелляция атамаси французча (*parcelle*) бўлиб, *юклама, қўшимча* маъноларини англатади. Асосий синтактик қурилма таркибидан алоҳида тўхтам билан ажратилган қисмлар парцеллятив қурилмалар деб юритилади⁵⁷. Парцеллятив қурилмалар алоҳида бўлақ, бирикма ёки гап тарзида шаклланиши мумкин⁵⁸. Одатда, нутқ муаллифи томонидан асосий информацияга қўшимча тарзида етказиладиган изоҳ, шарҳ ёки маълум бир мақсадда киритиладиган қўшимча маълумотлари ана шундай “илова тарзида киритилган парцеллятлар⁵⁹ орқали ифода этилади. Уларнинг вазифаси фақатгина изоҳ ёки қўшимча маълумот етказишдангина иборат эмас, улар поэтик нутққа таъсирийлик ва услубий бўёқдорлик ҳам беради. Шунинг учун ҳам рус тилшуноси А.П.Сквородников “парцелляция экспрессив

⁵⁶ Шишкин Д.С. Функционально-прагматическое содержание инверсии в повествовании английской литературной сказки // Проблемы современной науки и образования. – 2017. – №2 (84). – С.83-85.

⁵⁷ Парцелляция // Литературная энциклопедия терминов и понятий. (под ред. А.Н.Николюкина). Москва. «Интелвак» 2001. С 723.

⁵⁸ Шушлебина О.В. Парцелляция как явление экспрессивного синтаксиса. Вестник КРСУ. 2012. Том 12. №5, С 39-41.

⁵⁹ Гурьева Н.Н. Парцелляция как стратегия авторского дискурса в печатных СМИ. Вестник ТвГУ. Серия: Филология. 2014. № 3, С 216-233.

синтаксикнинг асосий фигураси⁶⁰ эканлигини алоҳида таъкидлайди. Поэтик нутқда парцеллятив конструкцияларнинг қўлланиши тасодифий ҳол бўлмай, у муаллиф томонидан пухта ўйланган фикр ва маълум бир стилистик мақсад асосида нутқ таркибига киритилади: *Дилим хуфтон, кундузимни тундай қилиб, Учрашувга келмади у, шундай қилиб.* (Иқбол Мирзо)

Синтактик параллелизм поэтик нутқнинг махсус синтактик фигураси сифатида сатрларнинг тенг урғули синтагмаларга бўлиниши, сатрлардаги бўлақларнинг параллел ҳолда жойлашувига асосланади: *Зўр шоир дилида зўр умид яшар, Кўр шоир дилида кўр умид яшар.* (Х.Даврон). “Жумлаларнинг параллел ҳолатда шаклланиши, нутқда санаш усули орқали қисмлар мазмунини таъкидлаш ва ажратиб кўрсатиш имконини беради⁶¹ – деб, таъкидлайди рус тилшуноси Гальперин. Бундан шундай хулосага келиш мумкинки, синтактик параллелизм позицион синтактик фигура сифатида поэтик нутқнинг энг маҳсулдор фигураларидан бири ҳисобланади. Поэтик нутқ муаллифининг турли стилистик мақсадларини юзага чиқарувчи восита сифатида турли синтактик-стилистик функцияларда қўлланади.

Хиазм нутқнинг турли шаклларида, турли услуб ва жанрларда синтактик сатҳ ҳодисаси сифатида юзага келади ва қурилмаларнинг семантик-синтактик структурасини ҳам белгилайди. Хиазмни ташкил этган синтактик қурилмаларнинг тузилиши ва функционал таркиби турлича бўлиб, мана шу хилма-хиллик туфайли хиазм нутқда контакт ёки дистант ҳолатдаги қурилмаларда кузатилиши мумкин. Бироқ контакт ёки дистант ҳолатда келишидан қатъий назар, поэтик нутққа экспрессия олиб кира олади ва юклатилган услубий вазифани тўлақонли бажаради: *Мен – Сиз, Сиз – Мен ва Само, Тангри сизни кўп кўрди.* (Иқбол Мирзо)

Тўртинчи бобнинг “Семантик (мазмуний) фигуралар” деб номланган фаслида семантик фигураларга антитеза, градация, риторик сўроқ ва алтернатив сўроқ киритилди.

Лингвопоэтик тадқиқотлар доирасида антитеза атамасига тез-тез дуч келамиз. Поэтик нутқда антитеза бир-бирига зид, қарама-қарши бўлган икки тушунча, образ, воқеа-ҳодисалар ёки уларнинг бирор бир белгисини қиёслаш асосида юзага келади⁶². Тилшуносликда антитеза поэтик нутқнинг алоҳида экспрессив-стилистик функция бажарувчи фигураси сифатида талқин этилади⁶³. Антитеза зидлаш билан контраст тушунчаларни яратади, уларнинг зид белгиларини қиёслаш йўли билан ифода этади. Ва ўзига хос стилистик бўёқдорлик ҳосил қилади. Айниқса, синтактик параллелизм таркибида қўлланганида, параллелизмнинг алоҳида бир

⁶⁰ Сквородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: опыт системного исследования. Томск. Изд. Томского университета. 1981. С 255.

⁶¹ Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка [Текст]: учебное пособие / И.Р. Гальперин. – М.: Просвещение, 1958. – 241 с.

⁶² Иванюк Б.П. Поэтическая речь: словарь терминов М.: Флинта: Наука, 2007. С 312.

⁶³ Вертаева Л.В. Антитеза как принцип организации художественного текста (на материале современного английского языка): автореф. дис. канд. филол. наук. – Минск, 1984. – 22 с.

тури – антитезик параллелизм юзага келади. Антитеза бадий нутқда конфликт яратиш воситаси сифатида ҳам баҳоланади. У зиддият моҳиятини очиб бера олувчи, зиддиятни юксак бадий ифодасини ярата олувчи фигура ҳамдир: *Яхшиликдан, тангрим, инъом эт шараф, Ёмонликдан асра кўнглимни ҳар дам. Номимни асрасин дўстларим яшнаб, Таънадор бўлмасин душманларим ҳам.* (А.Обиджон)

Градация поэтик нутқнинг синтактик фигураларидан бири бўлиб, маъно, тушунча ёки фикр ифодасининг ўсиши ёки пасайишига асосланади: *Асли эллик эмас, эллик минг ёшинг. Кечмишинг тарихлар нариёғида.* (Э.Воҳидов)

Риторика нотиклик санъати, поэтик нутқ масаласи сифатида Аристотел давридан буён ўрганиб келинади. Нутқ экспрессивлиги, эмоционаллиги масаласи ҳам барчи тилларда жуда кўп тадқиқотчилар диққатини ўзига тортиб келади. Тилнинг эмоционал-экспрессив воситалари поэтик нутқнинг ўзида, унинг яратилиш жараёнида ҳосил қилинади. Риторик сўроқ ҳам ана шундай воситалардан бири ҳисобланади. У поэтик нутқнинг узвий қисми сифатида юзага чиқувчи фигуралардан биридир: *Сен баҳорни соғинмадингми? (А.Орипов), Бўйнингизга тилло занжир солган ким? Тилло занжир солиб, боғлаб олган ким? (Иқбол Мирзо).*

Алтернатив сўроқ кўринишларини ҳам семантик фигуралар доирасида ўрганиш мақсадга мувофиқдир. У ҳам бошқа синтактик фигуралар каби поэтик нутқда экспрессивликни ошириш, эмоционаллик ва таъсирчанликни кучайтириш каби стилистик мақсадларда қўлланади. Алтернатив сўроқ ҳақида рус тилшуноси А.А. Стрелцов ўзининг “Сўроқ категориясига уч ёндашув” номли мақоласида айрим умумий маълумотларни бериб ўтган⁶⁴. Ўзбек тилшунослигида бу масала ўз тадқиқотчисини кутмоқда. Алтернатив сўроқда тингловчига иккита ёнма-ён қўлланилган сўроқ берилади. Фақат уларнинг бирига жавоб кутилади: *Ё тонгда бир гўзал чиқдимми сувга? Нигоҳинг тушдимми кўзи оҳуга? (Э.Воҳидов), Боғ сайрига нигорим келгайму, келмагайму? (О.Ҳакимов)*

Умуман, ўзбек поэтик нутқида алтернатив сўроқ гапларнинг ўзига хос ўрни бўлиб, унинг воситасида нутқнинг ифода имкониятлари кенгайди, таъкид кучаяди, экспрессив-эмоционаллик таъминланади, ифоданинг таъсирийлиги кучаяди. Ана шу хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда уни семантик фигура сифатида баҳолаш ўринли бўлади.

Умумий хулоса

1. Жаҳон тилшунослигида поэтик нутқнинг ўзига хос хусусиятлари лигвопоэтик таҳлил методлари асосида ўрганилмоқда. Поэтик нутқни тилшунослик ва адабиётшунослик фанларининг кесишувида тадқиқ этиш

⁶⁴ Стрелцов А.А. Три подхода к категории вопросительности. Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания а педагогике № 3, 2017, 43-57 стр.

анъанага айланиб бормоқда. Бунинг натижасида тилшуносликда поэтик фонетика, поэтик лексика, поэтик морфология, поэтик синтаксис атамалари пайдо бўлди.

2. Поэтик синтаксис фақат синтактик қурилмаларнинг поэтик нутқдаги хусусиятлари ва ўзига хослигини ўрганиш билангина чегараланиб қолмайди. Поэтик синтаксис доирасида фикрни образли ҳолда ифодалашнинг синтактик усул ва воситалари, тасвир воситаларининг, синтактик қурилмаларнинг экспрессив-функционал имкониятлари, стилистик ўзига хослигига ҳам диққат қаратилади.

3. Поэтик синтаксис тадқиқотлари доирасида поэтик усул ва воситаларнинг, поэтик мазмунли ва стилистик хосланган синтактик қурилмаларнинг поэтик функцияларини таҳлил қилиш ва баҳолаш мумкин. Бунда поэтик синтаксисга оид тадқиқотлар поэтик нутқдаги грамматик алоқалар ва синтактик бирликлар таҳлилинини ўз ичига олади. Муаллиф томонидан онгли равишда қўлланилган синтактик фигуралар тадқиқи ҳам синтактик тадқиқотлар доирасида амалга оширилади.

4. Маълум бир ижодкор услубида доминант бўлган, қолиплаган синтактик қисмлар ва муаллифнинг нутқий индивидуал хусусиятларини белгиловчи қурилмаларнинг маълум бир турларини аниқлаш ва шоир ижодининг такомиллашиб боришида ёки маълум бир ижод босқичларида уларда кузатиладиган шаклий ва мазмуний ўзгаришлар таҳлили берилиши бир томондан поэтик нутқни, иккинчи томондан муаллиф ижодининг синтактик жиҳатдан баҳоланиши имконини беради.

5. Барча сатҳ бирликларининг функционал имкониятлари муаллиф томонидан ҳар бир бирликка қандай вазифа юкланганлиги ва бу вазифа қандай уддаланганлиги билан баҳоланади, ҳар бир бирликнинг воқеа-ҳодиса баёнида, объект тасвирида, ҳис-туйғу ёки кечинмалар ифодасида ўз ифода имконияти, шу билан бирга, аниқ вазифаси мавжуд. Поэтик синтаксиснинг вазифаси ана шу имкониятларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва изоҳлашдан иборатдир.

6. Поэтик нутқнинг синтактик бутунлик эканлиги уни ташкил этган бўлақларнинг мавжудлигида, бўлақларга бўлинишида кузатилади. Унинг бўлақланиши ритмик ўлчов, синтактик ва интонацион жиҳатдан шеъринг қатор (сатр)ларнинг шаклланишига олиб келади. Поэтик нутқнинг синтактик тадқиқи нутқни фақат фикр баён қилиш воситасигина эмас, балки ижод маҳсули, санъат тури сифатида тушунилиши учун замин яратади.

7. Фикрнинг ривожланиши ўзига хос тарзда, ўзига хос усулда, фақат поэтик нутқдагина қўлланивчи воситалар ёрдамида реаллашади. Фикр маълум бир қисм-элементларнинг аниқ тартибда кетма-кет жойлашуви ҳисобига тингловчига образли ҳолда етказилади. Ана шу кетма-кетлилик поэтик нутқнинг композицион-синтактик тузилишини белгилайди.

8. Поэтик нутқ қисмларининг тартибли жойлашуви, фикрнинг изчил ривожланиб бориши, мана шу изчилликни ифода этувчи тил ва нутқ бирликларининг маълум мантиқий кетма кетликда нутқ мазмунини бадий

ифодали этиши асосида синтактик композиция шаклланади. У муаллиф онгида “сочилиб ётган” фикр-ғояларни тартибга солади ва тил воситалари ёрдамида ифодаланиши билан мураккаб синтактик қурилма – поэтик нутқ яратилади.

9. Поэтик нутқ қисмлари ўртасидаги семантик-синтактик муносабатларнинг яна бир кўриниши актуал бўлиниш тарзида намоён бўлади. Поэтик нутқда актуал бўлиниш бирликлари – тема-рема муносабатини қўйилаётган мавзунинг хусусияти ва характеридан келиб чиқиб, маълум бир тизим асосида ўрганилади. Поэтик нутқда актуал бўлинишни тема субъектларининг мазмуний системаси асосида ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

10. Тил шахси концепцияси ўзида тилшунослик ва психология фанлари ҳақидаги билим ва тасаввурларни умумлаштиради. Тил шахсини ўрганиш жараёнида унинг идиостили ва у яшаган ёки яшаётган давр тилининг имкониятлари ойдинлашиб боради, Ана шу масалани ўрганиш зарурати асосида идиостил тушунчаси пайдо бўлди. Идиостил лингвистик атама сифатида индивидуал услуб (стил) бирикмасининг қисқартирилган шакли бўлиб, бирор бир ижодкорнинг тил ресурсларидан фойдаланиш хусусиятларини ўз ичига олган услубнинг ўзига хос комплекси маъносини ифода этади..

11. Поэтик нутқда муаллиф идиостилини белгиловчи, муаллиф ижодининг ўзига хослигини кўрсатувчи воситалар юзага келади. Уларни лисоний воситалар, экстралингвистик воситалар, синтактик-стилистик воситалар тарзидаги тасниф асосида тизимли ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

12. Экстралингвистик омиллар тилшуносликка тўғридан-тўғри алоқадор бўлмайди, улар тил системасидан ташқарида юзага келиб, нутқ жараёнида тил воситаларини танлаш ва фойдаланишда стилистик талабга кўра қўлланилади. Поэтик нутқда экстралингвистик воситалардан фойдаланиш ҳар бир ижодкорда ўзига хос тарзда намоён бўлади, шунинг учун ҳам муаллифнинг экстралингвистик воситалардан фойдаланиш даражаси унинг идиостилини белгилайди.

13. Идиостилни белгилашда сўз қўллаш маҳорати асосий белги сифатида майдонга чиқади ва сўзларнинг поэтик вазифасидан келиб чиқиб, восита сифатида танланади. Муаллиф идиостилининг ўзига хослиги синтактик бутунликлар – номинатив, тўлиқсиз ва атов гаплар, шунингдек, сўроқ гапларнинг қўлланишида ҳам кўзга ташланади. Уларни шакллантириш ва ишлатишда ҳам ҳар бир муаллифда индивидуаллик кузатилади.

14. Синтактик фигуралар поэтик нутқда эмоционал-экспрессивликни кучайтириш, нутқ таъсирчанлигини ошириш билан бирга, поэтик нутқни шакллантирувчи восита вазифасини ҳам бажариб келади. Ҳар қандай синтактик фигуранинг функционал имконияти нутқ таркибида реаллашади. Шунга кўра, синтактик фигураларни поэтик нутқ ҳажмига таъсир қилувчи синтактик фигуралар, позицион синтактик фигуралар, семантик (мазмуний) синтактик фигуралар тарзида тасниф қилиш мақсадга мувофиқ.

15. Синтактик фигуралар поэтик нутқнинг таъсирчанлигини ошириб, эмоционаллик ҳосил этади, образ яратади ва поэтик нутқда ўзига хос интонацион яхлитлик, ички ритм ҳосил қилади. Улар поэтик нутқда бир нечта функцияларда қўлланади ва поэтик нутқнинг энг асосий вазифаларини юзага чиқаришда восита бўлиб хизмат қилади.

**SCIENTIFIC COUNCIL FOR AWARDING SCIENTIFIC DEGREES
DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 AT FERGANA STATE UNIVERSITY**

FERGANA STATE UNIVERSITY

ABDUPATTOEV MUKHAMMADTOKHIR TOJIMAMATOVICH

POETIK SYNTAX OF THE UZBEK LANGUAGE

10.00.01– The Uzbek language

ABSTRACT

OF THE DOCTORAL THESIS (DSc) IN PHILOLOGICAL SCIENCES

Fergana – 2021

Тема диссертации доктора филологических наук (DSc) зарегистрировано за № В2021.1.DSc/Fil277 Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете.

Автореферат диссертации размещен на трех языках (узбекском, русском, английском (резюме)) на веб-странице научного совета www.fdu.uz а также информационно-образовательном портале «ZiyoNet» www.ziyounet.uz.

Научный советник: **Мамажанов Алижан Бабаевич**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Усмонова Хуринисо Шараповна**
доктор филологических наук, профессор

Раупова Лайло Рахимовна
доктор филологических наук, профессор

Юлдашев Маъруфжон Муҳаммаджонович
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: **Термезский государственный университет**

Защита диссертации состоится на заседании Научного совета по присуждению ученых степеней № DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете от «21» декабря 2021 года, в 14.00 часов. (Адрес: 150100, город Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: по адресу: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-93; e-mail: fardu_info@umail.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрировано за № 139). Адрес: 150100, город Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: по адресу: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-93.

(Протокол реестра № 40 «6» декабря 2021 года)

Ш.М.Искандарова
Председатель научного совета по присуждению ученых степеней,
д.филол. н., профессор.

М.Т.Зокиров
Секретарь научного совета по присуждению ученых степеней,
д.филол. н., доцент

Н.М.Улуков
Председатель научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней,
д.филол. н., профессор.

INTRODUCTION (Abstract of doctoral (DSc) dissertation)

Relevance and necessity of the dissertation topic. In recent years, the study and interpretation of poetic speech in the context of the problems of lingvopoetics has become one of the central issues of world linguistics. The role of language in society is seen not only as a means of communication, but also as a means of influence. The function of exposure, which is one of the main functions of language, is expressed through a system of artistic imagery. In this system of means, poetic speech has a special place as a highly formed type of speech with emotional-expressiveness, the ability to express figurative thought.

Research in the field of poetic speech in world linguistics is carried out on the basis of methods of lingvopoetic analysis. Nowadays, the study of poetic speech at the intersection of linguistics and literary sciences is becoming a tradition. As a result, the terms "poetic phonetics", "poetic lexicon", "poetic morphology", "poetic syntax" have emerged in linguistics, although these terms are not yet very popular, they are recognized as the names of fields that study the system of artistic speech in one way or another.

The study of poetic speech plays a special role in determining the rich expressive potential of the Uzbek language, developed at the level of the state language. Studying it means exploring the rich potential of our native language. In the current conditions of New Uzbekistan, the issue of expanding the use of our language, further development of research, "taking measures to create a national corpus of Uzbek language in electronic form, which includes all scientific, theoretical and practical information on the Uzbek language"⁶⁵ is still on the agenda. This, in turn, imposes on linguists the task of further expanding the scope of research on the Uzbek language, a broad and comprehensive study of all the linguistic features of poetic speech, to demonstrate the broad possibilities of expression of the Uzbek language on the basis of world research standards.

It is a serious problem to thoroughly study the issues of poetic syntax of the Uzbek language, to show that it is worthy of national attention, to show that it is unique, different from the nature of other languages. Indeed, the correct interpretation of the national grammatical structure of our language is one of the most important factors for the development of our national ideology and ideas. Therefore, the study of the syntactic features of poetic speech, which occupies a high place in terms of emotional-affective function within the framework of poetic syntax, is the main issue of today and determines the relevance of the topic.

The language of a poetic work is an integral part of our culture, the main means of ideological and emotional influence. In this sense, there is a growing need for a more and more extensive study of the language of poetic works in the field of philology. The breadth inherent in poetic speech, the weight of the means

---

⁶⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 20 октябрдаги “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ПФ-6084-сонли Фармони.

of artistic expression, the closeness to the language of the people and the spirit of the nation, give rise to the need to study them.

PD-4797 of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 13, 2016 "On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi", PD-4947 of February 7, 2017 "On the Strategy for further development of the Republic of Uzbekistan", Decrees PD-6084 of October 20, 2020 "On measures to further develop the Uzbek language and improve language policy in the country" and other normative legal acts related to this activity will serve as a source for the views expressed in this dissertation, we think.

The dependence of research on the priorities of the development of science and technology of the republic. This research was carried out in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. "Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state."

The degree to which the problem has been studied. Problems of poetic syntax and poetic speech in world linguistics for many years V.V. Vinogradov, I.R. Galperin, B.A. Larin, G.V. Stepanov, V.M. Zhirmunsky, D.N. Shmelev, N.P. Nebrosina, Yu.M. Lotman, G.Ya. Solganik, Yu.M. Trofimova, L.A. Xoreshko. Yu.V. Kazarin, A.A. Lebedev, E.I. Koroleva, A.A. Lebedev, V.N. Patroeva, V.V. Babaytseva, I.I. Evaluated by Kovtunova⁶⁶.

In recent years, in Uzbek linguistics, although not under the term of poetic syntax, I. Mirzaev, M. Yuldashev, M. Yakubbekova, S. Karimov's doctoral dissertation⁶⁷, G. Muhammadjanova, M. Yuldashev, E. Ibragimova, O. Mamaziyaev as works devoted to poetic speech. It is expedient to present the

---

⁶⁶ Виноградов В.В. Язык и стиль русских писателей. – Москва: Наука, 1990. – С.386; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – Москва: Наука, 1981. – С.138; Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя. – Ленинград: Художественная литература, 1973. – С. Степанов Г.В. Язык. Литература. Поэтика. – Москва: Наука, 1988. – С.382; Жирмунский В.М. Рифма, ее история и теория // Теория стиха. – Ленинград: Наука, 1975. – С.316; Шмелев Д.Н. Слово и образ. – Москва: Наука, 1964. – С.119; Небросина Н.П. Синтаксис стихотворной речи как предмет лингвопоэтического исследования: На материале англ. и амер. поэзии XVI-XX вв. АДД. Пермь - 1997. С 42; Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – Москва: Искусство, 1998. –С.280; Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Ленинград. "Просвещение" (Ленинградское отделение). 1972. С 272; Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. Москва. "Высшая школа" 1973. С 103; Трофимова Ю.М. Лингвистика поэтического синтаксиса. Саранск – 2015, 178 стр; Хорешко Л. А. Лингвокультурологический анализ поэтического текста и его передача на английский язык. Белгород – 2018, стр. 66. Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного средства. М., 2004. С.137; Казарин Ю.В. Поэтический текст как система. Издательство Уральского университета, 1999. С 260; Королева Е.И. Экспрессивные грамматические средства языка в аспекте функционально-семантического поля (на материале современной британской баллерики). Автореф... дисс...канд...фил...наук. Екатеринбург. 2016, С 32; Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А.Вяземского. Автореф... дисс...канд...фил...наук. Петрозаводск, 2016, С 34; Патроева В.Н. Типы и функции осложняющих конструкций в языке русской поэзии XVIII-XIX вв. Автореф... дисс...док...фил...наук. СПб, С 53; Бабайцева В.В. Читая стихи... (синтаксис и семантика) 2-изд. Москва. «Флинта» 2016, С 176; Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. Москва. «Наука» 1986, С 208.

⁶⁷ Мирзаев И. Проблемы лингвопоэтической интерпретации стихотворного текста: Автореф. дис... д-ра филол. наук. –Ташкент, 1992. – 43 с.; Йўлдошев М. Бадиий матнинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри. дисс. –Тошкент, 2008. –313 б.; Ёқуббекова М. Ўзбек халқ кўшиқларининг лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. д-ри. дисс. автореф. –Тошкент, 2005. –27 б.; Каримов С. Ўзбек тилининг бадиий услуби: Филол. фан. д-ри дисс. –Тошкент, 1994. –292 б.

dissertations of D.Jamoliddinova, D.Shodieva, S.Umirova, O.Tursunova⁶⁸. In these works, the syntactic features of poetic speech are not emphasized in essence. They mainly emphasize the phonetic, lexical and some morphological features of poetic speech, as well as the distinctive features of tropes and stylistic figures as means of artistic representation. In particular, the linguistic interpretation of poetic texts (I. Mirzaev), linguopoetic features of the literary text (M. Yuldashev), linguopoetic features of Uzbek folk songs (M. Yakubbekova), linguistic features of the artistic style (S. Karimov). Also, parenteral units in artistic speech (D.Jamoliddinova), poetic individuality (S.Umirova), issues of poetic phonetics (O.Tursunova), periodic linguopoetic interpretation of Uzbek poetry (G.Muhammadjanova), interpretation of methods of expressing ironic content (E. Ibragimova) or M. Linguopoetics of M. Yusuf (D.Shodieva), Linguopoetic features of Usmon Azim's work (S.Umirova) on the example of works of certain artists.

Relationship of the research with the plans of research work of the higher education institution where the dissertation was completed. The research of the dissertation was carried out in the framework of research on lingvoculturology, text linguistics, lingvopoetics, lingvopragmatics, speech culture and lingvostylistics at Fergana State University.

The purpose of the study is to determine the syntactic features of poetic speech, as well as to determine the status of poetic syntax in Uzbek linguistics.

Objectives of the research: to identify the object of study of poetic syntax as a separate field and to define the goals and objectives;

highlighting the specific structural-semantic, syntactic and functional features of poetic speech;

to show the specific compositional-syntactic structure of poetic speech on the basis of linguistic evidence;

systematic analysis of the tools that play an important role in the formation of poetic speech as a compositional-syntactic whole;

interpret the concept of idiostyle, clarify the lexical meanings and differences between the terms idiostyle and idiolect, and identify the main linguistic factors that determine the author's idiostyle;

to classify syntactic figures, to group them, to reveal the functional functions of the methodological tools that shape poetic speech and are actively used in speech.

---

⁶⁸ Муҳаммаджонова Г. 80-йиллар охири 90-йиллар бошлари ўзбек шеърятининг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2004. –25 б.; Йўлдошев М. Чўлпоннинг бадий тил маҳорати: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2000. –26 б.; Ибрагимова Э. Ўзбек тилида ирония ва ироник мазмун ифодалашнинг усул ҳамда воситалари. Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2001. –25 б.; Мамазияев О. Ўзбек поэтик нутқида хиазм ва градация. Филол. фан. номз... дисс. автореф. – Фарғона, 2004. –26 б.; Жамолиддинова Д. Бадий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2009. – 26 б.; Шадиева Д. Муҳаммад Юсуф шеърятининг лингвопоэтикаси: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2007. –26 б.; Умирова С. Ўзбек шеърятининг лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърятининг мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б.; Турсунова О. Ўзбек тили фонетик бирликларининг поэтик имкониятлари: Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. – Фарғона, 2019, 132 б.

The texts of Uzbek poetic works (the scripts of late XX century and modern Uzbek poetry) were identified as **the object of research**.

The subject of the research is the problems of poetic syntax and the specific syntactic and functional analysis of Uzbek poetic speech.

Research methods. Synchronous-descriptive, descriptive, component analysis, oppositional, comparative and statistical analysis methods were used in identifying the theoretical problems of poetic speech and showing its specific features.

The scientific novelty of the research is:

that poetic speech is not only a means of expression, but also a type of speech with an artistic and aesthetic effect, based on the binary syntactic construction, super syntactic integrity, the formal, semantic and functional adaptation of the parts that make them up;

the process of formation of poetic speech as a product of poetic thinking and a form of syntactic expression, the semantic and structural linguistic features of sentences, complex syntactic units as the main communicative unit are proved;

that poetic speech is structurally-semantically a whole syntactic system, the beginning, the development of thought, the place of completion in the text, the artistic-poetic actualization, the thematic-rhetorical relationship in the process of communication;

the essence of the concepts of idiosyncrasy and idiolect, methodological, functional features, the linguistic possibilities of the author of the speech at the highest level of language are explained, the syntactic nature of the author's individual style of poetic speech is explained;

structural, semantic and positional syntactic figures used in poetic speech, enhancing artistic-aesthetic and emotional-effectiveness are based on the poetics of positional syntactic figures as a separate system, the figurative expression of semantic syntactic figures, the emotional-aesthetic feature of artistic means of image.

The practical results of the study are as follows:

the object, goals and objectives of poetic syntax are defined;

a syntactic description of the poetic speech is given;

types of syntactic communication and syntactic means are also revealed in the structure of poetic speech with the help of linguistic evidence, and examples of analysis are given;

the compositional-syntactic content of poetic speech is proved and the syntactic description of its components is given;

a system of means defining the author's idiosyncrasy is defined;

syntactic figures are classified on the basis of a new approach;

The reliability of research results is determined by the accuracy of the issues, the conformity of ideas to traditional syntactic laws, the correct application of research methods in achieving a scientific goal, the reliance on scientific and theoretical sources, the theoretical basis of the analysis.

Scientific and practical significance of research results.

The scientific significance of the research results is that it enriches Uzbek lingvopoetics with new theoretical information, introduces the concept of poetic syntax into linguistics, provides comprehensive information about the syntactic and methodological features of poetic speech. From the scientific results of the research in the faculties of philology of universities in the direction of 5A 220100-linguistics (Uzbek) master's degree students and 5141100-Uzbek language and literature bachelor's degree students "Modern Uzbek literary language", "Linguistic theory", "Methodology", "Methodology" can be used in teaching science. The results of the research are used in the creation of monographs and teaching aids on poetic speech. Also, philology and language teaching (Uzbek) can be taught as an elective subject "Poetic syntax of the Uzbek language" in the bachelor's degree.

Implementation of research results. On the basis of the scientific results obtained in the dissertation work on the syntactic features of poetic speech in the framework of the poetic syntax of the Uzbek language:

that the poetic speech is not only a means of expression, but also a type of speech with an artistic and aesthetic effect. widely used in the textbook "Linguistics". (Permit No. 237-317 in accordance with the Order of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 237 of May 31, 2021). As a result, the main part of the textbook has been scientifically and theoretically improved;

the process of formation of poetic speech as a product of poetic thinking and a form of syntactic expression, scientific conclusions and recommendations on the semantic and structural linguistic features of sentences, complex syntactic units as the main communicative unit are widely used in the textbook "Text Linguistics". (Permit No. 237-317 in accordance with the Order of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 237 of May 31, 2021). As a result, the scientific information provided on the syntactic features of poetic speech served as a source for the scientific and theoretical improvement of the textbook;

the textbook "Fundamentals of Pragmalinguistics" is devoted to the fact that poetic speech is a structurally-semantically integrated syntactic system, the beginning of the compositional-syntactic structure of information transmission, the development of thought, the role of completion in the text, artistic and poetic actualization, thematic-rhetorical relationship in communication. and recommendations were used. (Permit No. 418-045 in accordance with the Order of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 418 of August 14, 2020). As a result, the textbook is enriched with theoretical and practical information;

the textbook "Fundamentals of Pragmalinguistics" reveals the essence, methodological, functional features of idiosyl and idiolect, the linguistic potential of the author at the highest level of language, the syntactic nature of the author's individual style of poetic speech - the conclusions and recommendations for interpreting the dominant complex syntactic units. (Permit No. 418-045 in accordance with the Order of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 418 of August 14, 2020). As a result, the role of the language personality in the speech construction of the textbook and the places covered by

the addressee-addressee relationship have been scientifically and theoretically improved;

structural-semantic and positional syntactic figures used in poetic speech, enhancing artistic-aesthetic and emotional-sensitivity Poetics of positional syntactic figures as a separate system, Descriptive expression of meaningful syntactic figures, scientific views on the emotional and aesthetic nature of artistic means and its conclusions were used in the fundamental project "Problems of Social Ecology" I-2013 No. 57, implemented by the Committee for Coordination of Science and Technology - Fergana Regional Center for Innovation and Technology Transfer. Suggestions on speech problems and poetic speech research served as an important factor in the implementation of the project work. (Reference of the khokimiyat of Fergana region No. 06-06 / 5053 dated July 6, 2021);

analysis of poetic speech, peculiarities of poetic speech, expression of poetic speech, expressiveness, imagery, emotional-expressiveness, scientific views and conclusions on the influence of poetry on Fergana regional television and radio company in 2020, 2021 It was used in the preparation of radio broadcasts "Spirituality - the mirror of the soul." (Reference of the Fergana regional television and radio company No. 1201/90 dated July 7, 2021). As a result, the content and scientific content of the materials prepared for these television and radio broadcasts have been improved;

analysis of poetic speech, compositional-syntactic structure of poetic speech, the author's unique style (idiostyle) in poetic speech, classification of syntactic figures and scientific views and conclusions on the influence of poetry in 2020-2021. "Creative Pleasure", "Education and Development", "Nation and Spirituality". (Reference of the State Unitary Enterprise of the National Television and Radio Company of Uzbekistan "Uzbekistan" No. 04-25-1181 dated July 15, 2021). As a result, these scientific results, presented in radio programs, served to form the knowledge of radio listeners on the understanding and deep understanding of poetry;

Approbation of research results. The results of this research were discussed in public at 7 international and 3 national scientific conferences and at the traditional faculty and student conference at Fergana State University (2017, 2018, 2019, 2020, 2021).

Publication of research results. Published 23 scientific papers on the topic of the dissertation, including 1 monograph, 12 articles in scientific publications recommended for publication of the main scientific results of doctoral dissertations of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, 4 of which were published in foreign journals.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, four main chapters, a conclusion, and a list of references. The total volume of the dissertation is 224 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the **introductory** part of the dissertation is based on the relevance and necessity of the topic, describes the goals and objectives, object and subject of the dissertation, its relevance to the priorities of science and technology, reveals the scientific novelty and practical significance of the research, implementation of research results, published works and dissertations. data on the structure are given.

The first chapter of the dissertation is called "**Theoretical problems of poetic syntax.**" In the first chapter of the chapter "Poetic syntax as a field of linguopoetics" the main factors influencing the formation, development and formation of the field of poetic syntax in world linguistics, the scope of dissertations in the field of linguopoetics, including poetic syntax, described.

In general linguistics, the issue of syntactic integrity and their functioning has also been studied specifically in the context of linguopoetic research⁶⁹. Today, the study of the possibilities of expression of syntactic devices, which are the works of masters of words – poets, units of poetic speech, remains relevant. It is on the basis of this necessity that a new direction in world linguistics, the study of the poetic possibilities of syntactic integrity, the direction of poetic syntax, has emerged and is developing⁷⁰. In Russian linguistics, the term poetic syntax was first used in the research of A.A. Vinogradov, then A.A. Lebedev, V.N. Patroeva, V.V. Babaytseva. As a result, I.I. Kovtunova published a monograph on the syntactic study of poetic speech, in which the meaning of the term is explained in depth, the objects of poetic syntax are clearly defined, the directions of research are indicated⁷¹.

In Uzbek linguistics, although not carried out under the term of poetic syntax, it is possible to point out the scientific researches of M.Yuldashev, D.Jamoliddinova, S.Umirova, whose poetic speech and its written form were carried out within the framework of text research⁷².

In contrast to the syntactic features of prose works, in poetic speech one can encounter different forms of syntactic devices and different forms of rhetorical means of expression, moreover, poetic speech is not created only for the

---

⁶⁹ Трофимова Ю.М. Лингвистика поэтического синтаксиса. Саранск – 2015, 178 стр; Хорешко Л. А. Лингвокультурологический анализ поэтического текста и его передача на английский язык. Белгород – 2018, стр. 66. Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного средства. М., 2004. С.137 Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А.Вяземского. Автореф... дисс...канд...фил...наук. Петрозаводск, 2016, С 34; Патроева В.Н. Типы и функции осложняющих конструкций в языке русской поэзии XVIII-XIX в.в. Автореф... дисс...док...фил...наук. СПб, С 53; Бабайцева В.В. Читая стихи... (синтаксис и семантика) 2-изд. Москва. «Флинта» 2016, С 176;.

⁷⁰ Казарин Ю.В. Поэтический текст как система. Издательство Уралского университета, 1999. С 260; Королева Е.И. Экспрессивные грамматические средства языка в аспекте функционально-семантического поля (на материале современной британской баллеристики). Автореф... дисс...канд...фил...наук. Екатеринбург. 2016, С 32.

⁷¹Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. Москва. «Наука 1986, С 208.

⁷² Йўлдошев М. Бадиий матнинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри. дисс. –Тошкент, 2008. –313 б; Жамолитдинова Д. Бадиий нутқда парантез бирликларнинг семантик-грамматик ва лингвопоэтик хусусиятлари: Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2009. – 26 б; Умирова С. Ўзбек шеърини лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърини мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. автореф. – Самарқанд, 2019. – 48 б;

conveyance of information. Poetic speech is created to perform an aesthetic task⁷³. The transmission of information will have a secondary value in it. Its main difference from prosaic speech is seen in this sign. That is why poetic speech is defined as the main and central object of poetic syntax.

N.P. Nebrosina recognizes poetic syntax as a field that arises at the intersection of poetry and syntax, and argues that the term “poetic syntax” should be understood as a poetic representation of the world, a syntax specific to the study of individual and distinctive expressions used to express reality in poetic speech⁷⁴.

B.V. Tomashevsky, as a field of study of poetic speech, considers the following as the main tasks of poetic syntax: a) analysis of the process of interconnection of words and sentences; b) to study the peculiarities of word order in poetic speech; c) identify the meanings of syntactic devices; g) the process of sentence formation and its aspects related to intonation; d) analysis of the psychological aspects of the devices⁷⁵. But it is somewhat doubtful that the tasks shown apply only to poetic syntax. First, the author does not clearly explain what is meant by psychological exposure. Second, the features listed can also be studied in the example of prosaic speech. Third, syntax also addresses these functions in the analysis of other types of speech. In linguistics, syntax performs these functions in full. At this point, the question arises as to what the specificity of poetic syntax is.

In our opinion, the task of poetic syntax is a bit broader, and its main tasks are to first identify the distinctive syntactic features of poetic speech, to show the functional capabilities of parts of speech, attention should be paid to the syntactic-compositional structure of poetic speech, it is necessary to identify the means of expressing the “poetic individuality”⁷⁶ of the author of poetic speech and to study it as a system. We think that the syntactic figures that are the main pictorial means of shaping poetic speech should be classified and consist of an assessment of their syntactic-stylistic functions. As Kovtunova rightly points out, “the essence of the term poetic syntax is fully revealed only when a functional approach to the syntactic specificity of poetic speech is taken”⁷⁷. Because aesthetic-expressive function exists not only in phonetic, lexical or morphological units, but also in syntactic devices. When we say functional approach, we mean these aspects of syntactic devices. In addition, syntactic devices have a specific rhythm, i.e., they are formed on the basis of poetic dimensions. This feature of them is also explored in poetic syntax. In addition, according to A. A. Lebedev, the analysis of syntactic patterns that are typical for the author of a speech, the observation of the syntactic evolution of the poet's work based on the study of syntactic devices that are

---

⁷³ Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. Москва, «Пресс». 1999. С 334.

⁷⁴ Небросина Н.П. Синтаксис стихотворной речи как предмет лингвопоэтического исследования: На материале англ. и амер. поэзии XVI-XX вв. АДД. Пермь - 1997. С 42;

⁷⁵ Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А.Вяземского. АКД. Петрозаводск, 2016. С 28.

⁷⁶ Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индвидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б;

⁷⁷ Ковтунова И.И. Поэтический синтаксис. М: “Флинта” 1986. 208-стр.

dominant in the work of a particular poet is also the basis of research on poetic syntax⁷⁸.

Poetic syntax is not limited to the study of the properties and peculiarities of syntactic devices in poetic speech. Within the framework of poetic syntax, attention is also paid to the syntactic means of figurative expression of thought, the means of expression, the expressive-functional possibilities of syntactic devices and stylistic specificity⁷⁹. Through the study of poetic syntax it is possible to analyze and evaluate the functions of methods and means, certain words and phrases with poetic meaning, methodologically adapted, specific syntactic devices adapted for poetic speech. In this case, research on poetic syntax involves the analysis of grammatical connections and syntactic units in speech. The study of syntactic figures consciously used by the author is also carried out within the framework of research on poetic syntax.

Poetic syntax preserves the diversity of many syntactic devices, the rich possibilities of grammatical synonyms, the diversity and complexity of speech as a resource of means of artistic expression. Therefore, special attention should be paid to the specific linguistic features of poetic speech, because only in poetic speech can language and speech units fully express their functional capabilities. In poetic syntax, the relationship between grammar and poetics takes place. It should be noted that poetic speech requires the study of grammar within the framework of syntactic-stylistic laws. At the same time, attention is paid to the syntactic-semantic features of syntactic devices - the order of parts, the length and brevity of devices, the participation of predicative-modal parts in the development of thought. The issue of actual division in poetic speech also falls within the scope of syntactic research. The order in which the subject and the subject relationship emerge also performs a certain stylistic function in poetic speech. The poetic formation and expressive possibilities of grammatical units, genre-stylistic connotation are of special importance in poetic speech.

Poetic syntax analysis differs in that the group of words (system of parts) in the syntactic devices that make up poetic speech focuses not only on their meanings and features as parts, but also on their function in poetic speech, their specificity for poetic speech⁸⁰. While the central object of examination in the lexical analysis of artistic speech is the word, in the syntactic study of poetic speech the sentence, sentence, and supersyntactic wholes⁸¹ and their components are analyzed. As lexical research examines cases of deviation from literary norms in word usage, the use of words in their own or figurative senses (the issue of tropes), context (speech or text) becomes necessary to fully interpret them. In

---

⁷⁸ Лебедев А.А. Поэтический синтаксис П.А.Вяземского. АКД. Петрозаводск, 2016. С 28.

⁷⁹ Патроева В.Н. Типы и функции осложняющих конструкций в языке русской поэзии XVIII-XIX в.в. Автореф... дисс...док...фил...наук. СПб, 32-стр.

⁸⁰ Патроева В.Н. Типы и функции осложняющих конструкций в языке русской поэзии XVIII-XIX в.в. Автореф... дисс...док...фил...наук. СПб, С 53

⁸¹ Абдупаттоев М. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар. : Фил. фанл. номз... дисс... – Тошкент. 1998, 130 б.

poetic syntax, poetic speech serves as a context. In poetic syntax, the typology of syntactic devices, along with the grammatical relationship of words in the sentence structure, changes in content in syntactic devices, semantic-stylistic tasks assigned to them by the author and the semantic relationship of parts. Typically, when figures are used in syntactic devices, semantic-stylistic changes are observed in the expression of ideas.

Poetic speech is expressive speech. Therefore, in the study of poetic speech, attention to its expressive aspects, the study of the means and figures that ensure the emergence of expressiveness, provides an opportunity for a broad and comprehensive study of the essence of such speech.

Expressiveness intersects with concepts such as emotionality, figurative imagery, affectivity within poetic syntax. It merges with them, becomes organically connected. This is why these concepts are always used side by side in the linguistic literature.

Today, the study of the place and function of expressiveness in artistic speech has become so deep that the concepts of expressive phonetics, expressive lexicon, expressive morphology, expressive syntax have emerged in linguistics. The Russian linguist N.P. Romanova wrote in the 80's of the last century: "This direction can be called expressology"⁸².

Evaluating poetic syntax as a separate branch of linguistics, it is expedient to pay attention to such issues as in defining its status, identifying objects and problems of study.

The second chapter of the first chapter, entitled "General issues of poetic syntax" describes the issues that need to be covered in the study of poetic syntax in Uzbek linguistics, theoretical views on the status of poetic speech, the problems of poetic syntax.

The first information about the special features of poetic speech can be found in the work of the ancient philosopher Aristotle "Poetics". In his work, he states, "We are talking about poetic art in general, as well as its individual manifestations and the possibilities of each of them, how a narrative should be constructed in order for a poetic work to perform well,"⁸³ and is the first to use the term "poetics." So far, many scientific works have been created in both linguistics and literature on the study of poetic speech - the construction of poetry. As a result, the field of linguo poetics in linguistics, which deals with the issues of poetic speech, has emerged. In modern linguistics, it is expedient to define the type of speech as the object of study of linvopoetics, which is highly emotional, imagery is formed using specific linguistic and extralinguistic means, has a separate system of poetic-intonational means. This speech is mainly reflected in works that have a poetic structure. Prose poems that meet the requirements of poetry are also included in the poetic discourse.

---

⁸² Романова Н.П. О метаязыке раздела лексикологии, изучающего экспрессивную лексику // Экспрессивность на разных уровнях языка : межвуз. Сб. науч. трудов. Новосибирск, 1984. С 6-19.

⁸³ Аристотель. Поэтика. Тошкет, Ф.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти 1980, 7-бет.

The Russian researcher L.A. Khoreshko describes poetic syntax as follows: “Poetic syntax is a separate branch of the syntactic level, which studies poetic speech with emotional-affective coloring. It is expedient to identify poetic speech as the object of his research and syntactic figures that enhance stylistic color, such as imagery, emotionality, imagery”⁸⁴. It seems that the question of defining the status of the field of poetic syntax, of determining its object of study, has its own definite conclusion in linguistics.

In the syntactic analysis of poetic speech, the play focuses on the functional capabilities of all level units, what task is assigned to each unit by the author, and how this task is accomplished. Each unit has its own possibility of expression, as well as a clear function, in the description of an event, in the description of an object, in the expression of an emotion or experience. The task of poetic syntax is to clarify, explain, explain these possibilities.

Another important issue of poetic syntax is the question of the syntactic structure and internal rhythm of poetic speech, the question of the interdependence of the two, because the work of art, regardless of its prose or poetic form, has its own structural model and has an internal rhythm. Their role and function in ensuring the effectiveness and imagery of speech is significant.

The function of syntactic connections for a specific purpose goes beyond the laws of syntactic and semantic communication, the peculiar formation of sentences as a result of disobedience to them, and the placement of parts of speech contrary to grammatical rules are closely related to enhancing poetic speech.

Another problematic issue that needs to be explored in the context of poetic syntax is the study of the author’s idiosyncrasy and its syntactic-stylistic features. In studies focused on the lingvopoetic analysis of poetic works, idiosyncrasy is described as a complex system of linguistic methods and tools that serve to illuminate the creative artistic world⁸⁵. It should be noted that the researcher S. Umirova studied this phenomenon under the term of poetic individuality⁸⁶.

In general, the syntactic study of poetic speech provides a basis for understanding it not only as a means of expression, but also as a product of creation, a type of art, providing an in-depth knowledge of various syntactic devices and their functional possibilities. The focus on poetic syntax issues is important in the study of the rich stylistic possibilities of lexical-grammatical means, the specific and broad methods of expression of syntactic devices.

The third chapter of the first chapter, entitled "Semantic-structural study of poetic speech" deals with the main semantic-structural features of poetic speech, the laws of its formation, the problem of poetic speech units, syntactic analysis of poetic verses.

---

⁸⁴ Хорешко Л. А. Лингвокультурологический анализ поэтического текста и его передача на английский язык. Белгород – 2018, стр. 66.

⁸⁵ Болотнова Н. С. Изучение идиостиля в современной коммуникативной стилистике художественного средства. М., 2004. С.37

⁸⁶ Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б

Formally, poetic speech is a complex syntactic whole. Its signs as a whole are seen in the intonational, syntactic, intellectual aspects. It is formed as a whole on the basis of the grammatical laws of speech construction, i.e. it includes all the means of syntactic communication and syntactic communication.

A unity is formed as a result of the lexical units that semantically constitute poetic speech unite around a common semantic field and serve to reveal the general content of the speech. Lexemes are formed on the basis of mutual syntactic connection, semantic relationship with other words in the structure of poetic speech, which are functionally adapted to poetic speech, and thus form a semantic center with a dominance in speech. Through the semantics of poetic speech, a poetic image of reality is created in the mind of the author of the speech and the reader (listener), that is, a poetic world is created. In the creation of this poetic world, not only the units of the language system, the highly formed integrity of the speech system serve as a tool. In addition, a cultural, aesthetic and psychological space is created. The poetic world is a cultural, aesthetic, and poetic image of the world that is the product of artistic creation, created through poetic speech⁸⁷. The semantics of poetic speech means a system of images. Poetic speech, from the outside, is a sequence of words, which is formed as a result of a logical chain of semantics expressed by these words.

The fact that poetic speech is a syntactic whole is observed in the presence of its constituent parts, in its division into parts, compounds. Its fragmentation leads to the formation of rhythmic measurements, syntactically and intonationally poetic lines (lines). The ending of poetic speech as a syntactic whole is expressed through a special intonational completeness.

There are syntactic units that are specific to poetic speech and are used only in the context of poetic speech. Due to this feature of theirs, they can also be called units of poetic speech. Such units are characterized by the formation on the basis of a specific internal rhythm and the presence of organized parts, the presence of emotional-affective means in their composition. There are two types of syntactic units with such properties:

1. Periods.
2. Binary syntactic devices.

1. Periods. The study of periods in Uzbek linguistics dates back to the 70s of the XX century. The scientist who specially studied this syntactic unit is A.Mamajonov. In his dissertation "Periods in modern Uzbek literary language"⁸⁸ he emphasizes that the periods used in the Uzbek literary language are the main unit of poetic style of speech, and points out that folk proverbs and stereotypes are widely used in folk poetry. According to the author, the study of periods dates back to the time of Aristotle, who interpreted the art of oratory as an expressive form of speech.

---

⁸⁷ Казарин Н.В. Поэтический текст как система. Издательство Уралского университета, 1999. 67-стр.

⁸⁸ Мамажонов А . Периоды в современном узбекском литературном языке. Автореф. дисс...канд. филолог. наук. Ташкент. 1975. С 22

The term period is understood to mean "syntactic units or certain groups of them, consisting of several organized parts, having content and intonational completeness"⁸⁹. For example:

*Ҳайрон бўлмам, турна кишинаса,
Қаҳратонда олма гулласа,
Аммо сенинг севиб қолишинг,
Алдаб нима қиласан мени.* (М.Юсуф)

In the form of the above poetic speech, the five predicative units combined to form a single syntactic unit - the period. As can be seen, the idea is expressed figuratively and impressively through the period.

2. Binary syntactic devices. Integrals formed as a result of semantic and grammatical connection of two syntactic units formed in the structure of poetic speech are binary syntactic devices. Any syntactic unit used in poetic speech can combine to form a binary device. They combine to form a larger syntactic integrity than themselves. Accordingly, binary syntactic devices can be studied in the following order:

a) binary word combinations. They are used sequentially in speech structure to form a simple sentence and serve to enhance the impact and imagery in the sentence. The use of binary phrases is widely used in folk poetics and is an effective tool in terms of effectiveness. Typically, folk proverbs consist of the following syntactic devices:

Ақлли иш – қанотли қуш. (Proverbs)

It is clear from the above examples that a simple sentence with figurativeness is formed on the basis of the semantic and syntactic connection of two word combinations.

The formation of simple sentences on the basis of binary phrases of the same pattern is an active means of providing the same dimension in the rhythm of poetic speech:

Бу дунёда хатоим – у дунёда зарарим. (Iqbol Mirzo)

In this example, the above situation can be observed, that is, paired phrases with the same structure play an important role in the effective and figurative delivery of ideas by creating a specific parallel in the formation of simple sentences.

b) binary simple sentences. Such simple sentence types are formed in the same syntactic patterns, paired with each other, which in turn forms compound sentences:

*Бу дунёга келганим – у дунёга сафарим,
Бу дунёни енгганим – у дунёда зафарим.* (Iqbal Mirzo)

This example is a very unique type of binary device, which includes both binary phrases and binary simple sentences. That is: in the first simple sentence, the first phrase I came into this world, the second phrase my journey into that world; in the next simple sentence This is the first phrase I have conquered in this world, the second phrase I have conquered in that world. They are all combined

---

⁸⁹ Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова.–М.: "Едиториал", 2007. С.608.

and are a compound sentence without a connector consisting of two binary simple sentences.

c) binary conjunctions. Syntactic units that occur on the basis of the pairing and syntactic connection of two compound sentences that have the same structure in terms of form construction are called "binary joint sentences"⁹⁰. Poetic verses in poetic speech usually consist of this type of syntactic device.

For example:

*Кунлар ботар, сендан дарак йўқ,
Тонглар отар, сендан дарак йўқ* (М. Yusuf)

Even though the effectiveness and expressiveness in such syntactic integrations is very high, their application in poetic speech becomes necessary, as it has been proven today that poetic speech is the most influential and attractive speech among speech forms.

As a result of the fragmentation of poetic speech, poetic verses are formed. According to Yu.M. Lotman, these poetic verses are parallel to the paragraphs in prose speech⁹¹. Thus, poetic verses are formed as a result of grouping of lines (sentences) on the basis of a certain semantic and syntactic connection. Therefore, a group of sentences formed in the same way in prosaic speech was studied by G.Ya. Solganik under the term "the prose writer stanza" (prozaik band)⁹². Its manifestations in Uzbek prose texts have been studied by us under the term "supersynthetic integrity"⁹³.

Poetic verses are semantic, syntactic, and intonational units. It is formed on the basis of the interconnectedness of the lines. The division of a poem into verses is not accidental, but a unit of poetic discourse formed by the author in a carefully thought-out whole. The system of phonetic repetition (rhyme) plays an important role in its formation. Phonetic repetition unites the lines that make up poetic verses. It shapes them as a whole.

Focusing on the aspects of poetic discourse we have discussed above is only one aspect of the structural-semantic approach to it. Poetic speech is syntactically, semantically, stylistically so complex in structure that its linguistic nature requires a great deal of research.

The content of the second chapter of the dissertation, entitled "**Poetic speech – compositional-syntactic integrity**" is described in 4 chapters.

The first chapter of the chapter, entitled "Compositional-syntactic structure of poetic speech" discusses the fact that poetic speech is a type of speech with a specific compositional-syntactic structure, the presence of compositional-syntactic parts, the specific characteristics of these parts.

The study of the compositional-syntactic structure of poetic speech falls within the scope of the study of poetic syntax. The compositional-syntactic

---

⁹⁰Мамажонов А.Бинар қўшма гаплар ва уларнинг функционал-семантик хусусиятлари. "Ўзбек тили ва адабиёти" журн. 2020. 4-сон, 18-бет.

⁹¹Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Ленинград. Просвещение (Ленинградское отделение). 1972. 96-стр.

⁹²Сопганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. Москва. "Высшая школа" 1973. С 103.

⁹³Абдулаттоев М.Т. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар. Номз... дисс.. автореф. Тошкент. 1998. Б 23.

structure of poetic speech means the orderly arrangement of the parts of speech, the consistent development of thought, the arrangement of language and speech units that express this consistency in a certain logical sequence and their use for artistic expression. Compositional-syntactic analysis of poetic speech is important in evaluating speech by linguistic categories. Also, the compositional-syntactic structure of speech is formed on the basis of the orderly arrangement of its components, syntactic-stylistic figures, sentences and other image-forming means that make it up in a particular space and time unit. Syntactic composition regulates the ideas that are "scattered" in the mind of the author⁹⁴, and their expression by means of language creates a complex syntactic device – speech. The composition forms a whole from the individual parts. In this case, the subject, title, title, epigraph, first and last sentence of the speech play an important role.

Russian linguist G.A. Zolotova says about the compositional-syntactic structure of speech: "The compositional-syntactic structure is the formation of the intellectual-communicative structure of speech in a certain order, based on the semantic sequence of language tools"⁹⁵. On the basis of this semantic and structural order the compositional-syntactic structure is formed. As a result of conscious ordering of speech-compositional forms for the consistent development of thought by means of language, composition-syntactic integrity (integrity) is formed, and in this way thought begins, develops, and ends.

In the formation of the compositional-syntactic structure of speech, "parts should be placed (in order) so that they serve to express the author's ideas in a clear sequence"⁹⁶. Indeed, the consistent expression of the author's ideas and basic ideas, which are the product of poetic thinking, is closely related to how perfectly the compositional-syntactic structure is structured. Hence, one of the main conditions that ensures the integrity and semantic consistency of the syntactic structure of poetic speech is that it has a syntactic-compositional structure. When we say compositional-syntactic structure, first of all, as E.A. Referovskaya points out, poetic speech is understood as the orderly arrangement of the main parts-elements⁹⁷. G.Ya. Solganik, on the other hand, emphasizes that such a arrangement consists of three main parts, such as beginning, thought development, and completion⁹⁸. Opinions about the compositional-syntactic parts of speech can also be found in the works of other researchers⁹⁹. Researcher N.A. Yushina applies such passages only to the paragraph¹⁰⁰. In our opinion, even in cases where poetic works - quartets, rubais and other small-volume works themselves consist of a single syntactic whole (poetic band), parts of their compositional-syntactic structure

---

⁹⁴ Солодова Е.С. Лингвокогнитивные характеристики композиции текста английских сказок Дж.К. Роулинг. Авторф. дисс. канд. филолог. наук. Харьков. 2008, 24-стр.

⁹⁵ Золотова Г. Л., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 1998. 74-стр.

⁹⁶ Гинзбург Л.Я. О лирике. - М., 1974. 47 стр.

⁹⁷ Реферовская Е.А. Лингвистические исследования структуры текста. Л., «Наука», 1983, стр.69.

⁹⁸ Солганик Г.Я. Синтаксическая стилистика. М., 1979. стр. 102.

⁹⁹ Абдуллаев Н.М. Теоритические проблемы синтаксиса азербайджанского языка. АДД. Баку-1984, стр.45.

Одинцова С.С. Особенности синтаксического построения связного текста. Л., 1984, стр.18.

¹⁰⁰ Юшина Н.А. Абзац его структурно-семантические типы и функционирование их в произведениях В.И.Ленина. М. 1972, стр.16.

(beginning, development of thought, completion) are clearly visible. After all, a poetic band means a single supersyntactic whole.

The compositional syntactic study of poetic speech is relevant in the context of linguistic relations in terms of defining the laws of the dynamics of thought development in the text, interpreting the concept of compositional-syntactic structure and showing that it is a form of coherent expression of thought. The question of how the compositional-syntactic structure of poetic speech is formed by what means and what linguistic and extralinguistic factors are involved in the expression of reality allows a comprehensive and comprehensive assessment of the linguistic nature of speech.

The next section of the second chapter is entitled "The role of communicative registers in the compositional-syntactic construction of poetic speech." This chapter discusses the concept of communicative register and its role in the compositional-syntactic structure of poetic speech.

The compositional-syntactic structure of poetic speech is based on various logical categories. In Uzbek poetic speech, such categories are diverse and form a separate system. One such logical category is called the communicative registers of speech. Any poetic speech composition is defined syntactically as a device formed using different units, as an intellectual-communicative whole. The compositional-syntactic structure of speech consists of the same compositional parts – speech units that implement speech registers. Speech registers are the content type and flow of messages that form the basis of speech in a particular semantic sequence to express thoughts in the human mind and motivate the creation of speech¹⁰¹.

Russian linguist G.A.Zolotova emphasizes that the structure of poetic speech is formed by means of five communicative registers, striving from concrete to abstract, from individual to general, and points out the following types¹⁰². In addition to this classification of the scientist in the dissertation, the role of reproductive, informative, generative, voluntary, reactive registers in the example of the construction of Uzbek poetic speech is considered and explained.

Any speech, whether it is short or long, is formed in order to convey certain information to the addressee. In doing so, the author of the speech should follow the principles of reliability, comprehensibility and accuracy. These requirements require adherence to logical consistency, speech patterns, and existing syntactic laws in speech formation. Adherence to this leads to the correct implementation of the compositional-syntactic structure of speech. The correct formation of the compositional-syntactic structure, in turn, ensures that the idea is conveyed in a clear and definite semantic sequence, in an effective and figurative way. The incomprehensibility or grammatical ambiguity of speech indicates that the compositional-syntactic structure of speech is incorrectly formed. The communicative registers we have considered above play a special role in the

---

¹⁰¹ Рякина Е.В Коммуникативные регистры в поэзии Владимира Высоцкого // Коммуникативные исследования (Сборник) // М. 2014. № 1. – С 165-176.

¹⁰² Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. М., 2004. 33-стр.

correct formation of the compositional-syntactic structure of speech. These features are also characteristic of poetic speech.

The third chapter of the second chapter is entitled "The role of units of actual division in the compositional-syntactic structure of poetic speech". This chapter focuses on the actual units of division, which are the semantic core of the sentence - the emergence of the theme and rhyme in poetic speech, their occurrence as a semantic category in the compositional-syntactic structure of poetic speech.

It is well known that in syntactic construction, as the units of actual division, most scholars define the basis of expression of a sentence - the theme and the core of expression – rhyme. The author of the speech and the listener or reader are part of the communication mechanism. The subject is a new message, information, which is transmitted by the rema addressee, often, if the subject is known to both of them in advance¹⁰³. Apparently, it is also studied in the semantic aspect as a syntactic category and serves as a basis for the compositional-syntactic formation of poetic speech.

In large poetic works, the subject is covered throughout the work. In small volumes (poems, quartets), a new message about the topic (rema) is announced in this small volume.

*Бозорга ўхшайди асли бу дунё,
Бозорга ўхшайди бунда ҳам маъни.
Иккиси ичра кўрмадим, асло,
Молим ёмон деган бирор кимсани.* (A.Oripov)

In the compositional-syntactic construction of this quartet, the theme - the world is clarified in the first place, and the remaining lines come in the function of rema, that is, the author's new messages about the world - experiences, feelings are expressed. As can be seen, in the compositional-syntactic structure of poetic speech, the theme-rema relationship, while showing the semantic connection between parts (lines), played an important role in ensuring the integrity of poetic speech, consistent development and conclusion of thought. In addition, in order to ensure a strong semantic and syntactic connection between sentences (lines) and to strengthen the emotional impact, a syntactic figure - repetition (repeated use of a combination similar to the market), synonyms (market, goods) were used.

When we semantically examine sentences that correspond to the topic of poetic speech, we see that the existing subject is important in the subject-rema relationship of speech.

It is well known that under the term subject, different concepts are combined, i.e., the predicate is interpreted as the possessor of different characters. Linguists point out that the subject of speech is grammatically possessed or expressed through a complement.

The subject of a sentence corresponding to the theme of poetic speech is interpreted and expanded by a series of sentences equivalent to the rema. In this case, no matter what concept the subject of the subject expresses, the words that express the rhyme continue, that is, expand the ideas related to that subject.

---

¹⁰³ Хайитметов А. Ўзбек тилида гапнинг актуал бўлиниши ва позицион масалалари. Тошкент. “Фан”, 1984.

Based on the essence of the examples collected and analyzed in the dissertation, 14 types of subject meanings were indicated.

The third chapter of the dissertation is entitled "**Functional-syntactic features of the author's idiostyle**". In this chapter, the issue of the specificity of the author's style, the system of means of determining the author's idiostyle is analyzed on the basis of a functional-syntactic approach. In the first chapter of this chapter. Named "Idiostil – the occasional identity of the author". It discusses the emergence of the concept of idiostyl in linguistics, the need to learn, its connection with the category of linguistic personality.

The formation of the concept of idiostyle simultaneously leads to the formation of the concept of language personality (speaker)". Without going beyond the boundaries of language, without paying attention to its creator, it is impossible to draw definite conclusions about language and its nature without taking into account the main carrier of language – the human factor," – writes Balli¹⁰⁴. He also emphasizes that stylistics is the person himself. Therefore, the concepts of language personality and idiostyle are closely related.

The concept of language personality generalizes knowledge and ideas about the sciences of linguistics and psychology. The theory of language identity studies information about the language carrier and its language character. In the process of learning the personality of a language, his idiotic style and the possibilities of the language of the period in which he lived or lived become clear, and great creators enrich the language of their time with unique units. That is why it is important to study the idiostyle of the creator as a linguistic personality. Learning the language of an ordinary citizen, politician, leader, or creator provides information about their ability to use the language and their speech, about their personality. This is why the concept of idiostyl is widely used in modern linguistic research.

Thus, an idiost is the sum of the speech-methodological peculiarities of a creator, publicist, scholar, or a particular linguist, through which the linguistic character of the linguistic personality is realized¹⁰⁵. The concept of idiostil is also used in linguistics, in the works in which the style of a work of art is studied, in the sense of identifying issues of a particular artist or style of a particular work.

There is also the term idiolect, which is related to the term idiostyle, and there are different views on the use of these terms and the concepts they express, and what phenomena should be understood under these terms. While one group of scholars considers the terms idiostyle and idiolect to be two terms naming an event¹⁰⁶, another group of scholars use the idiolect as a unit to express the norms of common language, as opposed to idiostyle and literary language¹⁰⁷. A third group

---

¹⁰⁴ Балли Ш. Французская стилистика. 2-е изд., стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 27-28 стр.

¹⁰⁵ Стилистический энциклопедический словарь русского языка. Под ред. Кожинной М. Н., 2 -е изд., испр. и доп. — М., 2006. С. 95-96.

¹⁰⁶ Чернышева Т.А. Идиостиль: лингвистические контуры изучения // Вестник Череповецкого государственного университета, №1, 2010. С 30-34; Малышева Е. Г. Идиостиль Владислава Ходасевича (опыт когнитивно-языкового анализа). Автореф. дис. к. ф. н.: Омск, 1997. С 22 ; Леденёва В. В. Особенности идиолекта. М.: Изд-во Моск. пед. ун-та, 2000. С 185 .

¹⁰⁷ Ашимова А. Ф. / Идиостиль как проявление языковой личности автора на примере романа «Доктор Живаго» / Вестник Минского университета, №3, 2013. — 6 с. Тихоненко О. Д. Категории «идиолект»,

interprets the idiolect as a material base for the idiostyle¹⁰⁸ (in our opinion, the idiolect here is also recognized as the basis of the vernacular). In our opinion, the descriptions of the authors who advanced the third view are close to their essence, because idiostyle, as mentioned above, is a broad concept of idiolect, which is used in the sense of a specific artist's unique use of language tools, a unique and unique style of speech author. which means a skill of word choice that is radically different from the style and style of conveying the idea to the reader. Idiolect, on the other hand, is a narrower concept than idiostyle and is used in relation to language (lexical or phraseological) and speech (specific sentence construction) units that do not exist in literary language, but are used in the vernacular or by a single author. We have found it necessary to use these two terms in the same sense in this work.

The Russian linguist E.V. Klovak put forward the idea of classifying the main features of idiostyle within the linguistic, extralinguistic, stylistic levels¹⁰⁹.

It seems that the author's use of language level units in defining idiostyle serves to draw broad and comprehensive conclusions.

In the second chapter of the third chapter, the issue of "linguistic units that give rise to the author's idiostyle" is discussed. In this chapter, toponymic and occasional units, oxymoron, nominative, incomplete, use of words are indicated as linguistic units that determine the specificity of the author's speech.

It is expedient to study the linguistic level units, which are the basis for determining the author's idiostyle, into the following types:

1. Lexical units. The choice of a suitable word, the effective use of the rich lexical potential of the Uzbek language is the goal of each author. But every author uses them to the best of their ability and ability. One of the lexical units representing the author's idiostyle is the toponymic unit. Toponymic units are lexical units that express the meanings of place, place, space. In the author's idiostyle, the concepts of space and time are expressed in a unique way by each artist. The author of a poetic speech has a unique approach to this issue based on his poetic world and possibilities of expression. It became clear from the second chapter of the dissertation that the compositional-syntactic structure of poetic speech is formed on the basis of the orderly arrangement of components, syntactic-stylistic figures, sentences and other means of image formation in a given space and time. It is understood that in this case the correct expression of the unity of space and time is, on the one hand, a factor in ensuring the integrity of the poetic speech structure, and, on the other hand, a means of expressing the idiosyncrasy of the poet's speech.

«идиостиль», «языковая личность» и методики их лингвистического описания в контексте изучения языка художественной литературы/ Вестник КРСУ. Т. 13, №9, 2013. – С. 159-164.

¹⁰⁸ Золян, С.Т. Отописания идиолекта – к грамматике идиостиля. Вкн.: Язык русской поэзии XXв. Сб. научных трудов. -М., 1989. С.63-69;; Чернышева Т. А. Идиостиль: лингвистические контуры изучения. Вестник Череповецкого государственного университета, №1, 2010. С 30-34. Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PchD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б

¹⁰⁹ Кловак Е.В. Типичные авторские модели как реализация универсального и индивидуального в идиостиле. АКД. Тверь, 2015, С 19.

First, we consider the concept of space, the units that express it, and their place in a particular poet's idiosyncrasy, the question of repetition. Analyzing poetic works from this point of view, it was observed that the toponyms used in the sense of space are dominant in the works of certain poets. This is more due to the toponyms used to refer to the author's place of birth and upbringing, which are used in connection with the notions of Homeland. For example, the repetition of the toponyms Tashkent in G. Gulom's poetry, Kungurtov in A. Aripov's, Tashkent in E. Vahidov's, Andijan, Marhamat in M. Yusuf, Shavkat Rahmon in Osh, Iqbol Mirzo Fergana, Baghdad in the works of should be considered as a sign of idiosyncrasy of these poets.

For example: *Айт, эй, хаста булбулим, Ўшга қачон етамиз?..// Бегим — Ўшим кўринди, Султон — Ўшим кўринди..// ЎШКЕНТ ЛАҲЗАСИ* (шеър номи) (Шавкат Раҳмон); *Онамни, Тошкентни соғинар эдим, Лекин билинтурмас эдим аламим.//Қолди Олтиариқ — Ота қишлоғим, Она шаҳрим Тошкент олди бағрига.* (Э. Воҳидов); *Юрагим оқади Фарғона томон// Юлдузни етаклаб Шошга кеч курса, Фарғонажонимга оқади дилим. // Ҳануз масрурмисан, бахтиёрмисан, Бағдод боғларида қолган келинчак. // Бағдод курашининг гала-гашитини, Соғинган инсонман, хумор инсонман.* (Иқбол Мирзо);

*Баҳор келганида яшнаб Қўнғиртов,
Пода ўтлар эди этақларида.* (А.Орипов).

There are many such examples.

It is clear from the examples given that each creative idiosyncrasy has its own toponymic units. This also serves as a sign of the author's idiosyncrasy.

The author's word choice skills also show the uniqueness of the creative idiosyncrasy. In addition, there are units that are used only by a single author and are not used by other authors before and after them, which are studied in linguistics under the name of occasional units. Well-known Uzbek linguists H. Abdurahmanov and N. Mahmudov in their monographs study occasionalism under the term individual-stylistic neologism and emphasize that their main task is not an nomination, but an aesthetic function. "Individual-stylistic neologisms arise with the aim of expressing the various subtleties of meaning and specific expressiveness of the writer, which are not yet specific and clear in the language, the restoration of semantic and stylistic subtleties lost in the literary language"¹¹⁰.

Indeed, occasionalisms are an individual linguistic unit, and their use testifies to the high level of formation and poetic mastery of the author's idiosyncrasy. The author's originality is especially evident in the use of occasional units.

Қирқ йилнинг нақ ярми йўлларда ўтди, Ярми эса ўтди беморхонада. (А.Орипов), *Болашамол энди мук тушииб, тепаликда ўқирди китоб.* (Ш.Раҳмон), *Лол қилмоқ бўлган ким одамзод ақлин, Бўйла номуборак дониши билан?* (Э.Воҳидов), *Кириб келар шу дам хонага, Пари каби эмбека қизлар.* (А.Суюн), *Оғрир оёғим дарди ишқ қоқ тиззада марказлашиб, Ёзмасам бўлмас қўйиб ошпазлигим, шеърпазлашиб.*

¹¹⁰ Абдурахмонов Х., Маҳмудов Н. Сўз эстетикаси – Т., Фан, 1981. 31-бет.

(А.Обиджон) these occasional units used in the style serve as an important factor in determining the author's idiosyle.

2. Syntactic units. The most basic and important syntactic unit in poetic speech that reflects the author's idiosyle is an unusual compound - the oxymoron. Oxymorons arise on the basis of semantically unusual (semantically unrelated) connections of words, such as: sweet torment, like a clever fool. Such a link occurs only in context (text). Even since unconventional conjunctions are explanatory, their interpretation is conveyed to the reader through several sequentially applied sentences in an intellectual-semantic sense. Several sentences are grouped around the semantic nucleus expressed by the oxymoron. The result is a poetic speech with high emotional impact. *Яхшидир аччиқ ҳақиқат, лек ширин ёлгон ёмон, Шу ширин ёлгонга лекин алданиб қолган ёмон.* (Э.Воҳидов), *Тириклар мудроқда, Ўликлар уйғоқ,* (М.Юсуф), *Поёни йўқ куз оғушида, Қандай гўзал йиғлайди узум.* (Р.Парфи), *Танизорим игна учинда, Кўзларимда порлар қора нур.* (Р.Парфи). S. Umirova also emphasizes that oxymoron compounds are a means of expressing the author's originality – poetic individuality, and concludes that "based on the actualization of linguistic means in the form of compounds, oxymoron has proved to be a truly individual poetic tool"¹¹¹. Unusual connections are also a means of defining the author's idiosyle, actively participating in the formation of poetic speech, while at the same time being a means of ensuring the imagery and expressiveness of artistic speech.

Factors that reflect the author's idiosyle in syntactic integrity in world linguistics include nominative, incomplete and excessive use of words, deliberate deviation of sentence structure from syntactic rules, violation of the theme-remata relationship¹¹².

Idiosyle can be attributed to the specific use of nominative, incomplete, and noun phrases in poetic speech. For example, in the works of Osman Nasir, Rauf Parfi and Khurshid Davron, atov, nominative and incomplete sentences play a leading role; *Ой шамчироқ. Ҳаммаёқ оқ. Ойдин. Момиқдай кеча...* (Усмон Носир), *Гўё қордаги излар – Ўткинчи .Гўё қум устида Товон кўлкаси.* (Рауф Парфи), *Кўклам. Дала. Тиниқ кўк. Шамол... Сўқмоқ йўлдан қайтмоқда аёл.* (Хуршид Даврон). Such examples are common in the works of these poets and serve as one of the important factors in determining their idiosyle.

In the next chapter, entitled "Extralinguistic factors in the manifestation of the author's idiosyle", graphic means and rhythm are interpreted as the main extralinguistic factors.

1. Graphic tools. When a speech situation is described in a text, it is expressed through graphic means.

¹¹¹ Умирова С. Ўзбек шеърлятида лингвистик воситалар ва поэтик индивидуаллик (Усмон Азим шеърляти мисолида): Фил. фанл. б.фал.док. ((PhD) дисс. автореф. –Самарқанд, 2019. –48 б.

¹¹² Бойков А.И. Конструкции разговорного синтаксиса в поэтическом идиолекте А.Башлачева. // Ярославский педагогический вестник – 2013 – №3 – Том I (Гуманитарные науки). С 162-166.

In addition, the author's graphic idiostyle is determined by the fact that the author writes in capital letters, indicating the "handwriting", underlining the word, spelling the word. For example, in the poetry of Shavkat Rahmon, the fact that poetic lines begin with small letters and are always expressed in this way is a sign of his unique idiost. Shavkat Rahmon's unique idiostic style is evident in the context of graphic expression. Such a situation can be observed in any of his poems.

In the works of some artists, the use of questioning or rhetorical questioning in the expression of opinion is predominant. This in turn leads to the widespread use of question marks. Many examples of this can be found in the poetry of Iqbal Mirza. *Айт, нима ёмонлик қиловдим сенга? Бунчалар севдирдинг мени, бунчалар? // Бўйнингизга тилло занжир солган ким? // Юракка кўкрак тор келганими бу?*” such as rhetorical question-based lines are very common, and question marks are widely used.

In the idiost of Khurshid Davron, we see the use of the hyphen, which is used to equate the poetic lines, sometimes to contradict, and sometimes to express the content of the analogy or analogy. This situation, in turn, shows that the above-mentioned semantic categories are leading in the poet's idiostyle. However, it is taken as a graphic symbol of the author's idiost: *Қабристоннинг тошлари куйлар – Тошни чертар шамоллар эгган. // Кўраяпман – ёзнинг изидан, Товланмоқда хазонлар – излар // У айтмас: – Шайтон – деб , у айтар: – Баёт. У айтмас: – Ўлим – деб , у айтар: – Ҳаёт.*

Thus, the idiostic style of the poet Khurshid Davron is highlighted by a hyphen in the text of his poems. The idiostic appearances associated with the punctuation mark are also evident in the work of other poets. For example, E.Vohidov, A.Oripov, M. We can see that in Yusuf's poetic texts there are many dots, in the poems of G. Ghulam, Sh. Rahmon and Rauf Parfi two dots or semicolons are used more often than in other poets. From this it can be concluded that the level of use of the graphic tools used in defining the author's idiost also plays an important role.

2. Rhythm is one of the most important features of a poetic work. Rhythm is also a means of influencing poetic speech. Rhythm also serves as a factor in determining the author's idiost. When analyzing the poems of well-known artists who were able to create their own style, to form their own idiostyle, it is obvious that the rhythm in their work is unique. For example, in the idiost of G. Gulom there are basically two different rhythms. The first is the rhythm used in the poet's poems "You are not an orphan", "On the roads of Turksib", "Among the people", "I am a Jew", and the second type of poetic rhythm typical of G. Gulom is "Observation", "Time", "Missing", "Tashkent". Therefore, the idiostic style of G. Ghulam is clearly seen in these poems.

The poems of such well-known poets as E.Vakhidov, A.Oripov, Rauf Parfi, H.Khudoyberdieva, M.Yusuf, Shavkat Rahmon, Khurshid Davron, Iqbol Mirzo, who are considered to be the brightest representatives of modern Uzbek poetry, also follow their own rhythm.

In general, poetic rhythm is also specific to the individual style and is evaluated among a number of extralinguistic factors that determine the author's idiosyncrasy.

The fourth chapter of the third chapter is entitled "Methodological tools for defining the author's idiosyncrasy". This chapter explores the role of renaming devices (tropes) and syntactic-stylistic devices in determining the author's idiosyncrasy.

When the author uses idiosyncrasy in the sense of the peculiar emergence of the use of linguistic units and the expressive possibilities of language, it is taken into account that the units used as syntactic units in poetic speech are directed to a specific stylistic purpose. Idiosyncrasy in this context, first and foremost, the researcher is required to pay attention to "what meaning and what stylistic load the author has given to the word, which is the most basic tool of poetic speech"¹¹³. Idiosyncrasy is an individual system of speech units created with the participation of selected lexemes to reveal the communicative goal pursued by the author¹¹⁴, the skill of using words in defining idiosyncrasy emerges as the main character.

Here individual metonyms, metaphors, synecdoches were studied as means of defining the author's idiosyncrasy. Using the examples taken from the Uzbek poetic speech, their linguistic features reflecting the author's idiosyncrasy were highlighted.

Individual metonyms belong to a single author and emerge as a sign of his original idiosyncrasy. *Сизлар қанот ёзсангиз, Қувонар Сурхон.* (У.Азим).

It is well known that metonymy differs depending on which aspects of the connection it is based on. The following example refers to works by Navoi using the Navoi lexeme: *Ўзбек Навоийни ўқимай қўйса, Олтин бошининг калла бўлгани шудир.* (Э.Воҳидов). Individuality is also observed in metaphors. "Individual metaphor is one of the most important tools, especially for the genre of poetry, as a way of expressing poetic thought in a new form that has never been expressed before. In this sense, metaphor enhances the effectiveness of poetic thought." (Umurkulov B. Vocabulary of poetic speech. Tashkent. "Science" 1990., p. 63)

Individual metaphors that are unique to each artist are the basis for defining the author's idiosyncrasy. Metaphors are based not only on formal similarities, but also on actions, situations, characters, and other similarities: *Кунлар ниша бошлайди яна, рангларини бошингда элар.* (Шавкат Раҳмон).

In this example, the poet Shavkat Rahmon uses an individual metaphor based on the similarity of actions, which is described as *Кунлар ниша бошлайди*. In fact, ripening is a fruit-specific action, in which the poet

---

¹¹³ Царева Я.А. Теоретическая репрезентация термина "идиосиниль". // Современные достижения и новые направления филологии. Сборник научных трудов по итогам Международной научной конференции. (Под общей редакцией Е.Г. Озеровой.) Белгород, 12-13 февраля 2018 г. С 178-183

¹¹⁴ Цилевич, Л.М. Принципы анализа литературного произведения как художественной системы / Л.М.Цилевич // Филологические науки. Научные доклады высшей школы. - М.: Высшая школа, 1988 - №1. С. 9-14.

applied it to the day (day). As a result, the imagery in the poetic lines was strengthened, and emotional coloring was gained. This metaphor is a vivid manifestation of the individual metaphor and is not found in the works of other poets. The following lines of the poet are written entirely on the basis of individual metaphors: *Аламзада итларнинг сасин, адаштириб кетдим хотиржам. Хўкизларни ортда қолдирдим, ҳанграётган эшакларни ҳам.* In this quartet, the poet used a system of individual metaphors. The dog, bull, and donkey lexemes used in the example refer to people with negative vices.

Another type of tropes that is an active user in poetic discourse, as well as the basis for defining the author's idiosyncrasy, is synecdoche. This phenomenon is an integral part of metonymy, in which the word denoting a whole is understood to mean the expression of a part of that wholeness or, through this part, a whole containing that part. In addition to the popular synecdoches in the literary language and the vernacular, there are also individual synecdoches used by some artists. Their use is unique to this creative idiosyncrasy: *Бу чиркин оғизлар... синган каллалар...изводан бўҳтондан осилган тиллар...ҳирслар лашкарлари босган паллада шоҳларин бўғизлаб тишилаган диллар.* (Ш.Раҳмон)

In this example, it is possible to observe not one, but several synecdoche "plays" of the poet. The emergence of synecdoche in this order, while showing the uniqueness of the author of poetic speech, determines his idiosyncrasy. Let's pay attention to another example written by E.Vakhidov: *Турар йўлда у якка, Олда анча йўл. Ўтган ҳар гилдиракка Узатади қўл.*

In this example, the wheel lexeme is used in the sense of a car through the part-whole relationship, with the meaning of a part of a car.

It is clear from the evidence presented that the author's originality is also evident in the use of synecdoches. Through them the possibility of defining the idiosyncrasy of the author of poetic speech is very high.

The fourth chapter of the dissertation is called "**Classification of syntactic figures**". This chapter describes the characteristics and classification of syntactic figures that are actively used in the structure of poetic speech.

The chapter "Fundamentals of classification of syntactic figures" deals with the need to classify syntactic figures in a particular system, discusses the need to classify them and gives their classification.

Linguistic analysis of poetic speech requires the researcher to approach it with a sense of every semantic subtlety and semantic nuances in it. "In poetry, any speech unit becomes a poetic figure," writes the Russian linguist Yu.V. Kazarin¹¹⁵.

In linguistics, there are different theoretical views on the naming of syntactic figures under different names and their classification. Although

---

¹¹⁵ Казарин Ю.В. Поэтический текст как система. Издательство Уральского университета. Екатеринбург – 2011, 21-стр.

some of their types have been studied separately in Uzbek linguistics¹¹⁶, in these works they have been studied under different terms, such as stylistic figures, "methodological tools", "syntactic-stylistic figures", "stylistic figures". Apparently, there was no consensus on naming them either. In our opinion, it is appropriate to call them syntactic figures, because all of these figures are formed as a syntactic unit and reveal their stylistic possibilities within the syntactic units. We cannot show a definite classification even by the classification of syntactic figures.

In the dissertation it is expedient to classify syntactic figures into the following three types:

1. Figures affecting the volume of poetic speech. Syntactic figures used to emphasize, develop, reinforce the thought load in a text, while at the same time expanding the content of the thought, enhancing emotionality and impact.

2. Positional syntactic figures. The function of these types of syntactic figures does not differ from the above. They differ only in terms of their location in the structure of poetic speech.

3. Semantic (related to content content) figures. Syntactic figures belonging to this group also basically perform the same function as above, but they do not affect the poetic speech volume sign. They function according to their meaning in speech.

The second chapter of the fourth chapter is entitled "Figures Affecting the Volume of Poetic Speech". Figures that expand the volume of poetic speech stand out as they expand the volume of poetic speech. They are included in the structure of poetic speech as an additional unit. Therefore, repetition and its types were shown to this group as syntactic figures. Repetition and its types, especially in poetic speech, play an important role in the formation of the poetic composition of poetic verses and in the harmonization of musical tone¹¹⁷. Repetition in the dissertation and its manifestations were analyzed using examples.

Polysyndeton has also been included in syntactic figures that expand the volume of poetic speech. In this, polysyndeton appears as a paradigmatic, syntagmatic, and stylistic figure of poetic speech.

T.I. As Silman points out, "connectors are a form of repetition, and their repeated use in a syntactic device serves to enrich the information conveyed with new ideas, to develop thought consistently, and to enhance the function of speech influencing the reader"¹¹⁸. Repeated use of connectors, along with

---

¹¹⁶ Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. Тошкент, "Фан" 1990, 17-42 бетлар; Мамажонов М. Маҳмудов У. Услубий воситалар. Фарғона 1994, Б.48. Мамажонов А., Addupattoyev М. O`zbek matnining semantic, sintaktik va stilistik aspekti. ( monografiya), Farg`ona., "Classic". 2021. 105-112 betlar; Ибрагимова Э. Ўзбек тилида ирония ва ироник мазмун ифодалашнинг усул ҳамда воситалари. Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Тошкент, 2001. –25 б.; Мамазияев О. Ўзбек поэтик нутқида хиазм ва градация. Филол. фан. номз... дисс. автореф. –Фарғона, 2004. –26 б;

¹¹⁷ Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика, Стилистика. – Л., 1977, 19-стр.

¹¹⁸ Сильман Т.Н. Синтаксико-стилистические особенности повторов – Вопросы языкознания, 1967, № 2, стр. 68.

giving expressiveness, conciseness, imagery to poetic speech, raises and enhances the tempo of speech. At the same time, the active words in the structure of poetic speech, no matter how deep their meaning, become a secondary tool in the formation of emotionality. The methodological possibilities of actively used words are fully revealed only when they are used over and over again. In the connection of repetitive active words, the repetitive use of connectives also plays an important role that is to say the phenomenon of polysyndeton. *Гоҳ муҳандис ул, мунажжим гоҳ, Гоҳ ўзини толиб деб атар. Гоҳ муаллим, гоҳ соҳиб дастгоҳ... Касби кўнми унинг шу қадар?* (Э.Воҳидов)

Ellipsis and asyndeton were introduced into the syntactic figures that reduce the volume of poetic speech, and their characteristics were given in the dissertation using examples.

The next section of this chapter is entitled "Positional Syntactic Figures." Positional syntactic figures included inversion, partitioning, chiasm, and structural parallelism.

Inversion is the main figure of poetic speech. If the place of the pieces is placed in the usual grammatical order, the emotionality disappears from the speech. Expression of emotion becomes simple information¹¹⁹. Inversion performs two different functions in speech: grammatical and expressive-stylistic. While the grammatical function appears in the change of the place of a certain part in a sentence, the expressive-stylistic function occurs in the emphasis of the meaning of a certain part and on the basis of this emphasis increases figurativeness, expressiveness, expressiveness. This second sign is characteristic of poetic speech: *Деҳқоннинг уйини тўлдир бугдойга, Сабр бер мискинга, инсоф бер бойга.* (Иқбол Мирзо)

The term parcellation is French (*parcelle*) and means “loading”, “additional”. The parts separated from the main syntactic device by a separate stop are called particle devices¹²⁰. Particulate devices can be formed in the form of a separate piece, a compound, or a sentence¹²¹. Typically, a comment, commentary, or additional information provided by the author of a speech in addition to the main information is expressed through such “appendixes”¹²². Their function is not only to convey commentary or additional information, but they also provide impact and stylistic coloring to poetic speech. That is why the Russian Linguist A.P Skvorodnikov emphasizes that "partitioning is a key figure of expressive syntax"¹²³. The use of particle constructions in poetic

---

¹¹⁹ Шишкин Д.С. Функционально-прагматическое содержание инверсии в повествовании английской литературной сказки // Проблемы современной науки и образования. – 2017. - №2 (84). – С.83-85.

¹²⁰ Парцелляция // Литературная энциклопедия терминов и понятий. (под ред. А.Н.Николюкина). Москва. «Интелвак» 2001. С 723.

¹²¹ Шушлебина О.В. Парцелляция как явление экспрессивного синтаксиса. Вестник КРСУ. 2012. Том 12. №5, С 39-41.

¹²² Гурьева Н.Н. Парцелляция как стратегия авторского дискурса в печатных СМИ. Вестник ТвГУ. Серия: Филология. 2014. № 3, С 216-233.

¹²³ Сквородников А.П. Экспрессивные синтаксические конструкции современного русского литературного языка: опыт системного исследования. Томск. Изд. Томского университета. 1981. С 255.

speech is not accidental, it is included in the speech on the basis of a well-thought-out idea and a certain stylistic purpose by the author: *Дилим хуфтон, кундузимни тундай қилиб, Учрашувга келмади у, шундай қилиб.* (Иқбол Мирзо)

Syntactic parallelism as a special syntactic figure of poetic speech is the division of lines into equally stressed syntagms. It is based on the parallel placement of the pieces in rows: *Зўр шоир дилида зўр умид яшар, Кўр шоир дилида кўр умид яшар.* (Х.Даврон). "The formation of sentences in parallel allows you to emphasize and distinguish the content of parts in speech by counting," says Russian linguist Galperin¹²⁴. From this it can be concluded that syntactic parallelism as a positional syntactic figure is one of the most productive figures of poetic speech. Poetic speech is used in various syntactic-stylistic functions as a means of revealing the author's various stylistic goals.

Chiasm occurs as a syntactic level phenomenon in different forms of speech, in different styles and genres, and also defines the semantic-syntactic structure of devices. The structure and functional composition of the syntactic devices that make up chiasm vary, and because of this diversity, chiasm can be observed in devices in contact or distant state in speech. But regardless of contact or distance, it can bring expression into poetic speech and fully fulfill the task of the task entrusted to it: *Мен – Сиз, Сиз – Мен ва Само, Тангри сизни кўп кўрди.* (Иқбол Мирзо)

In the fourth chapter, entitled "Semantic (Semantic) Figures," the semantic figures include antithesis, gradation, rhetorical questioning, and alternative questioning.

In the context of linguopoetic studies, we often come across the term antithesis. In poetic speech, the antithesis arises on the basis of a comparison of two contradictory, contradictory concepts, images, events, or any of their signs¹²⁵. In linguistics, the antithesis is interpreted as a figure of poetic speech performing a separate expressive-stylistic function¹²⁶. Antithesis creates contrasting concepts with contrast, expressing them by comparing their opposite signs. and creates a distinctive stylistic coloring. Especially when used in the context of syntactic parallelism, a special type of parallelism - antithetical parallelism occurs. Antithesis is also valued as a means of creating conflict in artistic speech. He is also a figure who can reveal the essence of the contradiction, who can create a high artistic expression of the contradiction: *Яхшиликдан, тангрим, инъом эт шараф, Ёмонликдан асра кўнглимни ҳар дам. Номимни асрасин дўстларим яшнаб, Таънадор бўлмасин душманларим ҳам.* (А.Обиджон)

---

¹²⁴ Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка [Текст]: учебное пособие / И.Р. Гальперин. – М.: Просвещение, 1958. – 241 с.

¹²⁵ Иванюк Б.П. Поэтическая речь: словарь терминов М.: Флинта: Наука, 2007. С 312.

¹²⁶ Вертаева Л.В. Антитеза как принцип организации художественного текста (на материале современного английского языка): автореф. дис. канд. филол. наук. – Минск, 1984. – 22 с.

Gradation is one of the syntactic figures of poetic speech, based on the increase or decrease of meaning, concept, or expression of thought: *Асли эллик эмас, эллик минг ёшинг. Кечмишинг тарихлар нариёғида.* (Э.Воҳидов)

Rhetorical question. Rhetoric has been studied as an art of oratory, a matter of poetic speech since the time of Aristotle. The issue of expressiveness and emotionality of speech has also attracted the attention of many researchers in all languages. The emotional-expressive means of language are formed in the poetic speech itself, in the process of its creation. Rhetorical questioning is also one such tool. He is one of the figures who emerges as an integral part of poetic speech: *Сен баҳорни соғинмадингми?* (А.Орипов), *Бўйнингизга тилло занжир солган ким? Тилло занжир солиб, боғлаб олган ким?* (Иқбол Мирзо).

It is also worthwhile to study alternative question forms within the context of semantic figures. It, like other syntactic figures, is used for stylistic purposes in poetic speech, such as increasing expressiveness, enhancing emotionality and affectivity. About the alternative question, the Russian linguist A.A. Streltsov gave some general information in his article "Three Approaches to the Question Category"¹²⁷. In Uzbek linguistics, this issue awaits its researcher. In an alternative question, the listener is given two side-by-side questions. Only one of them is expected to respond: *Ё тонгда бир гўзал чиқдими сувга? Нигоҳинг тушдими кўзи оҳуга?* (Э.Воҳидов), *Боғ сайрига нигорим келгайму, келмагайму?* (О.Ҳақимов)

In general, in Uzbek poetic speech, alternative interrogative pronouns have a special place, through which the possibilities of expression of speech expand, emphasis increases, expressive-emotionality is provided, the effectiveness of expression increases. Given these features, it would be appropriate to evaluate it as a semantic figure.

Overall conclusion

1. In world linguistics, the peculiarities of poetic speech are studied on the basis of methods of ligvopoetic analysis. The study of poetic speech at the intersection of linguistics and literary sciences is becoming a tradition. As a result, the terms poetic phonetics, poetic lexicon, poetic morphology, poetic syntax appeared in linguistics.

2. Poetic syntax is not limited to the study of the features and peculiarities of syntactic devices in poetic speech. Within the framework of poetic syntax, attention is paid to the syntactic methods and means of figurative expression of thought, the expressive-functional capabilities of image means, syntactic devices, stylistic specificity.

3. Within the framework of the study of poetic syntax it is possible to analyze and evaluate the poetic functions of poetic methods and tools,

---

¹²⁷ Стрелцов А.А. Три подхода к категории вопросительности. Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики № 3, 2017, 43-57 стр.

poetically meaningful and stylistically oriented syntactic devices. At the same time, research on poetic syntax includes analysis of grammatical connections and syntactic units in poetic speech. The study of syntactic figures consciously used by the author is also carried out within the framework of syntactic research.

4. Identify certain types of syntactic parts and devices that determine the individual features of the author's speech, which are dominant in a particular creative style, and analyze the formal and semantic changes observed in them during the development of the poet's work or at certain stages of creative work. allows syntactic evaluation.

5. The functional capabilities of all level units are assessed by the author as to what task is assigned to each unit and how this task is accomplished, each unit has its own ability to express itself in the event description, object description, expression of feelings or experiences, as well as specific task available. The task of poetic syntax is to study, analyze, and interpret these possibilities.

6. The fact that poetic speech is a syntactic whole is observed in the presence of the parts that make it up, in the division into parts. Its fragmentation leads to the formation of rhythmic measurements, syntactically and intonationally poetic lines (lines). The syntactic study of poetic speech provides the basis for understanding speech not only as a means of expression, but also as a product of creation, a type of art.

7. The development of thought takes place in a unique way, in a unique way, using the means used only in poetic speech. The idea is conveyed to the listener figuratively due to the precise sequence of certain elements. It is this sequence that determines the compositional-syntactic structure of poetic speech.

8. Syntactic composition is formed on the basis of the orderly arrangement of parts of poetic speech, the gradual development of thought, the artistic expression of the content of speech in a certain logical sequence of language and units of speech expressing this sequence. It regulates the ideas that are "scattered" in the author's mind, and by expressing them through the means of language creates a complex syntactic device - poetic speech.

9. Another manifestation of the semantic-syntactic relationship between parts of poetic speech is manifested in the form of actual division. In poetic speech, the units of actual division - the theme-remata relationship are studied on the basis of a certain system, based on the nature and character of the subject. In poetic speech it is expedient to study the actual division on the basis of the semantic system of the subjects of the subject.

10. The concept of language personality generalizes knowledge and ideas about the sciences of linguistics and psychology. In the process of studying a language personality, his idiosyncrasy and the possibilities of the language of the period in which he lived or lived become clear, and the concept of idiosyncrasy emerged on the basis of the need to study this issue.

Idiostil as a linguistic term is an abbreviated form of the combination of individual style (style), which means a specific complex of style, which includes the characteristics of the use of language resources by a creator.

11. In poetic speech there are means that define the author's idiosyncrasy, reflect the originality of the author's work. It is expedient to study them systematically on the basis of classification in the form of linguistic means, extralinguistic means, syntactic-stylistic means.

12. Extralinguistic factors are not directly related to linguistics, they arise outside the language system and are applied according to stylistic requirements in the selection and use of language tools in the speech process. The use of extralinguistic means in poetic speech is manifested in a unique way in each artist, so the degree of use of extralinguistic means by the author determines his idiosyncrasy.

13. The skill of using words in defining idiosyncrasy emerges as the main character and is chosen as a tool based on the poetic function of the words. The peculiarity of the author's idiosyncrasy is reflected in the use of syntactic integrity - nominative, incomplete and adverbial sentences, as well as interrogative sentences. Individuality is also observed in each author in their formation and use.

14. Syntactic figures, in addition to enhancing the emotional-expressiveness of poetic speech, increase the effectiveness of speech, also serve as a means of shaping poetic speech. The functional capacity of any syntactic figure is realized in the structure of speech. Accordingly, it is expedient to classify syntactic figures as syntactic figures, positional syntactic figures, semantic (semantic) syntactic figures that affect the volume of poetic speech.

15. Syntactic figures increase the sensitivity of poetic speech, create emotionality, create an image, and create a specific intonational integrity, internal rhythm in poetic speech. They are used in several functions in poetic speech and serve as a tool in revealing the most basic functions of poetic speech.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРИСУЖДЕНИЮ НАУЧНЫХ СТЕПЕНЕЙ
№ DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 ПРИ ФЕРГАНСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ УНИВЕРСИТЕТЕ
ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

АБДУПАТТОВЕВ МУХАММАДТОХИР ТОЖИМАМАТОВИЧ

ПОЭТИЧЕСКИЙ СИНТАКСИС УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ
ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА (DSc)
ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК**

Фергана – 2021

Тема диссертации доктора филологических наук (DSc) зарегистрировано за № В2021.1.DSc/Fil277 Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете.
Автореферат диссертации размещен на трех языках (узбекском, русском, английском (резюме)) на веб-странице научного совета www.fdu.uz а также информационно-образовательном портале «ZiyoNet» www.ziynet.uz.

Научный советник: **Мамажанов Алижан Бабаевич**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Усмонова Хуринисо Шараповна**
доктор филологических наук, профессор

Раупова Лайло Рахимовна
доктор филологических наук, профессор

Юлдашев Маъруфжон Муҳаммаджонович
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: **Термезский государственный университет**

Защита диссертации состоится на заседании Научного совета по присуждению ученых степеней № DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете от «21» декабря 2021 года, в 14.00 часов. (Адрес: 150100, город Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: по адресу: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-93; e-mail: fardu_info@umail.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрировано за № 139). Адрес: 150100, город Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: по адресу: (99873) 244-66-02; факс: (99873) 244-44-93.

(Протокол реестра № 40 «6» декабря 2021 года)

Ш.М.Искандарова
Председатель научного совета по присуждению ученых степеней,
д.филол. н., профессор.

М.Т.Зокиров
Секретарь научного совета по присуждению ученых степеней,
д.филол. н., доцент.

Н.М.Улуков
Председатель научного семинара при научном совете по присуждению ученых степеней,
д.филол. н., профессор.

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора филологических наук (DSc))

Цель исследования - определение синтаксических особенностей поэтической речи, а также определение статуса поэтического синтаксиса в узбекском языкознании.

В качестве **объекта исследования** были выделены узбекские поэтические произведения (тексты современной узбекской поэзии конца XX и современности).

Предмет исследования - проблемы поэтического синтаксиса и специфического синтаксического и функционально-семантического анализа узбекской поэтической речи.

Новизна исследования заключается в следующем:

обоснованы положения о том, что поэтическая речь является не только средством выражения мысли, но и средством художественно-эстетического воздействия, охарактеризованы основные бинарные конструкции, суперсинтаксическое целое, их формальные, содержательные и функциональные проявления;

аргументированы положения о процессе формирования поэтической речи как продукта мышления и формы синтаксической выразительности, основные семантические и структурные языковые признаки сложных синтаксических единств;

определена мысль о целостности структурно-семантической синтаксической системы, показаны место начала, кульминации, заключения в тексте, художественно-поэтическая актуализация, тематико-рематические отношения в данной системе;

показана сущность понятий идеостиль и идеолекта их стилистические и функциональные задачи, языковые возможности носителя речи на поверхностном уровне языка, раскрыта синтаксическая сущность сложного синтаксического целого;

обоснованы свойства средств усиления поэтики художественно-эстетических и эмоционально-воздействующих структурных, семантических и позиционных синтаксических фигур, изобразительные особенности, эмоционально-эстетические свойства художественного изображения.

Внедрение результатов исследования. На основе результатов исследования синтаксических особенностей поэтического синтаксиса узбекского языка, в том числе:

выводы и положения о том, что поэтическая речь является не только средством выражения мысли, но и как средство художественно-эстетического воздействия, охарактеризованы основные бинарные конструкции, суперсинтаксическое целое, их формальные, содержательные и функциональные проявления использованы в учебнике «Лингвистика текста» (разрешения согласно приказа 237-317 Министерства высшего и среднего

специального образования от 31 мая 2021 года). В результате были совершенствованы научно-теоретические основы учебника;

положения относительно процесса формирования поэтической речи как продукта мышления и формы синтаксической выразительности, основные семантические и структурные языковые признаки сложных синтаксических единств были широко использованы в учебнике «Лингвистика текста» (разрешение согласно приказа 237-317 Министерства высшего и среднего специального образования от 31 мая 2021 года). В результате этого были значительно укреплены научно-теоретические предпосылки учебника;

положения и выводы о целостности структурно-семантической синтаксической системы, месте начала, кульминации, заключения в тексте, художественно-поэтической актуализации, тематико-рематических отношениях в данной системе использованы при подготовке учебника «Основы прагмалингвистики (разрешение согласно приказа 418-045 Министерства высшего и среднего специального образования от 14 августа 2020 года). В результате учебник был дополнен практическими и фактическими материалами;

выводы о сущности понятий идеостиль и идеолект, их стилистические и функциональные задачи, языковые возможности носителя речи на поверхностном уровне языка, синтаксической сущности сложного синтаксического целого использованы при подготовке учебника «Основы прагмалингвистики (разрешение согласно приказа 418-045 Министерства высшего и среднего специального образования от 14 августа 2020 года). В результате были усилены научно-теоретические положения учебника, отражающие роль личности в речепроизводстве, отношения адресат-адресант;

выводы и воззрения относительно средств художественно-эстетического воздействия, содержательных и функциональных проявлений художественных средств изобразительности использованы в фундаментальном проекте № - 57 И-2013 «Проблемы социальной экологии» центра трансфера регионального инноваций Ферганской области. (справка 06-06/5053 Ферганского областного хокимията от 6 июля 2021 года) Рекомендации о проблемах речи и исследования поэтической речи стали важной предпосылкой в реализации проекта.

анализ поэтической речи, особенности поэтической речи, выразительности в поэтической речи, описательных, эмоционально-выразительных, научных взглядов и выводов об особенностях воздействия стихов использованы при подготовке радиопередачи «Маънавият – калб кўзгуси» и телепередачах “Адабий мухит”, “Кўнгил мулки”. (Справка Ферганской областной телерадиокомпании № 1201/90 от 7 июля 2021 года). В результате содержание этих подготовленных материалов для телепередач и радиовещаний было улучшено и стало более научным;

анализ поэтической речи, композиционно-синтаксической структуры поэтической речи, авторского неповторимого стиля (идиостиля) в

поэтической речи, классификация синтаксических фигур и научных взглядов и выводов об особенностях воздействия стихов использованы в программах «Бедорлик», «Ижод завқи», «Таълим ва тараққиёт», “Миллат ва маънавият”. (Справка телерадиоканала “O`zbekiston” НТРК Республики Узбекистан № 04-25-1181 от 15 июля 2021 года) В результате эти научные выводы представленные в радиопрограммах, послужили формированию у радиослушателей знаний о понимании и углублении поэзии;

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, четырех основных глав, аннотации и списка использованной литературы. Общий объем диссертации 224 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

- 1, Абдупаттоев М.Т. Ўзбек тилининг поэтик синтаксиси. Монография – Фарғона : Classic, 2021. – Б. 208.
2. Абдупаттоев М.Т. Алтернатив сўроқ гаплар матни шакллантирувчи восита сифатида // НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ. 2020. – № 5. – Б. 304-308. [10.00.00 № 26]
3. Абдупаттоев М.Т. Поэтик нутқни ўрганиш масалалари // FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. ФерГУ. 2021. – № 1. – Б. 128-132. [10.00.00 № 20]
4. Абдупаттоев М.Т. Поэтик синтаксиснинг умумий масалалари // ЎзМУ хабарлари. 2021. – № 1.3. – Б. 133-137. [10.00.00 № 15]
5. Абдупаттоев М.Т. Полисиндетон – полифункционал синтактик фигура // FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. ФерГУ. 2021. – № 2. – Б. 81-85. [10.00.00 № 20]
6. Абдупаттоев М.Т. Оксюморон матни шакллантирувчи восита сифатида // НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ. 2021. – № 4. – Б. 271-276. [10.00.00 № 26]
7. Абдупаттоев М.Т. Синтактик фигуралар таснифи // НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ. 2021. – № 6. – Б. 371-377. [10.00.00 № 26]
8. Абдупаттоев М.Т. Поэтик нутқнинг семантик-структур хусусиятлари // Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси. 2021. – № 6. – Б. 222-225. [10.00.00 № 33]
9. Abdupattoev M. Abdurahmonov V. Mikrotekst composition // ACADEMICIA an international Multidisciplinaru research journal / Volume 11. Issue – 1. Januaru 2021. Page: 466-473. DOI: <https://10.5958/2249-7137.2021.00257.3>. (SJIF 2021=7.492, №23)
- 10, Abdupattoev M.T. Unusual Conections As Forming literary texts // The American journal of social science and edication innovations/ 2021. Volume – 03, Issue – 02-28. Page: 177-182. DOI: <https://doi.org/10.37547/tajssei>. (SJIF 2021: 5.857, №23)
11. Abdupattoev M.T. The problem of the avtor`s idiostyle in the poetic syntax // EPRA International Journal of Multidisciplinari research. Volume – 7. Issue – 5. May 2021. Page: 571-574. DOI URL: <https://doi.org/10.36743/epra 2013>. (SJIF 2021:8.047, №23)
12. Abdupattoev M.T. The role of actual units of division in the compositional-sintactic strckture of poetic speech // The American journal of social science and edication innovations/ 2021. Volume 03. Issue – 06. Page: 171-179. DOI: <https://doi.org/10.37547/tajssei>. (SJIF 2021: 5.857, №23)

13. Abdupattoev M.T. Compositional structure of micromates // “Actual problems and colutions of modern philology” (Collection of materials of the international online conference. Fergana (Uzbekistan) – 2020. Page: 22-32. DOI: <https://doi.org/10.47100/v1i2.153>

14. Абдупаттoев М.Т. Поэтик нутқнинг композицион-синтактик курилишида коммуникатив регистрларнинг ўрни // “Нутқ маданияти ва ўзбек тилшунослигининг долзаб муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. Андижон – 2021. – Б. 174-179.

15. Abdupattoyev M.T. Erkin Vohidov ijodida uslubiy vositalarning qo`llanishi // “Erkin Vohidovning so`z qo`llash mahorati” mavzusidagi respublika onlayn ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Guliston – 2020. – B. 297-300.

16. Абдупаттoев М.Т. Идиостил – муаллифнинг окказионал ўзига хослиги // “Istiqlol davri o`zbek tilshunosligi, adabiyotshunosligi va folklorshunosligining dolzarb masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. Toshkent – 2021. – B. 114-134.

II бўлим (II часть; II part)

17. Абдупаттoев М.Т. Бадий матннинг шаклланишида иштирок этувчи ва таъсирчанлигини оширувчи воситалар хусусида // Ўзбек ва тожик филологиясининг долзарб масалалари (Онлайн конференция материаллари). Тўплам. Хўжанд – 2020. – Б. 55-58.

18. Абдупаттoев М.Т. Поэтик нутқда асиндетон // “Давлат тили ўқитишнинг долзарб масалалари: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман тўплами. Фарғона – 2020. – Б. 195-198.

19. Абдупаттoев М. Абдурахмонов В. Микроматн композицияси // FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. ФерГУ. 2020. – № 6 – Б. 116-120. [10.00.00 № 20]

20. Абдупаттoев М.Т. Парцелляциянинг поэтик нутқдаги функцияси // “Давлат тили ўқитишнинг долзарб масалалари: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман тўплами. Фарғона – 2020. – Б. 257-261.

21. Абдупаттoев М.Т. Поэтик нутқда структурал параллелизм // “Филологиянинг долзарб муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий интернет анжуман материаллари. 1-китоб (Тилшуносликнинг долзарб масалалари). Фарғона – 2020. – Б. 285-288.

22. Абдупаттoев М.Т. Экстралингвистик сатҳда муаллиф идиостилини юзага чиқарувчи воситалар. // “Амалий тилшуносликнинг фанлараро масалалари: масофавий таълимдаги муаммолар ва уларнинг ечимлари” мавзусидаги II халқаро илмий-амалий онлайн анжуман материаллари. Фарғона – 2021. Б. 48-51.

23. Абдупаттoев М.Т. Муаллиф идиостилини белгилашда хиазмнинг ўрни // “Филологиянинг долзарб масалалари” мавзусидаги республика илмий-назарий анжумани материаллари. Фарғона – 2021. – Б. 157-159.

Автореферат “ФарДУ. Илмий хабарлар - Научный вестник ФерГУ” журнали тахририятида тахрирдан ўтказилди.

Иловак: И. Яхьяев, И. Яхьяева

Босишга рухсат этилди: 2021 йил.

Нашриёт босма табағи -4,875.

Шартли босма табағи -2,43. Бичими 84x108 1/16.

Адади 100.

«Poligraf Super Servis» МЧЖ

150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар, Авиасозлар кўчаси 2-уй.